

ББК 82.3 (2Ки)

К — 85

«Эл адабияты» сериясы

Көркөмдөгөн сүрөтчүсү Р. Исаков

К — 58

Кожош: Эпос/Баш сөзүн жаз. Ч. Айтматов, А. Акматалиевдин жалпы редакциясы менен түз. К. Кырбашев, сүрөтчүсү Р. Исаков Кырг. улут. И. А. ж.б. — Б.: Шам, 1996. —248 б. («Эл адабияты»)

ISBN 5-7499-0038-X

«Кожош» — адамзаттын табийгаттын жапан күчтөрүнө каршы турган, мергенчилик менен мээнеттүү өмүр сүргөн турмушун чагылдырган эң байыркы — архаикалық кенже эпостордун бири.

Томдукка окурмандарды «Кожош» менен толук тааныштыруу максатында учурунда жазып калынган үч варианты тең киргизилди.

Жыйнак жалпы окурмандарга арналат.

4702300500

К ----- 36—1996

ББК82. 3(2Ки)

М 455(11)—96

Басмага Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.

Рецензенттер: А. Жайнакова, Б. Садыков — филология илимдеринин кандидаттары.

Атайын редактору — филология илимдеринин кандидаты

Б. КЕБЕКОВА

© Манастануу жана көркөм маданияттын
улуттук борбору

© Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук
фондусу

© «Шам» басмасы 1996-ж.

ISBN 5-7499-0038-X

МУРАС БИЗДИН ЖАЛПЫ КЕНЧИБИЗ

Өз элиниң тарыхына жана чыгармачылыгына сыймыктанбаган жан болбос.

Кыргыздар — Борбордук Азиядагы байыркы элдердин бири.

Ар бир эл кичинелигине же чоңдугуна карабастан, өз жолунда тарыхтын ар түрдүү этаптарын басып өтөрү шексиз. Тагдыры онунан чыгып, тарыхында азап, кырсыктардын летописи учурабаган бир да эл жок. Маданий өнүгүүсү жана коомдук турмушунун уюштурулушу жагынан V—VIII кылымдарда эле бир кыйла маанилүү бийиктиkerге жетишкен түрк элдеринин (кыргыздардын, өзбектердин, казактардын, уйгурлардын, түркмөндөрдүн ж.б.) тагдыры да мына ушундай болгон. Биерде эң байыркы жазуулардын бири — бул түрк элдеринин руникалык жазуусу экендигин айтуу эле жетиштүү. Мен муну Орхон жазуулары, тагыраак айтканда, Йолыг-Тегин тарабынан түзүлгөн «Күлтегиндин» текстин жана адепки башка эстеликттерин көңүлгө тутуп жатам.

Кол жазмалары сейрек казына катары Вена менен Каирде сакталып турган Жусуп Баласагындын поэзиясы «Манас» менен бирге биздин ата-бабаларыбыздын рухий турмушунда кылымдардан келаткан бирдиктүү лингвистикалык негиздеги өз ара байланыштуу эки маданияттын — отуруктاشкан-жазма жана оозеки-көчмөн түрүндөгү маданиятбыздын түпкү башатын ырастаган накта биздин улуттук кенчибиз.

Кыргыз эли башынан не деген замандарды өткөрбөдү, калк арасынан не деген чыгаан уулдар, даңазалуу кыздар чыкпады, ушу турган Ала-Тоонун ичинде не деген укмуш окуялар болуп өтпөдү! Ошонун бири да калем менен чийилип, кагазга жазылып калган жок. «Манаста» айтылгандай, тоо бузулуп сай болуп, сай «бузулуп тоо болуп, төккөн жаандай жылдар өтүп, нечен доорлор аласалып алмашып, элдин тарыхын, көргөм күнүн, көрөңгөлүү сезүн ооздон оозго сактап жүрүп олтурғандар эл ичиндеги жомокчулар, санжырачылар, ырчылар, чечендер болду. Алар кыргыз элиниң тарых-таржымалын, сөз өнөрүн, тил байлыгын биздин кагаз-калемдүү, жазма-басмалуу заманга жеткирип келишти. Балким, ушундан уламдыр, кийинки эки кылымдын ичинде жашап өтүшкөн белгилүү жомокчулар, ырчылар кылымдардын бүктөмүнө кеткен көп таланттардын элесиндей, биздин күнгө чейин жеткен байыркы көчтүн уландысындай туюлат.

Кыргыз элинин улуу мурасы эпикалык традициясы баа жеткис руханий байлыкка жатат. Өзүнүн өсүш жолунда узак, татаал кылымдарды башынан өткөргөн кыргыз эли эпикалык маданияттын эң бийик үлгүлөрүн жаратууга жетишкен. Башка элдер өзүнүн өткөндөгү маданиятын, тарыхын жазма адабиятта, скульптурада, архитектурада, театр, сүрөт искуствосунда сактап келген болсо, кыргыз эли өзүнүн бүткүл аң-сезимин, ар намысын, күрөшүн, көздөгөн максатын оозеки эпикалык жанрда чагылдырган.

Ар бир элдин өзүнүн мифи, өз уламыштары, өз легендалары бар. Бул мифтер менен легендалар тигил же билүү өзүнүн мифтердөн кандайдыр бир өзгөчө бийиктиктөрдөн жана өзгөчө өз алдынчалуулукка ээ болот. Айталы, япондордун мифи эч убакта биздин мифке окшобойт, анткени бирибиздөн бирибиз алыс жашайбыз, тарыхыбыз ар бөлөк, элдин тагдыры да ар түрдүү.

Эгерде бул маселеге дүйнөлүк контекстте, жалпыланган планда мамиле жасасак, анда бул биздин доорлордогу муундардын осуяты деп эсептейм.

Кенже деп аталган эпостор бизде өтө эле көп. Алардын ар бири жүз минден ашуун ыр сабынан турат. Ар бири тарыхтын кайсыдыр бир доорун камтып, адамдар менен элдердин көп кырдуу тагдырын, турмушун сан түркүн сай-салаасын санаттайт. Ар биринин өзүнө гана таандык оригиналдуу окуясы, мазмуну бар. «Кожожаш», мисалы, аң уулап, мергенчилик менен мээнеттүү өмүр сүргөн адамдын, табиятка таазим кылган эзелки муундардын жаратылыштын жапан күчтөрү менен күрөшкөн алардын турмушу жөнүндөгү эң байыркы драмалык дастан. «Олжобай менен Кишимжан» болсо лирикалык поэма, даркан талаанын өзүнчө эле бир «Ромео менен Джульєттасы», «Кедейкан» — социалдык-турмуштук утопия. Ал эми адам жана табияттын сыйкырдуу күчтөрү жөнүндөгү «Төштүк» жана жогорудагы айтылган эпостор улуу «Манас» эпосуна карата гана шарттуу түрдө кенже эпос деп аталат. Болбосо булардын ар бири өзүнчө зор дүйнө, түгөнгүс байлык.

Бирок кантсе да кыргыз элинин мына ошол байыркы ата мурасынын эң туу чокусу — улуу «Манас» эпосу. Чынында да «Манас» эпосу өзүнүн кайталангыс көркөмдүк кубаты боюнча, нечен кылымдардын кайгылуу, оор окуяларын тулку боюна сицирип, имандык, философиялык мазмундуу жыйынтыктоолору боюнча, элдин тагдырына ар тараптан: жашоо-тиричилик, жоопкерчилик, үй-бүлө шарттары, ар түрдүү салт-санаа, социалдык-коомдук турмуш тарабынан кеңири жана толук камтышы боюнча, дүйнөдөгү эң сейрек көздешкен дүйнөлүк поэтиканын

эстеликтеринин үлгүлөрү жатат... Анда байыркы кыргыздардын география, астрономия, медицина, зергерчилик, аскер өнөрү жөнүндөгү түшүнүктөрү, мыскалдап жыйнаган маалыматтары топтолгон. «Манас» өткөндөгү кыргыз элиниң келберсиген чалкар дүйнөсүн бүткүл керемет-кемели менен көз алдыга тартат, бул анын дүйнөлүк маданияттын панорамасындағы залкар көркөм полотносу.

Эзелки уламыштын уч-кыйыры көрүнбөс кенендиги менен түбү билинбес терендигин ойго сыйдырып, көңүлгө көгөндөп, «Манас» сыйактуу улуу сөздү көөнөртпөй, ар бир муундуң көз алдына тутуп, мандайына кармап туруш үчүн ашкан интелликтиси, опсуз фантазиясы жана жанда жок артисттик таланты бар, бир эшиктенин эзели эсинен чыгарбас куйма кулак жомокчулар, айтуучулар керек болгон. Балким, биз бул ырчылардын жомокторун, ырларын ошон үчүн атадан калган көрээздей, энеден калган мурастай урматтап угаарбыз, окуурбуз.

Биздин окумуштуулар, адабиятчылар алардын артында калган көркөм дүйнөсүн түгөлдөп чогултуп, иретке салып, илимий иликтөөдөн өткөрүп, өз-өз ордуна коюу жагынан көп иш жасап жатышат. Кыргыз элиниң эпикалық көркөм ойлоо аң-сезимин философиялык, эстетикалык, психологиялык, филологиялык-фольклордук жагынан терең жана комплекстүү изилдөө окумуштуулардын кезектеги милдети деп түшүнөм. Чынын айтайын небак коңшу элдерибиз өздөрүнүн оозеки чыгармаларын толук чыгарып койгондо мен биз да элибиздин бай адабий мурасыбызы калайык-калкка кеңири түрдө качан тартуулар экенбиз деп түйшөлөр элем. Мына, ошонун мөөнөтү келип, кудай буюрса, тилегим жүзөгө ашканы турат, элибиздин түркүн башынан кечирген, турмуштук элегинен өтүп, өзүбүзгө жеткен ыйык мурас — руханий байлыгыбызын 40 томдугун чыгаруу — өзүбүз үчүн гана сыймык эмес, дүйнөлүк маданияттын алтын казнасына кошкон чоң салымыбыз болмокчу.

Мени менен чет элдик окумуштуулар жолугушуу учурларында элибиздин оозеки чыгармачылыгы тууралуу жана ага карата менин мамилемди, тагыраак айтканда, жазуучулук өнөрканамда мурастарды колдонушумду кызыгып сурап калышат. Бул маселелерге улам-улам кайрылган сайын жанданып, толкунданып, сыймыктанып, чыгармачылык рахатка батып кетем да, чет элдик окурмандарга «Манастан» баштап айтЫмдарга чейин колдон келишинче мисал келтирип, маанисин чечмелеп берүүгө аракеттенем. Мына бир мисал, Сиз күндө дүкөнгө барып нан аласыз дейм. Нанды алып жатып «Данды ким себет, качан бышат» эч бир ойлобойбуз жана башка көп иштерин билбейбиз. Демек, табият менен Сиздин ортоңуздагы чынжыр

үзүлгөн. Ал эми биздин эски дастандарда бул ойлор сакталган. Мал төлдөтсө, эгин себерде «Айтыйм» айтышкан. Мына муну көз алдыга келтирип көрүңүзчү. Соко жер айдайт. Торбодон дыйкан үрөн сээп жатып, айтыйм айтат:

Мына, септим үч убак,
Жылуу жерден кочуштап,
Бул — жетим-жесирге,
Мунусу — карып-мискинге
Бул кочуш — ач-арыкка,
Мунусу — алыстагыга
Булар курт-кумурскага.
Бул — сурамчыга,
Бул — тилемчиге,
Бул — учуп жүргөн күштарга,
Бул — жортуп жүргөн коенго,
Калгандары — сизге, бизге, мага
Баба дыйкан жолдошум,
Бардык ишти ондосун.
Бардык жерде колдосун.

Эми биягын мен билемин Өнгөндө арам чөп койбойм, Арыгың кенен чабылат, Корукчуң арбын табылат. Тилегим — чоң, Оп, үрөнүм, оп! Береке бек байласын, Бердим Баба-Дыйканга Бириң мингे айлансын.

Европадагы жолугушууларда жогорку ырды мисал келтирип, аларга «Силер экология жөнүндө азыр айтып жатасыңар. Биздин түрк дүйнөсүндө мындан мин жыл эле мурун айтылган» деп айтсам таң калышат, суктанышат. Биз дүйнөгө маданият, санат, сөзүбүз, философиябыз аркылуу өз туубузду көтөрүшүбүз керек.

... Илгертен эле адам баласы баркtagan, аздектеген нары — касиети күчтүү Сөз. Ушундан улам кыргыздар «Өнөр алды кызыл тил» деп макалдатса, Библияга тооп кылгандар ар нерсенин башталышы катарында «А дегенде Сөз болгон», «Кудай дегенибиз — Сөз» деген түшүнүктөрдү дайыма туу тутуп келишет. Бул туюмдардын бири-бирин толуктап турганы өзүнчө купуя сыр, чечмеленбес табышмак шекилдүү.

... Биздин улуу Сөздөн кыналган, Ойго терең көркөмдүк жана дүйнө таанымдын күчү, келберсинген даркандыгы эс талғыдай эле баёо бабаларыбыздын мурасы

Египет пирамidalары сыйктуу муундан муунга калуучу байыркы, урагыс жана табышмактуу маданий эстелик.

Академик ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ

ЭЛ БАЙЛЫГЫ — ЭЛГЕ

Ондогон кылымдарды карытып, оомалуу-төкмөлүү, узак жол басып, жалпы адам баласынын тарыхый жолунда кимге таандык экени билинип турган изин калтырып, тириликтин негизги белгиси — машакатын тартып — тынымсыз күрөштө болуп, өмүр-жашоо деген өзгөчө татаал чыйырдын миндеген тоскоолдуктарынан өтүп, өмүр-өлүм үзөнгүлөш жүргөн далай кагылыш кармаштарды баштан кечирип, өз наамы — атын, эл катарынdagы өзүнө таандык өзгөчө белгилерин жоготпой сактап тээ байыртадан бери келе жаткан түптүү эл кыргыздардын ата-бабалары бүгүнкү урпактарына мурас кылыш калтырган өзгөчө баалуу байлыктардын көлемү, мааниси боюнча орчундууларынын бири элдик оозеки көркөм чыгармачылыктын материалдары.

Бир кездерде жазуу-сызуусу бар, өз алдынча өсүп-өнүккөн эл болсо да тарыхтын өйдө-ылдыйлуу татаал жолунда ошол көрүнүктүү ордун, өнүккөн өнөрлөрүн, алардын ичинде жазуу-сызуусун да сактап кала албай натижада көптөгөн кылымдар бою билгендери менен көргөндөрүн, жалпы эле бүт табылгаларын — алар жөнүндөгү маалыматтарды көркөм баянга айлантырып, оозеки сактап, укумдан тукумга ошол ооз жүзүндө өткөрүп келүүгө мажбур болгон кыргыздар үчүн алардын оозеки көркөм чыгармалары өзгөчө баалуу табылгаларын чогултуп жыйноочу казынанын — эстин, башынан өткөргөндөрдүн урунуттуу учурларынан кабар берген тарыхтын, коомго, ар бир инсанга моралдык, укуктук, жүрүш-туруш эрежелерин туюндуруучу юридикалык жыйнактын, таалим-тарбия берүүчү куралдын, оң-терс, жакшы-жаман жөнүндөгү түшүнүктөрдү чечмелеген туюнтыманын ж.б. жашоо-тиричиликтин көп кырдуу зарылдыктары үчүн пайдаланууга боло турган энциклопедиялык мазмундагы «китептин» милдетин аткарып келген. Кыргыз элинин оозеки көркөм чыгармачылыгынын орчундуу мааниси, жашоо жөндөмүнүн сыры ал чыгармалардын өткөндүн үнү, жаңынын жаңырыгы болуп, минден ашуун жаштагы үлгүлөрү да улам кийинки шартка «ылайыкташып», талабына жооп берип, көркөм туунду катары табитин жоготпой,

күйөрмандарды тейлөөсүн улантып, эстетикалык рахат тартуулап, оң же терс маңыздагы таасирин тийгизип, бүгүн да өз күчүн жоготпой келе жаткандыгында.

Тарыхый өнүгүш жолунда жакшы менен жаманды, ийгиликтин кубанычын, жеңилүүнүн ызасын, гүлдөп өнүгүүнүн ырахатын, төмөн чөгүүнүн басынуу кайгысын бир эле эмес, көптөгөн жолдору башынан өткөрүп, эркиндиги, көз каранды болбостугу, элдин биримдиги, ынтымагы үчүн дайым күрөшүп, адамдык акыл дөөлөттөрдү туу тутуп, аздектеп, өз башынан өткөндөрдүн урунтуу учурлары менен алгылыктуу табылгаларын көркөм сөз «беттеринде» мончоктой тизип, ал байлыгын этият сактап, бапестеп багып, өзгөчө жогору баалап ыйык тутунган байыркы эл кыргыздардын оозеки көркөм чыгармачылыгы адаттан тыш өсүп-өнүккөн. Буга түрткү болгон негизги себеп — элибиздин түптуу, тектүү, байыркы элдердин бири экендиги жана ошол элдин өтө узак мезгилди камтыган тарыхый жолундагы рухий байлыгынын каймагын, маңызын, көп жактуу бай мазмунун бөксөртпөй сактоодогу негизги курал, ыңгайллуу, ишенимдүү жай — казынанын милдетин жалгыз оозеки көркөм чыгармачылыктын аткарып келгендиги.

Кыргыз элинин басып өткөн тарыхый жолунда, күндөлүк турмушунда оозеки көркөм чыгармачылыктын өзгөчө мааниге ээ болуп, чоң роль ойногондуугун, ушунун натыйжасында тарыхта өтө сейрек учурай турган феномендик мүнөздөгү абал түзүлгөндүгүн «Манас» эпосунун мисалынан — көчмөн кыргыздар өз жашоо шартынын өзгөчөлүгүнө ылайыкталган дүнүйөнүн сегизинчи укмушун — оозеки жаралып, оозеки сакталган поэзиянын көркөм чалкар деңизин — башка эч бир кезикпеген, өзү сыйктуулардын арасында теңдеши болбогон. жомокту — эпосту жаратканынан да таасын байкоого болот.

Кеп дүйнөдөгү көптөгөн жөндөмдүү элдердин бири катары кыргыздар ким-кимди болбосун таң калтырган масштабдуулугу, маанисинин терендиги, өзгөчө жогору көркөмдүк деңгээли, жалпы адам баласына таандык маданий казынадан алган көрүнүктүү орду жактан буга чейин көңири белгилүү болгон кадимки жети укмуштан кем эмес өз укмушун жараткандасты эмес, ошол өз шыгы көркөм сөз өнөрүндө экендигин туура баамдай алгандыгында жана мисалы, бир жерге байыр алып отурукташкан шартта жашаган египеттиктер таштан пирамidalарын курган сыйктуу эле ат үстүндө, көчмөн турмушта жашаган кыргыздардын өз укмуш эстелигин өзү кайда барса ошол жакка кошо ала жүрүүгө ыңгайлаштырып көркөм чыгарма түрүндө жараткандыгы. Натыйжада кыргыздар жараткан дүнүйөнүн

сегизинчи укмушу башкалар жараткан укмуштардан «курулуш» материалдары жактан өзгөчөлөнүп эң катуу гранит таштан да, курч болот темирден да бекем, кылымдардын карытар убактысына, күндүн аттабы, шамал менен жаандын кыйраткыч күчтөрүнө моюн бербей турган, жер жүзүндө тирилик өкүм сүрүп турганда китеппик жаңы өмүрү менен бөксөрбөй, кемибей, керек болсо формалык түрүн улам жаңылап түбөлүк жашай бере тургандыгында.

Ушул ақылды ойлоп тапкан ата-бабаларыбыздын гениалдуулугуна таазим кылышп, сыймыктанууга не болбосун!

«Манас» жалғыз эмес, ага тең ата, укукташ болгон көптөгөн «тууган-уруктары», айланасын курчаган өзүнө тете чөйрөсү, көлөм жагынан болбосо да маани-маңыз, көркөмдүк наркы боюнча тектеш жакындары бар. Алар ырым-эм-домдон тартып дарымга, кошокко чейинки үрп-адат ырлары, арман, мактоо-кордоодон тартып сүйүү ырларына чейинки эң кеңири мазмундагы жана ар түркүн тематикадагы лирикалык ырлар, эмгек ырларынан тартып оюн ырларына чейинки материалдар, макал-лакаптардан тартып, санат-насыят, терме ырларына чейинки дидактикалык чыгармалар, миф, легендалардан тартып, жөө жомок, элдик аңгемелерге чейинки кара сөз түрүндөгү чыгармалар, ар бири ондогон мин sap ырдан турган тексттери бар турмуштук, баатырдык ж.б. эпостор, поэмалар. Кыргыз оозеки көркөм чыгармачылыгынын түр-түркүмдөргө бөлүнгөн жанрдык ажырымын тастыктап чыгуу, ар бир жанрга жата турган материалдардын бүгүн илимге белгилүү үлгүлөрүнүн тематикаларын, чыгармалардын болжолдуу жалпы көлөмүн көз алдыга келтирүүнүн өзү эле «Манас» эпосун эсептен чыгарып салган күндө да кыргыз фольклору өзгөчө бай экендине күмөн туудурбайт.

Дүйнөлүк фольклор жөнүндөгү илимде кабыл алынган салт боюнча оозеки көркөм сөз өнөрүнүн алгачкы жөнөкөй үлгүлөрү эмгекке байланыштуу чыгып, жалпы эле лирикалык жанрдагы чыгармалар сюжетке ээ, демек бир топ татаал курулуштагы эпикалык жанрдын үлгүлөрүнө караганда улуулук кылары белгиленет. Албетте, кыргыз элине таандык оозеки көркөм чыгармалардын пайда болуш теги деле ушул жалпы эрежеге баш иеринде күмөн жок. Бирок, колдо болгон фактылык материалдарга караганда кыргыздарда эпикалык жанр, анын ичинен негизинен ыр менен айтылуучу эпостордун түрлөрү өзгөчө өнүгүптур. Мунун себебин элибиздин өз тарыхын — басып өткөн жолунун урунтуу учурларын көркөм чыгармалары аркылуу жалпылаштырган элестердин жардамы менен сактоо, кийинки муун өкүлдөрүнө үлгү катары калтыруу далалаты менен түшүндүрүүгө болот.

Кыргыздарда эпостор, айрыкча алардын «Манас» баш болгон баатырдык үлгүлөрү өзгөчө өнүккөнү мурдатадан эле илимге кеңири белгилүү. Бул абалга өз учурунда акад. В. В. Радлов да көңүл бурган эле.

Эпикалык жанрдагы чыгармаларда элибиздин турмушу ар тараптан чагылдырылган. Анда тарыхый басып өткөн жолу, көз карашы, салт-санаалары, келечек үмүт-тилеги таамай сүрөттөлгөн. Эпикалык чыгармалардын идеялык мазмуну бай, тематикалары ар түрдүү. Кыргыздардын эпостору мазмунуна жана формасына карай шарттуу түрдө улуу эпос жана кенже эпостор деп бөлүнөт. «Манас» трилогиясы улуу эпоско жатат. Ал эми кенже эпоско — «Кожожаш», «Эр Төштүк», «Эр Табылды», «Курманбек», «Жаныш, Байыш», «Шырдакбек». «Жаңыл Мырза», «Олжобай менен Кишимжан», «Кедейкан», «Саринжи, Бөкөй», «Мендириман», «Жоодарбешим», «Эр Солтоной» ж.б. кирет. Залкар жазуучубуз Чыңғыз Айтматов айткандай, «булардын ар бири өзүнчө зор дүйнө, түгөнгүс байлык».

Эпостор да жалпы илимде жанрдык белгилерине карай ич ара баатырдык жана турмуштук эпостор деп, мазмунуна, тематикасына жараша бөлүнөт. Баатырдык эпостордо элдик баатырлардын эли-жерин ички жана сырткы душман-баскынчылардан сактоо, эркиндигин коргоо, ынтымакты, биримдикти колдоо, элдин кызыкчылыгы үчүн кан-жанын аябоо ж.б. мүнөздөгү идеялар чагылдырылган окуялар сүрөттөлөт. Турмуштук эпостордо болсо, көпчүлүк учурларда күндөлүк жашоо-тиричилик, сүйүү, салт-санаа, үмүт-тилек ж.б. мүнөздөгү окуялар баяндалат.

Эпостордун чыгыш доорлору да ар кандай. «Эр Төштүк», «Кожожаш» эң байыркы — архаикалык эпосторго жатат. Буларда байыркы белгилер — адамдардын мифологиялык түшүнүктөрү катмар-катмар болуп сакталып калган. Ал эми «Курманбек», «Эр Табылды», «Жаңыл Мырза», «Жаныш, Байыш» сыйктуу эпостор кыргыздардын XIV—XVIII кылымдарда калмактарга карши күрөшүүсү чагылдырылса, «Кедейкан», «Саринжи, Бөкөй», «Олжобай менен Кишимжан» сыйктуу чыгармаларда кийинки кездеги патриархалдык-феодалдык түзүлүш, үй-бүлөлүк мамилелер кеңири орун алган.

Эпостордогу терең гумандуулук, адамкерчилик, күчтүү патриоттук-атуулдук сезимдер, элдин басып өткөн тарыхый энциклопедиясы биз үчүн бүгүнкү күндө өз алдынча мамлекеттик түзүлүшүбүздү куруп жаткан мезгилде өтө баалуу.

Ошондой эле әлдик поэмалар — «Ак Мөөр», «Жалайыр жалгыз», «Кулмурза менен Ак Саткын», «Карагул ботом» ж.б. кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын байлыгын арттырып турат. Әлдик поэмаларда көбүнчө социалдык-турмуштук маанидеги окуялар сүрөттөлөт. Өзгөчө эки жаштын махабаты, ага тоскоолдуктар жана армандуу өмүр трагедиялуу өлүм менен аякташы әлдик поэмаларга мүнөздүү көрүнүш.

Бизде түрк тилдүү әлдердин оозеки чыгармачылыгынын үлгүлөрүнүн варианктары да кеңири жолугат. Коңшу әлдердин турмуш-тиричилиги, көз карашы, салт санаасы окшош болушу, сырткы душмандарынын бир болушу ж.б. ал чыгармалардын кыргыздар арасында таралышына шарт түзгөн. XIV кылымдын аягында Жунгария мамлекетинин өсүп чыгышы, ойрот-калмактардын кыргыз, казак ж.б. әлдерди каратып, баскынчылык кылып, эркиндикке умтулган Орто Азия әлдеринин үмүт-тилегинин бирдигин шарттаган. Ошондуктан, бир эле чыгарманын бир топ версиялары жаралган. Тектеш әлдердин поэмалары — «Кыз Жибек», «Шакир менен Шакирет», «Кыз Дариха», «Боз жигит», «Нарикбай», «Көр уулу», «Алпамыс» сыйктуу чыгармалар кыргыз элинде кээде кара сөз, кээде ыр аралаш түрдө өз варианктары менен айтылат.

Адатта мазмуну жорго сөз, же кара сөз менен айтылуучу жөө жомоктор да фольклордук чыгармалардын ичинде көрүнүктүү орунду ээлейт. Жөө жомоктордо әлдин үмүт-тилеги, көз карашы, адамдардын адилеттigi менен адилетсиздиги, өмүрү менен өлүмү, эмгекчилдиги менен жалкоолугу, фантазиясы менен эстетикалык идеясы чагылдырылган. Жөө жомоктордогу окуялардын мүнөзү, образдардын түзүлүшү өтө жөнөкөй. Поэтикалык тилинин тактыгы да көңүл бурдурат. Ошондуктан, алар кичине-чондорго карабай түшүнүктүү. Аллегориялык маани, сатиralык мүнөз ачык. Тематикасынын мүнөзүнө чыгыш, пайда болуш дооруна карата жөө жомоктор өз ара айбанаттар жөнүндөгү, укмуштуу, же кереметтүү, турмуштук жөө жомоктор болуп бөлүнүшөт. Мейли айбанаттар жөнүндөгү жөө жомокторбу, мейли сыйкырдуу же кереметтүү жөө жомокторбу, мейли турмуштук жөө жомокторбу — айтор, бардыгы дагы бир жолу элибиздин тарыхын барактап ачып берет, жаратылыш менен адамдын ортосундагы карым-катнаш, адамдын тотемдик, анимисттик, мифологиялык түшүнүктөр, таптык күрөш ж.б. ачык сүрөттөлөт. Жомок турмуштук тажрыйбанын «элегинен эленип», улуттук өзгөчөлүккө, салт-санаага, үрп-адатка, психологияга байланыштуу

жаралат. Жөө жомоктордон кыргыз элиниң маданиятын, экономикасын, социалдык-коомдук түзүлүшүн даана байкоого болот.

Миф, легенда, уламада да элибиздин архаикалык анимизмдик, тотемдик, мифологиялык түшүнүктөрдү, жаратылыштын сырлуу кубулуштарына фантазиялуу ой жүгүртүүлөрү көркөм чагылдырылган. Айланычөйрөдөгү болуп жаткан процесстерге баа берүү, таануу ж.б. негизги темаларынан болуп эсептелет. Элдик түшүнүк боюнча дүйнөдөгү кубулуштардын бардыгынын «жаны» бар экендиги миф, легендалардан байкалат. Кыргыз элиниң жаралышы, адамдардын пайда болушу, анын өмүр, өлүм философиясы да камтылган.

Легендалар менен уламалар көбүнчө реалдуу турмуштук фактыларга негизделет. Албетте, миф менен легенданын ортосундагы жалпылыктар көп. Жогорудагы мифке айтылган ой-пикирлер легендаларга да таандык. Миф, легенда, уламалардын формасы чакан, мазмуну терең, тематикасы бай келет. Буларда элибиздин тарыхынын, философиясынын, фантазиясынын жашоо-тиричилигинин ар тарабы ачылат.

Эмгек ырлары негизинен мал чарбачылыкка, мергенчиликке, дыйканчылыкка арналат. Аты эле айтып тургандай ырлар эмгек процесси менен тыгыз байланыштан пайда болгон, элибиздин көчмөндүү жана отурукташкан турмушу көз алдыга элестүү тартылат. «Бекбекей», «Шырылдан», «Оп, майда» ж.б. эмгекчи элдин тилегин, максатын, ийгилигин билдирген.

Ырым-дарымдар, бардык оозеки чыгармачылыгыбызда кеңири кездешет. Магиялык сөздөргө ишенүү менен адамдар жаратылыштын күчтүү сыйкырынан үмүт-кыял, жакшылык күтүшкөн. Бул жанрдагы чыгармалар да байыркы элибиздин түшүнүктөрүн чагылдырат. Адамды, жаратылыш-жан-жаныбарды, малды айыктырууда, дыйканчылык, аңчылык кылууда, кырсыктан чыгууда ырым-дарымдар айтылат.

Ошондой эле бата, каргыш ж.б. ар түрдүү тематикадагы айтымдар жашоо-тиричилигибизге, өлүм менен өмүргө, адамдардын ортосундагы мамилелерге арналган, алар да көркөм чыгармачылыгыбызда арбын кездешкен материалдардан.

Дин ырлары мазмуну жагынан ырым менен дарым ырларына жакын келет. Адамдын көз карашынын чектелиши, тарлыгы, сенектик, фетиштик, анимизм, магиялык, мифологиялык, тотемдик түшүнүктөр, стихиялуу жагдайлар, турмушка примитивдүүлүк мамилелер, кандайдыр бир күчкө фанат катары ишенүүлөр,

сыйкырдуулук, касиеттүүлүк көрүнүштөр, сыйынуулар ж.б. чыныгы диндик ишенимдер — системалуу көз караш пайда болгонго чейинки учурлардын туундулары болуу менен дин ырларынын парада болушуна шарт түзгөн. Ислам дини кыргыздардын арасында узак убакта жай темпте тараган, ошондуктан окумуштуулардын пикирлери боюнча ислам динине байланыштуу ырлар XIX кылымдын аягында XX кылымдын башында чыга баштаган.

Ар бир элдин үрп-адаты, каада-салты бар. Фольклорубузда элибиздин жашоотиричилегинин бул тарабын көрсөткөн ар түрдүү тематикадагы чыгармаларыбыз өтө эле көп. Адам баласынын жарық дүйнөгө келгенден тартып көз жумган мезгилине чейинки басып өткөн жолунда коштоп жүрүүчү салт-санаалар, үрп-адаттар анын дүйнөгө болгон көз карашын, ой-тилегин, кыял-үмүтүн билдирет. Адам туулат, тушоосу кесилет, үйлөнөт. Үйлөнүү салт ырларынын өз-өзүнчө ритуалдарга байланыштуу тематикасы бар. Элибизде кыз оюну өтө кызыктуу өтө турган, кыз-келиндер, жигиттер эки тарап болуп алып, ар кандай оюндар ойнолгон. Жакшынакай маанайда күлкү-шаттык, толкундоо менен кыз-жигитти күттүкташкан. Жар көрүштүүү, көрүшүү ырлары шаан-шөкөт менен аткарылган. «Жар-жар» айтуунун максаты да кыз менен жигиттин, тууган-туушкандардын, ниеттеш, тилектеш адамдардын кубаныч-сүйүнүчүн бөлүшүү, мактоо болгон.

Сүйүү лирикасы элдик оозеки чыгармачылыгыбызда «жарк» этип жаркыраган жылдыздардай бажырайып бөлүнүп, ага көрк кошуп турат. Адам баласынын жашоосун махабатсыз элестетүү мүмкүн эмес. Махабат десе эле бактылуулукка жеткен сезимди гана түшүнбөс керек. Махабат адамды өмүр бою коштоп жүрөт: ашык болуу, жалбаруу, толкундоо, ызаттоо, бакытка жетишүү, тескерисинче, зарлоо, күйүү, арман, муң- кайгыга түшүү ж.б. Мына ушуга байланыштуу кыргыз элинин сүйүү лирикасы эки топко бөлүнөт: «Секетпай» жана «Күйгөн». Сүйүү ырларынын идеялык- тематикасы эң эле кеңири.

Санат-терме ырлар да элибиздин ойчулдугун, акылмандуулугун, чечендигин билдирет. Санат-насыят ырларынын тематикасы өтө кеңири. Адамдардын мүнөзүндөгү оң жана терс кыял-жоруктарын белгилеп, адамдын жүрүш-турушуунун эрежелерин үйрөтөт, абийирлүү, чынчыл, эмгекчил, кичи пейил, жакшылыкка, адамкерчиликке үндөйт, анда өмүргө, турмушка арналган философиялык ойлор өтө жыш.

Айтыш ырлары элибизде кеңири тараган жанр. Айтыштын өзгөчөлүк мүнөзү да акыл-эстүүлүккө, сөз тапкычтыкка, жөндөмдүүлүккө ж.б. байланыштуу болот.

Айтыш: адат-салт айтышы, чечендер айтышы, акындар айтышы деп үч топко бөлүнөт.

Адат-салт айтышы жашообуздагы каада-салтка, үрп-адатка байланыштуу келип чыккан, ошондуктан жогоруда салт ырларына берилген мүнөздөмөлөр да бул жерде туура келет. Адамдардын көңүлүн көтөрүү, шайыр-шаттык тартуулоо максатында ырдалат. Адат-салт айтышына үлпөт-салтанаттарда, үйлөнүү салтына, кыз- жигиттердин айтыштарына, акыйнекке арналган ырлар жатат.

Чечендердин айтышы сөз өнөрүн баалоо, баа берүү, урматтоо, даңазалоо менен байланышкан. Алардын сөздөрү «ташка тамга баскандай» кынапталган, терең маани камтыган канаттуу учкул сөздөр болгон. Бизге өткөн кылымдарда жашап өтүшкөн Кадыр аке, Сарт аке ж.б. чечендердин ысымдары белгилүү.

Акындардын айтышы да өз өнөрүн сыноонун бир көрүнүшү. Акындардын беттешүүсүндө тематика ар түрдүү келип, жеке инсандык жана пенделик касиеттерди бетке тартынбай айтуудан тартып, жаратылыштын сырдуу кубулуштарына, өмүр менен өлүм философиясына чейин айтылат.

Чечен сөздөр аты эле билдирип тургандай, күнделүк турмуш-тиричилик сөздөрдөн айырмаланып турат. Ошондуктан, чечен сөздөрдү сүйлөгөндөрдү чечен деп аташат, алар таланттуу, зээндүү, сезгич, көз карашы көнири келет. Академик В. Радлов жогорку сөз кылган эмгегинде кыргыздардын сөзмөр келерин мындайча сүрөттөгөн: «Кыргыздар эч буйдалbastan, toktoosuz, shar сүйлөшөт. Алар оюн ачык, tak айта билишет. Сүйлөгөндө сөздөрүндө белгилүү деңгээлде кооздук сезилип турат. Жөнөкөй эле сүйлөгөн сөздөрүндө, айтыштардын курулушунда мезгил-мезгил менен ритмикалык өлчөмдөр байкалып турат. Сүйлөм артынан сүйлөм, ыр сабактары түрүндө келе түшкөндөй пикир калтырат. Мындай сөздөр ойлонуп айтылып, угуучуларга күчтүү таасир тийгизет. Угуучулар берилип, ыракаттанып угушат. Орундуу айтылган сөздү баалай да билишет. Сөзмөр, чечен адамдар сүйлөгөндө болуп көрбөгөндөй тынчтык өкүм сүрүп, угуучулардын көздөрү жайнап, дөмин ичине алып отуруп тыңшашат. Чечендин ар бир кооз айтыштары, ар бир акылман курч жана тамаша сөздөрү ийкемдүү...»

Көкөттай, Тилекмат, Жейрен чечен, ж.б. жөнүндө эл арасында легендалар тараалып кеткен, алардан эл адилеттүүлүктү, акылмандыкты, тайманбастыкты, жакшы идеалдарды көрүшкөн.

Арман ырлары — оозеки адабиятыбыздын «байлыгын» арттырып турат. Адамдын ички жана сырткы арманы болот. Армансыз, телегейи тегиз адам

болбойт. Арман адамды өмүр бою коштоп жүрөт. Армандын бир түрү — жан дүйнөнүн, сүйгөнүнө жетпей калган, же өмүргө байланыштуу жеке инсандын ички күйүтү, кайгы-муңу; экинчisi — турмуштун азап-тозогунан, кыйынчылыктan, жокчуулуктан, теңсиздик коомдон келип чыккан муң-зары. «Койчулардын арманы», «Жокчулук», «Чалга берген кыздын арманы», «Кенжекенин арманы», «Күңөтاي кыздын арманы», «Жаш балага берген кыздын арманы», «Ойдай» ж.б. арман ырлары элибиздин баштан кечирген кайгылуу азап-тозокту, аянычтуу күндөрүн билдириет. Айықпас жараат, так, көлкүлдөп аккан көз жаш, зордук-зомбулук, кордук, өкүнүч, акыйкатсыздык, укуксуздук арман идеяларынын идеялык мазмунун түзөт.

Кошок элибиздин каада-салтына байланыштуу жаралган оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнө жатат. Адам жашоого келгендөн кийин өмүр бою дүйнөнүн түркүгү болуп калбайт. Өмүр бар жерде өлүм бар. Ар бир адамдын башына эртеби-кечпи бир күнү ажал келет. Ажал-өлүмдү эч ким токтото албайт. Барсың, анан жоксун. Табияттын мыйзамы ошондой, бул жарык дүйнөгө бири келет, бири кетет. Жакын адамдардан айрылганда ички кайгыны, өкүнүчтү билдириген мундуу ыйлар — кошок айтылат. Кошокто бул дүйнөдөн өткөн адамдын кыял-жоругу, мүнөзү, мамилеси, абишири, адамкерчилиги ж.б. даңазаланып кошулат, ансыз артында калган үй-бүлөсүнүн, бала-бакырасынын, тууган-туушкандарынын, жоро-жолдошторунун ички дүйнөсү кемип, бөксөрүп тургандыгы билдирилет. Колдонулган салыштыруулар, метафоралар, эпитеттер, гиперболалар, эпикалык пареллелизм кошоктун поэтикалык көркөмдүгүн жогорулатып, идеялык мазмунун терендетет.

Макал-лакаптар оозеки чыгармачылыгыбызда орчундуу мааниге ээ, турмушта баалуу орунду ээлейт. Сөздүн эң тазасы, тунугу, таамайы, нускасы, философиясы, адам акыл-эсинин энциклопедиясы — макал-лакаптар. Ал турмуш-тиричилигибиздин, жашообуздун, жүрүм-турумубуздун, көз карашыбыздын бардык жагдайларын өз ичине камтыйт, анын тарбиялык мааниси күчтүү. Чындыгында ассонансты, аллитерацияны колдонуу аркылуу элестүүлүккө, жогорку көркөмдүккө жетишип, эки ооз макал-лакап менен бир чоң ойду так, таамай, терен түшүндүрүп келишкен.

Табышмактар — адам акылын таразалоочу фольклорубуздун үлгүлөрүнөн. Табышмактар аркылуу дүйнөнү таанып билсе болот, метафора, аллегория басымдуулук кылып, философиялык ойлор терен сиңип кеткен. Табышмак айтуучу да, жандырмагын чечүүчү адам да тажрыйбасы мол, акылдуу, кыраакы, билгич,

сезгич, зээндүү болушу керек. Табышмактар элдик оозеки чыгармачылыктын башка үлгүлөрүндө кеңири кездешет. Чындыгында эле кыргыз оозеки чыгармачылыктын жанрларын өзүнчө чектеп кою деле болбойт, анткени жанрлар бири-биринде арбын жолугуп, өз ара сиңип кеткен.

Табышмактардын кәэси жалаң сөз суроолордон турса, айрымдары комуз күүлөрү, өзгөчө кайылуу сырлар аркылуу да берилген. «Мендирам» эпосунда табышмак комуз күүсү аркылуу берилген. Ошондой эле Кетбука табышмактуу муңдуу күү чертип, Айгандын — Чынгызхандын баласын угузган экен. Демек, табышмактар элибиздин коомдук турмушунда зор роль ойноп келген. Ааламдагы бардык нерсе табышмактуу жана анын жандырмагы бар.

Балдар фольклорунан оозеки чыгармачылыктын көп үлгүлөрүн жолуктурууга болот. Балдар фольклорунун тили жатык, көлөмү кыска, ойго жана фантазияга бай келет. Балдар чыгармалардан үлгү, тарбия алып, акылдуу, абийирдүү, дүйнөнү тааный билүүсү менен атуул болуп өсүшү керек. «Бешик ырлары», «Торпогум», «Сатуу ыры», «Акыйнек», «Улагым», «Үркөр-үркөр топ жылдыз» ж.б. ырлар балдарды эстетикалык жактан тарбиялап келген.

Кыргыз оозеки көркөм чыгармачылыктын негизги жанрларын тизме катары жөнөкөй санап чыгуудан да элибиздин бул байлыгынын чеги канчалык кеңири, темасы көп түрдүү экени таасын көрүнүп турат.

Оозеки көркөм чыгармачылыктын өзгөчө өнүгүшү жана өнөрдүн бул түрүнө эл арасында зор маани берип, көңүл буруунун натижасында кыргыздар жөнүндө кабар айткан ар бир инсан элдин ушул байлыгын аттап кете албай, сөзсүз кепке алууга аргасыз болгон. Мунун илимге белгилүү көптөгөн далилдерин көлтируүгө болот. Мисалы: 15—16—кылымдардын тогошкон кесилишинде жашап, кыргыздар жөнүндө маалымат жазып калтырган «Тарыхтардын жыйнагы» («Маджмуу ат-Таварих») аттуу кол жазманын автору аксыканттык Шах-Аббастын уулу Сайф-ад-дин молдо кыргыздар, алардын он-сол ж.б. уруулук бөлүнүштөрү сыйктуу маалыматтарды айтуда «Манас» эпосунун материалдарын кеңири пайдаланат. Ал эми өткөн кылымда кыргыз жергесинде болуп, кыргыз эли, анын тарыхы, тили, маданияты ж.б. багыттарда кеп козгогон көрүнүктүү окумуштуулар Ч. Валиханов, В. В. Радлов өз ойлорун айтуда негизинен кыргыз фольклорунун, анын ичинен «Манас» эпосунун тексттерине таянышат. Ал турмак алдына койгон максаты такыр башка багыттагы Б. Смирнов ж.б. сыйктуу саякатчылар да «иш арасында» кыргыз

фольклорунун материалдарына кызыгып, бул тармак боюнча да илимде баалуу материалдар калтырышкан.

Кыргыз фольклорунун материалдарын жыйноо, изилдөө, орчундуу илимий пикирлер айтып, баа берип элдик бул казынаны окумуштуулар дүйнөсүнө таанытуу иштерин алгач чет элдик илимпоздор-тюркологдор башташкан. Айрыкча бул багытта жогоруда аттары эскерилген казактын белгилүү окумуштуусу Ч. Валиханов, орус окумуштуусу, теги боюнча немец академик В. В. Радловдун салымдары чоң.

Өткөн кылымдын экинчи жарымынын башталыштарында кыргыз жергесинде болгон Ч. Валиханов «Манас» эпосунан «Көкөтөйдүн аши» аттуу эпизодду кагаз бетине түшүртүп, «Манас» — талаа «Илиадасы», «Семетей» буруттардын «Одиссеясы» — деп кыргыздардын улуу эстелигине жогору баа берген жана өзү жаздырган тексттерди кара сөз түрүндө орус тилине каторуп, кыргыз фольклорунун үлгүлөрүн кагаз бетине түшүрүү жана аларды башка элдердин тилине каторуу ишине чыйыр салган.

Академик В. В. Радлов өткөн кылымдын алтымышынын жылдарынын ичинде бир нече жолу кыргыздардын арасында болгондо жазып алган материалдарынан тандап алып «Манас», (чынында жеke эле «Манас», 6. а. чыгарманын биринчи эле бөлүгү эмес, «Семетей», «Сейтектин» окуялары негизинен бүт камтылган), «Жолой кан», «Эр Төштүк» аттуу эпосторду жана бир катар кошокторду 1885-жылы транскрипцияланган орус ариби менен кыргыз тилинде Санкт-Петербургда бастырып чыгарат. Ошол эле жылы ушул материалдардын В. В. Радлов бастырып чыгарган тексттер кыргыз тилиндеги биринчи жолу басма бетинде жарыяланган көркөм чыгармалар эле. Ушул «Түндүк түрк урууларынын элдик адабияттарынын» V томуна жазган кириш сөзүндө В. В. Радлов «Кыргыз өз ырларында кандайдыр укмуштуу жана коркунучтуу, жөө жомоктук дүйнөнү баалабайт, тескерисинче, ал өзүнүн турмушун, өзүнүн сезимдерин жана умтулууларын, коомдун ар бир жеke мүчөсүнүн өзүндө жашаган идеалдарын даңазалап ырдайт» — деп кыргыздардын оозеки көркөм чыгармалары реалдуулукка, турмушка жакын экендигин баса белгилейт.

Кыргыз фольклорун изилдөөгө алгач ат салышкан көрүнүктүү тюркологдордун ичинен «Манастын» текстинен анча чоң эмес үзүндүнү өз комментариялары менен 1911-ж. Будапеште чыккан «Келети Сземле» журналында жарыяланган венгер окумуштуусу Г. Алмашинин ысмы да эскерүүгө татыктуу.

Кыргыздардын баалуу маданий байлыгы — оозеки көркөм чыгармаларды кеңири планда системалуу түрдө эл арасынан жыйиноо жана изилдөө иштери үчүн Октябрь революциясынан кийин гана кеңири мүмкүнчүлүктөр түзүлдү. Натыйжада мектеп окуучуларынан тартып мугалимдерге, студенттерден тартып атайын адис окумуштууларга чейин активдүү катышып, жарым кылымдан ашуун мезгил ичинде системалуу аракеттенүү өз жемишин берип, өзгөчө бай, зор көлөмгө ээ кол жазмалар фондусу топтолду. Ал материалдардын мазмун, формалык касиеттерине, әлдик маңызына күмөн келтирүүгө мүмкүн эмес. Анткени, дээрлик бардык материалдардын информаторлору негизинен ушул ишти кесип кылган атайын адистер (манасчылар, ырчы-акындар ж.б.), эл арасындагы көркөм сөз өнөрүн өзгөчө урматтап, ага чоң маани берген ырга, сөзгө шыктуу-таланттуу адамдар.

Кыргыздардын оозеки көркөм чыгармаларын жаратуучулар, сактап жана өнүктүрүүчүлөр эл арасынан чыккан таланттуу инсандар. Алар шыгынын мүнөзүнө жөндөмүнүн багытына, эмнеге, же кайсыл жанрдагы чыгармаларды жаратканына-аткарғандыгына карата топторго бөлүнүшөт жана ар бир топтун өз аталыш наамы — туюнкан термини бар: ырчылар, акындар, манасчылар, семетейчилер, санжырачылар, чечендер, куудулдар, кошокчулар, жамакчылар, сөзмөр адамдар ж.б. Алардын ичиндеги өз өнөрүн атайын кесип кылган, көркөм сөз өнөрү менен жан сактаган таланттардын мааниси өзгөчө зор. Чынында бүгүн илимге белгилүү болгон кыргыз фольклорунун баа жеткис мыкты үлгүлөрүнүн дээрлик көбү эң алды менен ошол профессионал адистердин айтуусунан жазылып алынган. Мисалы: улуу манасчылар Сагымбай Орозбак уулу менен Саякбай Карадаевден «Манас» эпосунун мазмуну кенен, окуяларга бай, мурдатан келе жаткан салттык белгилерди арбын сактаган, жогорку көркөмдүктөгү варианттары жазылып алынган. Ошондой эле кыргыздардын ата-бабалардан калган улуу эстелик мурасынын мыкты варианттары таланттуу жомокчулар эл арасында кеңири белгилүү болушкан көрүнүктүү манасчылар, семетейчилер Шапак Үрысмендеев, Тоголок Молдо (Байымбет Абрахманов), Жаңыбай Кожеков, Багиш Сазанов, Акмат Үрысмендеев, Молдобасан Мусулманкулов ж.б. айтуулары боюнча кагаз бетине түшүрүлгөн. Көлөм жактан «Манастан» кичирээк болгону менен ар бири мааниси, эл турмушунан алган орду жактан улуу эпостон кем бааланбаган «Курманбек», «Эр Төштүк», «Эр Табылды», «Жаныш, Байыш», «Кожожаш», «Олжобай менен Кишимжан», «Саринжи Бөкөй» ж.б. көптөгөн

баатырдык, турмуштук эпостор Токтогул, Калык, Алымкул баш болгон ырчы-акындардын айтуусунан жазылып алынып, көбү бир нечелеген китеп түрүндө басмадан жарық көрдү. Жалпы эле фольклордук материалдарды алып жүрүүчүлөр, өнүктүрүп-өстүрүүчүлөр катары Жеңижоктун, Токтогулдуң, Тоголок Молдонун, Барпынын, Коргоолдуң, Калыктын, Алымкулдуң, Осмонкулдуң ж.б. белгилүү ырчылардын алган орду бийик. Ошол таланттардын артында катмарланган көптөгөн элибиздин көрүнүктүү уул-кыздары турушат. Мисалы: эл арасында айтылып жүргөн уламыш боюнча «Манас» эпосун түптөгөн адам баатыр менен кошо жүрүп, анын эрдик иштерине күбө болгон кырк чоронун бири Үрчүү уул болуптур. Ал Манас өлгөндө анын баатырдыгын кошок кылып кошкон экен. Эл арасында айтылып жүргөн ошол кошокторду Токтогул (сөз Сатылгандын Токтогулу жөнүндө эмес, Жаныбек кандын тушунда жашап, Толубай сынчы, Жээренче чечен, Акылкараачаттар менен доорлош болгон адам делген легендардык Токтогул жөнүндө) ырчы ирээтке салып, бир сюжетке бириктирип, бүтүн чыгарма түрүнө келтирген экен. Андан кийинки бизге аты жеткен манасчылар Келдибек Барыбоз уулу, ага удаалаш Балык, анын уulu Найманбай, Тыныбек, Чоюке, Акылбек, Чоңбаш (Нармантай) ж.б. Ушундай эле бүгүн легенда катары илимге белгилүү маалыматтарга караганда санжырачылык өнөрдүн бизге аты жеткен ана башы Санчы-сынчы болсо, ырчылардын пири Токтогул, чечендердин башатында Жээренче турса, куудулдардын легендардык түпкү өкүлү Алдар көсөө ж.б. дешке болот. Элдик таланттардын мурасы муундан муунга кантип өтүүнүн эң таасын мисалын Келдибек, Акылбек, Чоңбаш, Тыныбек манасчылардан таалим алыш өз вариантын түзгөн Сагымбайдын, же айрыкча Токтогул ырчыны ээрчиp жүрүп таалимин алыш, кийин устатьынын көзү өткөндө анын өз чыгармаларын да, ал айтып жүргөн эпосторду да айтып берип кагаз бетине түшүрткөн Калык Акиев менен Алымкул Үсөнбаевдин үлгүсүнөн көрүүгө болот.

Бүгүн колдо бар материалдардын ичинен эпикалык жанрга жата турган көлөмдүү чыгармалар көркөм сөз өнөрүн кесип кылган профессионал жомокчу-манасчы, ырчы-акындардын айтуусунан кагаз бетине түшүрүлсө мазмун, тематика, жанрдык белгилери боюнча эң эле бай чакан көлөмдөгү материалдын басымдуу көпчүлүгү эл арасындагы сөзмөр, ышкыбоз, көркөм сөздү жогору баалап, маанисине тең берген, түрдүү кесиптеги жай адамдардан жазылып алынган. Үрас, бул багытта да ырчы, жомокчулар, белгилүү таланттар ишенимдүү да, натыйжалуу да булактардан болгону күмөнсүз, мисалы, өз төл чыгармалары менен бирге эле

«Манасты», анын бөлүмдөрүн баш кылып, кошок, арман, оюн ырларына, легенда, мифтерге чейин көптөгөн материалдарды жазып берген Тоголок Молдо, же Токтогулдуң ырларын, ал айткан эпосторду баш кылып башка көп чыгармаларды айтып берген Калык буга далил болот. Ошентсе да эл ичи — өнөр кенчи. Катардагы карапайым калк өкүлдөрүнүн баа жеткис баркын жокко чыгаруу мүмкүн эмес. Колдо болгон фольклордук материалдардын орчундуу көпчүлүгү так ошолордон — калк ичиндеги катардагы адамдардан жыйналган. Алардын арасында да атын атайылап эскертип кетүүчүлөрү аз эмес. Мисалы: С. Конокбаев, Т. Жээнтаев, М. Сатыбалдиев, С. Сакетаев, М. Кабылов, К. Суранчиев, Д. Таштемиров, О. Урманбетов, С. Дыйканбаев, К. Жаңыбаев ж.б. көптөгөн инсандардын атын элибиз урматтоо менен эскерүүгө татыктуу (ар бир материалдын айтуучусу да, жазган катчысы да өз-өз учурунда ошол материалдар кирген томдо атайын сөзгө алышат).

Эл арасынан оозеки көркөм чыгармаларды жыйноодо орошон эмгек кылган бул иштин атайын күйөрмандары болгонун жана азыр да бар экенин эскерте кетүү жөндүү. Бул багытта сөз болгондо эң алды менен дээрлик бүт өмүрүн айылдан айылга өтүп кыдырып көркөм сөз өнөрүнүн элдик үлгүлөрүн чогултуу менен өткөргөн Каюм Мифтаковду, илимге белгилүү «Манас» варианттарынын басымдуу көпчүлүгүн кагазга түшүрүүгө катышкан жана бүт өмүр бою кол жазмалар фондусундагы материалдарды ирээтке келтирүү, тактоо машакаты менен алпурушуп, элге тоодой эмгек кылган Ыбырай Абдыракмановду, өз чыгармалары, «Манас» эпосу менен бирге эле эң бай фольклордук материалдарды жазып калтырган Тоголок Молдону — Байымбет Абрахмановду эскерүү жөндүү. Ошондой эле «Манастын» тексттерин, башка чыгармаларды жазуу ишине активдүү катышып, күч-аракетин аябаган А. Чоробаев, К. Карадаев, К. Жумабаев, К. Кыдырбаева, Ж. Үрүсов, Б. Токтогулов, И. Мусаев, Ж. Нааматов, Ж. Таштемиров, А. Тайгүрөнөв, Буудайбек Сабыр уулу ж.б. көптөгөн адамдарды белгилей кетүү жөндүү. Айрыкча 60—90-жылдар аралыгында Кыргыз илимдер академиясынын Тил жана адабият институтунун кызматкерлери тарабынан жыл сайын бир нече айга созулуп, көптөгөн адамдар катышкан экспедицияларында Кыргыз республикасынын ар бир району кур калбай системалуу түрдө ирээти менен материалдар чогултуп, илим үчүн зор мааниси бар орчундуу иштер иштелген.

«Манас» баш болгон кыргыз фольклорунун илимдик түрдүү проблемаларын изилдөөгө үстүбүздөгү кылымдын ичинде түрдүү улуттардын өкүлдөрүнөн турган

советтик окумуштуулардын чоң тобу катышты. Алардын ичинен М. Ауэзов, В. Жирмунский, М. Богданова, К. Рахматуллин, А. Бернштам, С. Абрамзон, А. Маргулан, А. Петросян, А. Мирбадалова, Н. Кидайш-Покровская, П. Фалев ж.б. эмгектери орчундуу мааниге ээ. Ошондой эле түрк окумуштуусу А. Инан, англичан А. Хатто, кытай Ху Чжень-Хуа ж.б. чет элдик окумуштуулардын кыргыз фольклору боюнча эмгектери атайын эскерилүүгө татыктуу.

Советтик түзүлүш учурунда кыргыз фольклорун изилдөөнү атайын кесип кылган окумуштуулардын чоң тобу пайда болду. Бул багытта көңүлгө алынарлык эмгектер иштеген адамдардын арасынан Э. Арабаевдин, К. Тыныстановдун, Т. Жолдошевдин, Б. Юнусалиевдин, Т. Байжиевдин, З. Бектеновдун, Б. Керимжанованын, Ж. Таштемировдун, С. Байкоюевдин, З. Мамытбековдун, Э. Абылдаевдин, С. Бегалиевдин, Б. Кебекованын, Р. Сарыпбековдун, Р. Кыдырбаевын, А. Жайнакованын, К. Кырбашевдин, С. Закировдун ж.б. адамдардын ысымдарын атоого болор эле.

Эл арасынан фольклордук материалдарды жыйнап, кагаз бетине түшүрүүдөгү негизги максат жеке эле ата-бабалардан калган баалуу мурастын мыкты үлгүлөрүн сактап калуу — түбөлүк өлбөстүгүн камсыз кылуу жана керегине жараша качан болбосун түрдүү илимий изденүүлөрдө фактыйлык материалдар катары пайдалануу — изилдөө, үйрөнүү гана эмес, ошону менен бирге эле аларды элдин өзүнө кайтаруу — китеп түрүндөгү экинчи өмүрүнүн улантылышина шарт түзүп, камсыз кылуу. Так ушул жол бүгүнкү коомдук шартта эл чыгармачылыгынын эскиден келе жаткан мыкты үлгүлөрү узак жылдар бою алар аткарып келген жүктү — рухий байлык катары элге кызмат кылуусун, элди тейлөөсүн мурдагыдан алда канча кенири планда, ыңгайлуу шартта, токтоп калбай үздүксүз улантылышина мүмкүнчүлүк түзмөк.

Карапайым, эмгекчи эл деген ураанды өзгөчө бийик көтөргөн советтик түзүлүш өзүнүн алгачкы мезгилдеринен тартып эле элдик чыгармачылыкка чоң маани берип, фольклордук материалдарды жыйноо, ирээтке салуу, сактоо багытында көп иштердин жүзөгө ашырылышина зарыл шарттарды түзгөнүн танууга болбойт. Ошондой эле фольклорду изилдөө, бастырып чыгаруу маселелерине көп кам көрүлгөн. Бирок элди эзүүчү, эзилүүчү деп эки топко бөлүп, бул топтордун дайымкы келишкис карама-каршылыгы жана аеосуз күрөшү жөнүндөгү бардык иш-ракеттерге багыт берген идеологиялык аныктама, буга кошумча болгон

атеисттик түшүнүк оозеки көркөм чыгармалардын тексттерин бастырып чыгаруу, изилдөө, иштеринде кедергилик кесепетин тийгизгени да чындык. Ушунун натыйжасында бир кездерде

өз көркөм чыгармаларынын үлгүлөрүн таш бетине (ал эстеликтер илимде Орхон-Енисей жазуулары деген ат менен белгилүү) түшүрүп келген элибиз башка чыгармалар турмак «Манас» эпосунун тексттерин да мурдатан кандай айтылып келсе ошол үлгүсүндө толук бастырып чыгаруу мүмкүнчүлүгүнөн ажырап калган.

Октябрь революциясынын жеңиши болбогондо кыргыз эли илим-билимдин, жалпы өнүгүүнүн бүгүнкү денгээлине өз алдынча жетише алышы күмөн эле. Бул чындыкты танууга да, жокко чыгарууга да болбойт.

Советтик түзүлүштүн алгачкы жылдарынан тартып эле эл арасындагы, коомдогу башка көптөгөн өзгөрүү, жаңылыктар менен кошо эл чыгармачылыгын жыйноо, сактоо, изилдөө багыттарында да орчундуу демилгелер көтөрүлүп, жемиштүү аракеттерге жол ачылган. Натыйжада 1918-жылдардан баштап фольклор чогултуу иши түптөлүп, 1922-жылдан тартып «Манастын» тексттери улуу манасчы Сагымбайдын айтусунда кагаз бетине түшүрүлө баштайт. 1925-жылы «Манастын» чакан үзүндүсү чоң жомокчу Тыныбектин варианты боюнча араб тамгасы менен Москвадан жарык көрөт. Ошол эле жылы лирикалык сүйүү ырларынын бир канча үлгүлөрү «Күйгөн-Секетпай» деген ат менен жарыяланат. Өкмөттүн зор колдоосуна, материалдык март жардамына таянылып жүргүзүлгөн бул багыттагы аракеттердин жемиши — бүгүн илимге «Манас» эпосунун анын бөлүмдөрүнүн 80 ден ашык түрдүү көлөмдөгү варианттары белгилүү. Кыргыздар арасында ыр, кара сөз түрлөрүндө айтылган эпикалык көлөмдүү чыгармалардын калкка аты белгилүүлөрүнүн бардыгы дээрлик ар бири бир нече варианттар түрүндө жазылып алынган. Кыргыз фольклорунун түрдүү жанрларынын үлгүлөрү сакталган Кыргыз улуттук илимдер академиясынын составындагы Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун кол жазмалар фондусу жеке эле мурдагы СССР элдеринин гана эмес, бүтүн дүйнө элдериндеги бир улутка таандык фондулардын эң байларынын биринен. Ошону менен бирге эле «Манас» баш болгон кыргыз фольклорунун мыкты үлгүлөрүнүн тексттери орус тилине которулуп, ушул аркылуу аларды окурмандардын аудиториясы өзгөчө кеңейди, илимий изилдөө иштеринин кыйласы орус тилинде жарыяланып, бул абал кыргыз фольклорунун маани-маңызы, проблемалары, өзгөчөлүгү ж.б. маселелер боюнча илим дүйнөсү кененирээк маалыматтар алууга шарт түздү.

Мурда да негизинен эскерилген бул фактыларды кайталап, көңүл буруп жатканыбыздын себеби советтик түзүлүштүн кыргыз элине тийгизген жарыгы да, көлөкөсү да болгонун баса белгилөө, элибиздин башынан өткөргөн бул тарыхый учурна калыс карап, туура баа берүү. Анын үстүнө кыргыздардын буга чейинки тагдыры эле эмес, мындан кийинки жолунан да орус элиниң таасириң тийгизе турган пайдалуу жактарын эсептен такыр эле алып салуу мүмкүн эмес. Мисалы: кыргыздар жараткан укмуш «Манас» эпосун дүйнө әлдерине кененирээк жана тез жеткирүүнүн ишенимдүү жолу орус тили, орус элиниң жардамы аркылуу экенинде күмөн жок.

Кыргыз мамлекети өз алдынчалыкка ээ болгон күндөн тарта элибиздин терең тамырына, ата-бабадан калган мурас-эстеликтөргө чыныгы маанисине ылайык калыс баа берилип, жогору бааланып, урматталуу иши колго алынды. Элдик оозеки көркөм чыгармачылыкты аздектөөнүн ишенимдүү далили «Манас» эпосунун 1000 жылдык юбилейин дүйнөлүк масштабдан көңири белгилөө болду деш жөндүү.

Республиканын Президенти А. Акаев калкка «Манас» эпосунан алынган жети осуятты сунуш кылышп, мамлекеттик идеологиянын иштелип чыгышында элибиздин улуу эстелиги негизги булактардын бири экендигине көңүл бурду. Ушул коомубуздагы жаңы шартта гана кыргыз фольклоруна, басма кызматкерлерине, ар бир демилгелүү ата уулуна элдик оозеки көркөм чыгармачылыктын материалдарын жалтактабай, дагы эмне балээ болуп кетер э肯?! — деп, сарсанаага түшүп, убайым жебей калк арасында мурдатан кандай айтылса так ошол үлгүдө жарыялоо мүмкүнчүлүгү түзүлдү. «Манас» эпосунун Сагымбай, Саякбайдын айткан вариантынын тексттерин академиялык басылышта жарыялай баштоо мунун далили.

Кыргыз фольклорундагы көптөн берки келе жаткан кенемтиktи толтуруу — элдин рухий казынасынын мыкты жетишкендиктерин ошол чен-өлчөмүндө, деңгээлиндө элдин өзүнө кайра жаңы формалык үлгүдө — китеп түрүндө берүүнү жүзөгө ашыруу үчүн Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору, Кыргыз полиграфия комбинатынын алдындагы «Шам» басмасы менен бирдикте кыргыз оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүн «Эл адабиятты» деген наамдагы серия түрүндө 40 том кылышп чыгарууну колго алды.

Кырк том делиш чынында шарттуу сан. Азыркы учурдагы чарк-чаманы эске ала ушул түрдө орчундуу чоң ишти баштап көрөлү деген гана бүтүм. Бул жактан

алганды 40 томдук аракеттин биринчи гана этабы. Ушуга ылайык бастырылыштын өзүнчө мүнөздүү белгилери, атайын чек менен шартталган өлчөмү бар.

Кырк томдук жанрлар боюнча чогултулган илимге белгилүү материалдарды бүт ичине сыйғыза албайт. Анын үстүнө колдо болгон материалдарды толук түрдө, кеңири комментариялары менен, тиешелүү текстологиялык иштер жүргүзүп жарыялай турган академиялык бастырылыш узак убакытты, машакаттуу эмгекти, көптөгөн адистердин аракетин талап кыла турган жумуш. Андай ишке да аманчылык болсо өзүнчө кезек келер. Азырынча колдон келери кыргыз фольклорунун мыкты үлгүлөрүн тандап жарыялап, ошол аркылуу калкыбыздын бул өнөр жаатындагы чексиз бай да, маанилүү да байлыгы менен окумуштуулар дүйнөсүн кабардар кылуу жана эл алдындагы кечикирилгис карыздан кутула туруу.

Даярдалып жаткан кырк томдук буга чейинки бул багытта иштелген аракеттерден орчундуу белгилери менен айырмаланат: биринчиден, бастырылыш мындай ири көлөмдөгү жана кыргыз фольклорунун бардык жанрларынын үлгүлөрүн ирээти менен камтыган алгачкы иш. Экинчиден, илимдик принциптерди так сактап, түп нусканын үлгүсү кандай болсо ошол түрдө, кыскартууларсыз (чынында советтик түзүлүш учурундагы бастырылыштарда, таптык, идеялык максаттар үчүн чыгарманын тексттеринде кыскартуулар жүргүзүү кеңири колдонулган, адаттагы көрүнүш эле. Кыскартуулар гана эмес кээде сөз алмаштыруу — ондоо-текстке түздөн түз кийлигишүү фактылары да кезигүүчү), кандайдыр текстке кийлигишүүгө такыр жол бербей жарыяланып жатат. Булардан башка да айрым томдордо ага кирген материалдардын мүнөзүнө жараша басмага даярдоонун өзүнчө ыктары колдонулмакчы. Мисалы: бир чыгарманын колдо болгон вариантарынын канчасы, же кайсыларын бастыруу күн мурунтан чек коюлуп, бүтүм чыгарбай, иш процессинин жүрүшүндө, колдо болгон фактылык материалдардын маани-маңызына, көркөмдүк деңгээлине, ыр же кара сөз түрүндө айтыларына ж.б. белгилер эсепке алышуу менен өз-өз учурунда жеке мүнөздө чечилүү туура деп эсептелди. Түзүүчү даярдаган материалдарды анын пикирин, сунушун эске ала борбордун Окумуштуулар Кеңеши кеңири талкууга алгандан кийин гана томдун мазмуну, ага кирген материалдардын составы акыркы үлгүсүнө келтирилет. Бул маселени чечүүдө жалпылык мүнөзгө ээ принцип ыр менен да, кара сөз түрүндө да айтылуучу айрым эпостордун («Кожожаш», «Эр Төштүк» ж.б.) вариантарын тандоодо мазмундук жана көркөмдүк деңгээлдери туура келсе

варианттардын ыр түрүндөгү үлгүлөрү менен катар эле кара сөз түрүндөгүлөрүн да берүү аракетин көрүү.

Тексттерди басмага даярдоодогу башкы таяныч катары кол жазмалардын түп нускасы («кол жазмалардын түп нускасы» — деген терминди колдонуунун өзүнчө себеби бар, анткени фондуда сакталган бардык эле кол жазма түп нуска эмес, кәэде түп нускадан көчүрүлгөн кол жазмалар да бар, анын үстүнө түп нуска кандайдыр себептер менен жоголуп кетип, анын ордуна милдетин көчүрмө кол жазмалар, ал эмес машинкага басылган көчүрмө аткарып калган фактылар да жолугат. Мындай учурлардын ар бир фактысы өз-өз учурунда атайын эскерилет) эсептелет, түп нуска жок учурда мааниси, аткарған милдети жактан мүмкүн болушунча ошого тете, же жакын материал пайдаланылат да, тиешелүү комментариялар берилет жана жарыяланып жаткан тексттерди айтуучу информатордун өз аткаруусундагы үлгүгө жакыннатуу максаты үчүн кызмат кылган текстологиялык иштер да жүргүзүлөт. Ушуга байланыштуу мурдатан бери илимде белгилүү, ошентсе да атайын көңүл буруп, эскерте кетүү зарыл болгон бир учур — эл арасында чоң атакка ээ болгон таанымал ырчы-акындардын айтуусу боюнча кагаз бетине түшүрүлүп, тексттери ар бири өзүнчө китеп түрүндө отузунчу жылдардын аяк чендеринде басмадан чыгарылган бир катар эпостордун алгач жазылган түп нускалары да, ошол түп нускадан кол менен же машинкага басылып алынган көчүрмөлөрү да жок. Ырас, жарыяланган китептерде тексттерди кайсыл ырчы айтканы эскерилет жана буга бүгүн эч ким шек туудура да албайт. Бирок кол жазмалардын канча, эмне себеп менен жоголгону али күнгө илимде белгисиз. Текст алгач кагаз бетине түшүрүлүп, анан китеп катары даярдалгандында күмөн жок. Ошол тарыхый шартта китеп чыгаруунун андан башка жолу жок да болчу. Демек, кол жазма — түпкү нуска болгон, ал материал жөн эле шалакылыктан, же китеп болуп басылып жаткандан кийин кол жазманын кимге кереги бар деген билбестиктен, же кандайдыр башка себептер аркылуу сакталбай калышы мүмкүн. Ошону менен бирге эле түп нуска атайылап жоготулушун да такыр эсептен чыгарып салууга болбойт. Анткени, ырчылардан жазылган тексттерде ислам динине, эски салт-жөрөлгө түшүнүктөргө байланышкан ошол кездеги өкүм сүрүп турган идеологиялык аныктамаларга кандайдыр себептер боюнча туура келбей турган фактылар болсо ал жерлерин китепти басмага даярдоодо жымсалдап, же кыскартып салып жарыкка чыгарган түзүүчү, же редактор ач кулактан тынч кулак — деп «кемчиликтери» бар кол жазманын жигин чыгарбай жоготуп, ошол аркылуу

өзүн, же өзүлөрүн кокустуктан актоо — илгери-кийинки жоопкерчиликтен кутулуу аракетин көрүшү да болууга мүмкүн иш эле. Не болгон күндө да бүгүн ал материалдарды басмага даярдоодо негизги таяныч катары биринчи жарыяланган үлгүнү алуу жана аны да сын көз менен карап, тексттерге текстологиялык иштерди мүмкүн болушунча кененирээк мүнөздө жүргүзүүгө аракеттенүүдөн башка ылаажы жок (дайынсыз жоголгон кол жазмаларды издөө аракети жүрүүдө, алардын табылышы калуу мүмкүнчүлүгү да жок эмес. Анткени, фондуда сакталбаганы менен тексттерди айтып берип жаздырган адамдардын урук-туугандары, тукумдары, же тексттерди басмага даярдаган, редакциялаган (эгер кол жазма ошолордун колуна тийген болсо) адамдардын тууган-туушкандары, бала-бакырасы ж.б. биздин оюбузга келбegen түрдө сакталышы жүрүүсү ыктымал). Эң эле айла кеткенде колдо болгон бир нече варианттарды салыштыруу, кеңири мүнөздөгү терең текстологиялык иштер жүргүзүү аркылуу да ошол алгач китеп түрүндө жарык көргөн тексттерди тактоо, толук алгачкы калыбына келтире албаганда да бир кыйла жакыннатуу аракеттерин көрүүгө болор эле (албетте, бул келечектин иши). Азыр болсо андай түп нускасы жок чыгармалардын тексттери басмага эң алгач жарык көргөн китепке таянуу менен жүзөгө ашырылат. Албетте, бул ошол биринчи чыккан үлгү толук түрдө түп нускага туура келет дегендик эмес. Ошентсе да улам кийинки басылыштарга караганда алгачкы текстке жакыныраак дешке негиз бар.

Кырк томдук мүнөзү боюнча илимий бастырылыш. Ушул өзгөчөлүк эске алына томдорду даярдоочулар үчүн тексттердин үстүндө иштөөдө эске алынуучу төмөнкү принциптер сунуш кылышынды:

1. Кырк томдукка мурда жарык көргөн чыгармалар, материалдар, ошондой эле буга чейин бир да жолу басмадан басылбаган чыгармалар, материалдар да киргизилет.
2. Ар бир томдун көлөмү 25—30 басма табактан кем болбоо керек.
3. Томдорго материалдар жанрлык белгилерине карата жайгаштырылат, көлөмдүү чыгармалар бир томго жалгыздан, же бир нечеси биргө берилиши мүмкүн.
4. Ар бир томдо тексттен башка да ошол тексттерге мүнөздөмө берген кириш сөз, комментариялар, түшүндүрмө сөздүк ж.б. зарыл тиркемелер берилет.

Кириш сөз жарык көрүп жаткан тексттердин гана илимдик мүнөздөмөсү менен чектелбестен, варианттар, айтуучулар, катчылар ж.б. маалыматтарды, ошондой

эле башка варианттар эмне себептен бул томго киргизилбегендикти түшүндүргөн кеңири баяндаманы да камтышы зарыл.

5. Тексттерди басмага даярдоодо илимдик принциптердин так сакталышы талап кылынат. Бул үчүн: 1) тексттер түп нуска менен салыштырылып, ага толук туура келүүсү зарыл; 2) Тексттерди түп нускадагы үлгүдөн өзгөртүү, ондо, кыскартуу, кошумчалоо ж.б. түрлөрдөгү тексттерге кийлигишүү иштерине жол берилбейт; 3) басмага кете турган тексттерге зарыл текстологиялык иштер жүргүзүлөт жана алар комментарияланат (мисалы: текстти кагаз бетине түшүрүүдөгү катчы тарабынан кетирилген мүчүлүштүктөр, бурмaloолор, каталар ж.б. айтуучуга мүнөздүү ыкта калыбына келтирилет).

6. Чыгарма толук, же үзүндү түрүндө мурда басылып чыкса, же бир нече жолу басылса томдун кириш сөзүндө эскертилет жана азыр жарыяланып жаткан тексттер ошол мурда жарык көргөн үлгүлөр менен салыштырылып, айырмалар болсо белгиленет, айырмачылыктын себептери көрсөтүлүп, комментарияларда чечмеленет.

7. Чыгарманын түп нускасы жок учурда колдо болгон материалдардын ичинен тандалып алынып, түп нуска катары пайдалануу керек. Мындай бүтүмгө келүүнүн жүйөөлүү себептери көрсөтүлүп, кириш сөздө кеңири түшүндүрмө берилүү зарыл. Ошону менен бирге эле ошол түп нускалык милдетти аткарган үлгү да сын көз менен каралып, басмага даярдалган текстке колдон келишинче кененирээк текстологиялык иштер жүргүзүлүү абзел.

8. Басылып жаткан тексттерге чыгарманын бир эле варианты эмес, бир нече варианттын киргизилиши да мүмкүн. Мындай учурда томдун кириш сөзүндө түшүндүрмө берилет. Жалпы эле бир чыгарманын бир нече варианттын дароо жарыялоо бүтүмүү материалдардын I идеялык, көркөмдүк деңгээлине шартташат. Айрым учурларда варианттардын бүтүндөй ыр, экинчиси кара сөз болуу, же сюжеттик түзүлүш жактан чоң айырмачылык ж.б. эске алышы да мүмкүн (томго бир эле чыгарманын бир нече варианттын берүү бүтүмүү окумуштуулардын кеңешинин атайын чечими менен жүзөгө ашырылат).

9. Түп нуска кайсыл тамга (араб, латын, орус) менен жазылгандыгына карабастан тексттер басмага даярдалууда бүгүн кыргыздар пайдаланып жүргөн тамгага которулуп берилет. Ошондой эле түп нускада үтүр, чекит ж.б. пунктуациялык белгилер коюлбаса, же коюлгандар туура болбосо бүгүнкү орфографиянын талабына ылайыкталат, бирок сөздөрдүн жазылышы оозеки түрдө

айтылуу ыгына жакын үлгүдө берилүү шарт. Бул багыттагы иштерде чечүүчү мааниге кара сөздөгү, ыр саптарындагы контексттик маңыз ээ. Контексттин бузулушуна эч качан жол берүүгө болбойт. Өзгөчө учурлар өз-өз ордунда — ошол текст басылган бетте комментариялануусу зарыл.

10. Азыр жарыяланып жаткан вариант менен мурда жарык көрүп, эл арасына тарап кеткен варианттын арасында окуялар, сюжеттин өнүгүш нугу ж.б. жактан орчуандуу айырмалар болсо, же мурдагы Жарык көргөн варианттын айтуучусу менен азыркы жарыяланган материалды айткан адам башка болсо мурдагы жарыяланган тексттердин кыскача мазмуну, ошол бастырылуунун мүнөздөмөсүн берген тиешелүү комментариялары менен тиркеме катары томдун аяк жагында кошо орун алат. Тексттерде чоң айырма болбосо, же айтуучу бир эле адам болгондо, ошондой эле бир айтуучунун варианттын кайра жарыялаганда тиркеме түрүндөгү кыскача мазмундун, түшүндүрмөнүн зарылдыгы жок.

11. Тексттерди басмага даярдоонун процессинде пайда болгон же байкалган жогорудагылардан башка ар бир учур, эгер алар принципиалдуу мүнөзгө ээ болсо, окумуштуулар кеңешигинин талкуусуна коюлушу жана анын чечимине жараша иш алып баруу зарыл.

Кырк томдуктун бирден тартып акыркысына чейинки коюлуучу катар тизмеги да шарттуу. Эгер күн мурунтан ар бир томго кайсыл материалдар кирери жана алардын так көлөмү белгилүү болсо анда чыгармалар илимдеги жалпы кабыл алынган салтка ылайык жанрдык жана пайда болуш мезгили эске алына хронологиялык тартипте берилип, ошого жараша катар номерлер да коюлат эле. Томдуктарды даярдоо иши жаңыдан колго алынып жатат. Демек, бул же тигил томго кайсыл жанрдан кандай материалдар кирери да, ошондой эле алардын басмага даяр түргө келгендеги көлөмү да (кеп жеке эле тексттердин өзүлөрү гана эмес, ошол тексттерге тиркеме же илимий аппарат түрүндө берилүүчү кириш сөз, комментариялар, сөздүктөр ж.б. кошулгандан кийинки ар бир томдун жалпы көлөмү жөнүндө бара жатат) азырынча так белгисиз (кырк томдук деп аталуунун өзүн да шарттуу дегендик да ушул жагдайга байланышкан). Томдордун бардыгынын басмага даяр болушун күтүп, ошондон кийин аларга тиешелүү катардык тизмесин коюу максатка ылайыксыз экенин эске ала азыркы абалда туура жол деп томдорго номерди шарттуу берүү эсептелди. Ырас, ар бир китеп номерсиз эле жарыяланса деле болмок. Бирок бастырылыштын кандайдыр белгилүү сан-өлчөм менен аталышы (кырк томдук) жана ошол аталган сандын жүзөгө ашырылышы, качан,

канчасы чыкканы көрсөтмөлүү даана байкалып турулушу да пайдалуу иш болмок. Ушул жогорку жагдайлар эске алына томдорго номерлер коюу жана ишти мурда андай иштерди жүзөгө ашыруу багытында бир топ тажрыйба топтолгон (мисалы, «Манастын» варианттарын жарыялоо, элге кеңири белгилүү эпостордун көбүн бир эле жолу эмес, айрымдарын бир нече жолдору бастырып чыгаруу ж. б.) эпостордун тексттерин бастырууга даярдоодон баштоо туура деп табылды. Чыгарманын байыркылык мүнөзүн эске ала эпостордун ичинен «Кожожашты» биринчи коуп, жалпы эле кырк томдуктун да биринчи китеби делип ушул том эсептелмек болду (чыгарма жөнүндөгү кеңири мүнөздөмө томдун өз кириш сөзүндө берилет).

Ошентип кырк томдуктун азырынча макулдашылган болжолдуу тизмеси бул:

- 1) «Кожожаш»; 2) «Эр Төштүк»; 3) «Жоодарбешим»; 4) «Жаныш, Байыш»;
- 5) «Курманбек»; «Сейитбек», «Шырдақбек»; 6) «Саринжи, Бекей»; «Жаңыл мырза»; «Мендириман»; 7) «Багыш»; 8) «Толтой»; 9) «Кедейкан», «Олжобай менен Кишимжан»;
- 10) «Эр Эшім», «Эр Солтоной», «Эр Болот»; 11) «Карач, Кекүл баяны», «Эр Табылды»;
- 12) «Бостон», «Тайлак баатыр», «Жолой кан»; 13) «Бегарстан», «Акбарак», «Жалайыр жалгыз», «Карагул ботом»;
- 14) «Ак Мактым», «Кулмурза менен Аксаткын», «Ак Мөөр», «Качкан кыз»; 15) «Мундук, Зарлык», «Кыз Дарийка», «Кыз Сайкал», «Гүлгаакы»;
- 16) «Боз жигит», «Козуке, Баян», «Кыз Жибек»; 17) «Нарикбай», «Шакир менен Шакирет», «Көр уулу Султан», «Алпамыш баатыр»;
- 18) «Макал-лакаптар»; 19) «Табышмактар», «Жаңылмачтар», «Калптар», «Учкул сөздөр», «Чеченник сөздөр»;
- 20) «Балдар фольклору — оюн ырлары»; 21) «Кошоктор»; 22) «Тарыхый кошоктор»; 23) «Тарыхый ырлар»; 24) «Арман ырлары»; 25) «Эмгек ырлары»; 26) «Сүйүү ырлары»;
- 27) «Санат-насыят, терме ырлары»; 28) «Күү ырлары»; 29—30) «Айтыштар»;
- 33—34) «Санжыралар»; 35) «Алкыш, каргыш, бата, тилек, керәз, жарамазан, жоктоо»; 36—39) «Жөө жомоктор»; 40) «Мифтер, легендалар, уламыш-аңыз».

Кырк томдуктун бул тизмеси ушул ирээтте жанрдык белгилерине карата жана бүгүн колдо болгон фактылык материалдардын болжолдуу көлөмү эске алынып түзүлдү, тизме атайын адис фольклорчулардын бир нече жолу талкуусунан өтүп, сунуш-пикирлөр эске алунуу менен акыркы үлгү такталды. Бирок иш процессинин жүрүшүндө томдордун тизмеси да, айрым томдордун ички түзүлүш мазмуну өзгөрүүлөргө учураши да толук мүмкүн. Анткени, варианттарды тандоодо, жалпы эле тексттерди ылгап, ирээтке келтирип, басмага даярдоодо оош-кыйыштардын

булушу, ошондой эле бир нече чыгарманы бир томго киргизүү сунушу кандайдыр жүйөөлүү себептер боюнча андан башкача түрдө берилүү оң деп эсептелүү ж.б. боло берүүчү нерсе.

Тизмеден көрүнүп тургандай бул кырк томдукка «Манас» эпосу, анын бөлүмдөрү киргизилген жок. Бул «Манасты» кандайдыр себептер менен өзгөчөлөнтүп бөлүнүп, же аны фольклорго жатпайт дегендиктин белгиси эмес. «Манас» да башка элдик оозеки көркөм чыгармалар сыйктуу эле фольклорго жата турган мурас экендинде күмөн жок. Демек, анын тексттери да башка чыгармалардын катарында жарыялануу жүйөөлүү иш болмок. Бирок «Манас» эпосунун өзгөчө зор көлөмүн эске алганда бул чыгарманын бир нече вариантын бастыруу эле кырк томдуктун басымдуу көлөмүн ээлеп калып, башка чыгармаларга орун калбай калмак. Анын үстүнө мурдатан эл арасында өзгөчө орунда турган чыгарма. Ага мамиле да башкача, Эпостун өзгөчө маанилүү эки вариантынын тексттери академиялык бастырылышта өкмөттүн өз каражаты менен жарыяланып (беш тому жарык көрдү, мындан нары да ар жыл сайын экиден кем эмес китептер басмадан чыгарылып турмак) жатышы мунун ачык далили. Ушуларды эске ала «Манасты» басмадан чыгаруу ишин кырк томдуктун көлөм чеги жана мүмкүнчүлүгү менен чектебей мурдагы абалында калтыруу, б.а. анын тексттерин өз алдынча жарыялоо туура деп табылды.

Кырк томдуктун ар бир тому өз алдынча, кенири мүнөздөгү кириш сөз менен жабдыларын эске ала бул жерде жалпылык маанидеги ойлор гана айтылды. Анын үстүнө сериянын акыркы томунда материалдарды басмага даярдоо учурундагы ойго алардын кеп-сөздөрү, жалпы эле иштин жүрүшүн кенен чагылдырган аяккы сөз — илимий жыйынтык беребиз деген максат да бар.

Кырк томдуктун биринчи китебинен тартып ар бир томдун сапаты, ийгилиги менен кемчилиги ж.б. жөнүндө пикир алышууну каалагандарга алдын ала ыраазычылыгыбызды айтуу менен ар бир томдун түзүүчүлөрү да, сериянын редакция мүчөлөрү да даяр.

Биздин дарек: Бишкек шаары,
Кыргыз Республикасынын Улуттук
илимдер академиясы, Манастануу
жана көркөм маданияттын улуттук
борбору.

А. АКМАТАЛИЕВ,
С. МУСАЕВ

«КОЖОЖАШ» ЖАНА АНЫН ВАРИАНТТАРЫ

Эл турмушунун басып өткөн коогалуу тарыхый жолуна кайрылганыбызда статистикалык маалыматтардан сырткары эл өзү жашап өткөн доордун фактыларын көркөм образ аркылуу кайра элдин өзүнө тартуулаган фактыларга күбөбүз. Бул көркөм образдар бир сүйлөм менен түзүлгөн макал-лакаптан тартып, залкар эпикалык дастандарга айланып, элдин кубанычы менен кайгысын, каармандардын баатырлык күрөштөрүн, элдин байкерчилик турмушундагы жүрүм-турум аракеттерин, табият менен болгон карым-катыштарын баяндаган көркөм чыгармалардын мазмунунан окуй алабыз. Ушул аспектиден алып караганыбызда Кожожаш мерген жөнүндөгү баян алгачкы коом баскычында жашаган элдин жашоо тиричилигиндеги табият кубулуштары ортосундагы кагылыштардан пайда болгон ситуациялар жөнүндө түшүнүк берет.

Адам баласынын коомдук түзүлүштүн алгачкы баскычында жаралып, азыркы мезгилге жеткен фольклордук чыгармалар өзүнүн комплекстик курамында байыркылыгына карабастан, иштелип жетилген үлгүсүндө жетип олтурат. Эл турмушунун ар кыл аспектилерин чагылдырган көркөм сюжеттер эл арасында жаралып, оозеки түрүндө сакталган. Булар элдин жашоо тиричилигиндеги күндөлүк турмушунан пайда болуу менен байыркылык формасын жоготкон эмес. Ошондуктан, айтылган баяндын мазмуну өзүнүн түп нускасындагыдай бизге жетти дегенден алышпаз. Анткени, ар бир доор басып өткөн жолунда өзүнүн үлүшүн кошуу менен ошол чыгармага кандайдыр бир жаңылык киргизе алды десек да болот. Бирок сюжеттик композиция өзгөргөнү менен мазмунду түзгөн көркөм поэтикалык элестер ошол доордун көз карашын чагылдырган көркөм пафосун, үрп-адатын, каада-салтын жана элдин түшүнүгүн ачып берип турат.

Кожожаш жөнүндөгү баян доордун алгачкы баскычындагы элдин колективдүү жашоо тиричилигинин көркөм баяны катары кабыл алынган. Жашоо үчүн табияттын ар түрдүү ситуациялык кубулуштарынан кутулуу жана жашоо тиричилигин улантууда, табигый күчтөр менен күрөшүүнүн жолун издеөдө, адамдарды бирдиктүү күрөш жүргүзүүгө түрткү берген. Мына ушундай кырдаал

түзүлгөн жагдайларда жашаган элдер өз тағдырынын боштондугу үчүн жашоодо кездешүүчү ар кыл маанайдагы карама-кыршылыктарга учурал турушкан. Адамдарга терс таасир берген карама-каршылыктар өз аракеттери менен адамдарды бирдиктүү түрдө кармашууга түрткү берип, бир топко чогулууга мажбурлаган. Бул сыйктуу жигердүү аракеттердин аркасында эл өз жашоосун камсыз кылуу менен колективдүү эмгек өндүрүмүнө өтүшкөн. Буларды оозеки чыгармачылыктын мал чарбачылык, мергенчилик, дыйканчылык, кесипчилик сыйктуу адам баласынын турмушу менен байланышкан чыгармалардан окуй алабыз.

Алгачкы коомдук түзүлүш өзүнүн атрибуттары менен табият кубулуштарынын ар кандай шарттарына карата элдин ыңгайлашуусуна мүмкүнчүлүк түзгөн. Демек, мунун өзү ар кандай шартка карата адам баласынын прогресске жараша өзүнүн жашоосун камсыз кылуу аракетин жасаган дегендикке жатат. Ошон үчүн сөз болуп жаткан «Кожожаш» дастаны өзүнүн сюжеттик композициялык куруму менен алгачкы коомдо жашоо тиричилигин өткөргөн бир урук элдин турмушуна арналган. Ошол уруунун жашоо тиричилигин сүрөттөөдө мифтик атрибуттардан болгон, адам баласынын көз карашында негизги орунду ээлеген ошол доордогу тотемдик жана анимисттик түшүнүктөр көңири орун алган.

Кожожаш мерген жөнүндөгү окуянын эл арасына таралышы жөнүндө легенда, аңыздар да жаралган. Анткени, ошол аңыз, легендалардын мазмунуна караганда бир айылды ошол айылдан чыккан мыкты мерген ачарчылыкта, оорчулук учурда жалаң илбәсисин, кийиктерди атып келип, элди ачкачылыктан күткарып, өлүмдөн сактап калган деген сөздөр тараган. Ушул сыйктуу легенда, аңыз сөздөр бара-бара эл арасына тарал, өз жашоосун улантып, элден чыккан көркөм сөз чеберлери ал мергенди аңыз кылып ырдап, улам барган сайын чакан ырдан көлөмдүү поэмага же эпикалык чыгармага айландырган. Мына ушундай аңыз, легендадан «Кожожаш» дастаны айттылып калган десек да болот.

«Кожожаштын» Алымкул Үсөнбаевдин вариантынан башка да фондуда сакталган Сулайман Конокбаев менен Төлөмүш Жээнтаевдин варианты бар. Албетте, акындык чеберчиликтин эң бийик чокусуна жеткен Алымкул Үсөнбаевдин айтуусундагы «Кожожаш» сюжет куруму, мотивдердин берилиши, композициялык түзүлүшү жана мазмуну боюнча алганда толук кандуу көлөмдүү эпос.

Кыргыз оозеки чыгармаларынын үлгүлөрүн жыйноочулардын эң алгачкыларынын бири Каюм Мифтахов эле. Ал киши оозеки чыгармачылыкка

талықпастан киришип, эл аралап жүрүп, мугалимдик кесибин таштабастан чогулткандыгы маалыматтарда кеңири эскерилет. Каюм Миғтаков 1923-жылы «Кожожаш» дастанын. Сулайман Конокбаевден Таластын Кенқол болушунда жүрүп жазып алган. Дастанды ал алгач атасы Конокбайдан уккан. Сулаймандын айтуусунда атасы ырга шыктуу, сөзгө устат адам болот. Конокбайдын бир тууганы Сартбай да кадимки «Күнөтайдын» автору болуп, ырчылыкты кесип кылат. Ал «Саринжи-Бөкөй» сыйактуу эпосторду өтө чебер аткаруучу экен. Мына ушундай чыгармачыл чөйрөдө жашап калган Сулайман атасынан жана агаларынан көптөгөн оозеки чыгармалардын үлгүлөрүн үйрөнүп, аларды эл арасында айтып жүрөт. Бирок кийинчөрөк толук ыр түрүндө эмес, айрым окуяларды кара сөз түрүндө айтып калган экен. Ал эми 1910-жылы Сулайман чоң жомокчу, залкар акын Эсенаманга жолугуп, аны коштоп жүрүп, ырчылыгын өнүктүрөт, эпосторду айтуу чеберчилигин арттырат. Андан соң Алымкул ырчы менен төрт жыл жолдош болуп жүрүп, таалим-таасир алат. К. Миғтаков тарабынан «Кожожаш» 1923-жылы 24-июнда Сулайман ырчынын айтуусунда араб арибинде биринчи жолу кагаз бетине түшүрүлгөн. Сулаймандын варианты Алымкулдукуна салыштырганда көлөмү жагынан чакан, бирок окуя жагынан өзгөчөлөнүп, өзүнчөлүк мааниге ээ.

«Кожожаштын» дагы бир варианттын Ысык-Көлдүк ырчы Төлөмүш Жээнтаевден филология илимдеринин кандидаты З. Ч. Мамытбеков 1949-жылы жазып алган. З. Ч. Мамытбековдун кыскача жазган маалыматына караганда Т. Жээнтаев 11-12 жаш курагында эле кыз оюндарына катышып, ыр чыгарып, ырдап жүргөн. Ал чыгармачылыгы жетилип калган мезгилде элге таанымал залкарлар Тыныбек, Акылбек, Азар, Кара ырчы, Дыйканбай, Багыш, Солтобай сыйактуу белгилүү жомокчулар менен акындардан таалим алып, акындык чеберчиликти үйрөнгөн. Т. Жээнтаев аты аталган улуу залкарларды жандап жүрүп, алардан уккан элдик жомок, поэмаларды терең өздөштүрүү менен акындык таланттына жараша өз репертуарына кабылдаган. Анткени, ыр куруу ыкмасына караганда таланттуу ырчы экендиги сезилип турат. Муну «Кожожаш» дастанынын ыр курумунан баамдоого болот. Ал «Чыныбайдын кошогу», «Бир кызды бир байдын алганы» аттуу ыр түрүндөгү жомокту да билген жана айтып жүргөн экен.

Колдогу нускалардын көркөмдүк өзгөчөлүгү жана айтуучулук манералары ар кыл. Ар бири өз алдынча ырчылыкты кесип кармаг, эл аралап ырдап жүрүшсө да, акындык арымдары бири биринен айырмалуу. Кол жазманын тексттине караганда жогоруда аталган эки айтуучунун чыгармачыл өнөрканасы Алымкулга

салыштырганда өзгөчөлөнүп турушат. Анткени, бул эки айтуучу Алымкулдай эл аралап, көп айтып жүрбөгөндүктөн, дастандын айрым жерлери унут калып, кыскарган түрүнө бизге жетиши да мүмкүн. Бул сыйктуу себептердин натыйжасында дастандын ыр формасы кара сөз менен айтылып калгандыгы күбөлөндүрүп жатат. Бирок мунусуна карабастан ар бири өз алдынча варианттык өзгөчөлүккө ээ. Анткени, үчөө үч башка аспектиде Кожожаш мергендин башынан өткөн трагедиялуу окуянын чечилишин берүүгө аракеттенген.

Алымкул эл ичин көп аралап, эл арасындагы мергенчилик тууралуу уламыш, аңыз сөздөрдү угуп жана да өзүнүн ырчылык кесибин күндөн күнгө өөрчүтүүнүн аракетинде болгондуктан акындык таланты өркүндөп, калкка таанымал болуп калгандыгы белгилүү. Мына ушундай жигердүү аракеттин аркасында ал кюолуштуруп ыр жаратуу чеберчилигин арттыруу менен бирге элдик оозеки чыгармачылыкты терең өздөштүрүүнүн натыйжасында чыгармачыл, айтуучулук деңгээлин көтөргөн. Буга ал айткан «Кожожаш» дастаны ачык мисал.

Албетте, элдик аңыз, уламыштык окуяларды алгач кимдин ырга айландырып, эпостук деңгээлге көтөргөндүгүн так айтуу кыйын. Бирок бери болгондо жогоруда аты аталган ырчылар таалим алган Балык, Эсенаман, Сартбай, Арстанбек, Тыныбек, Акылбек, Кара ырчы, Азар, Дыйканбай, Багыш, Солтобай, Чонду, Токтогул сыйктуу залкар акындардын репертуарынан кенже эпикалык чыгармалардын орун алып келгендигин эске алсак, анын жаралышы, калыптанышы, өсүп-өнүгүшү узак убакытты жана бир канча акындардын чыгармачыл өнөрканасын өз кучагына камтыгандыгы ачык.

Алымкулдун айтуусунда Кожожаштын окуясы Таластын башы Караколдо өтүп, Кожожаш кытай уруусунан чыгат. Карыпбайдын жалгыз баласы кыраан мерген аталып, жыйырма түтүн кытайлар кошо көчүп жүрүп, тиричилик жасашат. Кожожаштын мергендинин аркасы тийип, «элдин мал сойгон менен иши жок» жалаң кайберендин эти менен жан сактайт. Буга караганда башка түрк элдери сыйктуу кыргыздарда да бир учурда аңчылык кесиби жашоо тиричилигинин негизги булагы болгон көрүнөт.

Адам баласы өз жашоо тиричилигинде прогресске жетүүгө чейин табият кубулуштарынын сырларын жана дүйнөнү таануу маселесинде өздөрүнүн чектелүүсүн көрсөткөн. Анткени, жаратылышта болуп жаткан табият кубулуштарынын сырлары аларды өзүнө карама-каршы коюу менен адамдардын баео түшүнүгүндө коркуу сезимин пайда кылыш турган. Ошон үчүн жаратылыш

сырларын ачып, кененирээк таанууга күчсүз да болушкан. Бара-бара айланы чөйрөнүн таасири, табийгы кубулуштар менен болгон элдин алакасы жана байланышы башталган соң адам баласынын аң-сезими өсүү менен табияттын кубулуштарын таанууга аракеттене баштайт. Мындай аракеттин өзү адам баласынын прогресске карай умтулгандыгын көрсөтүп жатат. Прогресске жетишүү үчүн, адамдын бирден бир негизги куралы өзүнүн жигердүү аракетин көрсөтүү болуп эсептелет. Ошондо гана барып адам баласы өз күчүн көрсөтүү аркылуу жаратылыш сырлары менен тең тайлаша алат. Коомдун өсүшү, эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн өөрчүшү адамды жаратылыш кубулуштары менен жакын таанышууга жана сырларын ачууга, ошондой эле өзүнө баш ийдирүүгө умтулуп, адамдын табиятка болгон мамилелери өзгөргөндүгү ачык көрүнө баштайт.

«Кожожаш» дастанынын мазмуну тапсыз коомдо жашап, коомдук түзүлүштүн атрибуттарынын негизинде ошого карата өз аракеттери менен күрөшүүнүн аркасында жашоо тиричилигин өткөрүшөт. Булардын жашоо тиричилигинин өөрчүшүнө жана табият сырлары менен күрөшүүгө бирден бир куралы — бул мергенчилик кесип эле. Бир айылдын элине таанылып аты чыккан Кожожаш өз башына жана үй-бүлөсүнө түшө турган трагедиялуу конфликт-ситуацияга карабастан, Сур эчки менен айыгышкан кармаш жүргүзөт. Бул каардуу күрөштү элдин тотемдик ишеними да токтото алган жок. Анткени, Сур эчки менен Кожожаштын ортосунда болгон айтышуу монологдору эки жактын тең жашоо үчүн болгон күрөшүн ачып берип жатат. Сур эчки элдик түшүнүк боюнча кайберендердин ээси катары берилет да, ал адамча сүйлөйт, ой жүгүртөт. Кожожаштан Алабаштын чымындай жанын калтыруусун суралып өтүнөт. Мергенчилик кесиптин кызыгына берилген мерген Сур эчкинин өтүнүчүн кабыл албайт, адамдык гумандуулукту көрсөтпөстөн, тукумун кырып салат. Тотемдик жана анимисттик түшүнүктүн күчтүүлүгүнө карабастан, Кожожаш көздөгөн максатынан кайтпайт да коркостон жеңишке жетишүүгө аракеттенет. Бирок бул аракет акыр аягы барып трагедия менен аяктап, Кожожашты аскадан учуп өлүүгө аргасыз кылат.

Кожожаштын курман болушу жана анын чечилиши эчки менен мергендин ортосундагы антташуу маселесинен башталып, бирок прогресске умтулган Кожожаштын аракети кандайдыр бир тоскоолдуктарга туш болгондугу менен чечмеленет. Мындай учурда Сур эчкинин ролу чоң. Анткени, тотемдик түшүнүк мезгилдин, доордун жүрүшүн чагылдырып турат. Алабаштан айрылган Сур эчки

Кожожашты каргап, аны азгырып алып кетерин айтып, ошол убадасына жетет. Ал эми Кожожаш болсо ок чыгарбастан кууп кармап аларын эскертет. Жаратылыштын эки каарманы бири аң-сезими жетилген мерген Кожожаш менен, экинчиси кайберендин ээси Сур эчкинин ортосунда болуп жаткан күрөштүн жыйынтыгы кайберен тарапка өтөт да эчки жеңишке ээ болуп жатат. Анткени, адам баласынын баео сезиминде сакталган мифологиялык түшүнүк дагы эле болсо өз күчүндө болуу менен адамдын табияттын сырларын чечүүгө али күчсүз экендигин баса белгилеген. Бирок мунусуна карабастан доордун улам илгери жылуусу менен, аң-сезимдин өсүшү менен акыр аягы адамдын жеңишине алып келери ачык далилденет. Бул далилди Кожожаштын уулу дасыккан мерген Молдожаштын Сур эчки менен болгон күрөшүндө даана баяндалган.

Жогоруда эскерилгендей Кожожаштын жашоо турмушунун алгачкы кадамы жакшылык кубаныч менен башталып, аягы трагедия менен аяктоонун бирден бир мотиви анын түшүнө Сур эчкинин, Алабаштын жана анын тукумдарынын киругусу негизги критерий болуп жатат. Көргөн түштү Зулайка терс жоруп, Кожожаштын эчкиге барбоосун суранса да мерген баруудан баш тартпайт. Мына ушундан баштап Кожожаштын трагикалык турмуш аракети уланат. Кожожаштын трагедиялык окуяга баш багышы жалгыз өзүнүн гана азап-тозогу эмес, жалпы үй-бүлөсү жана аны каралап жашоо тиричилигин өткөргөн жыйырма түтүн элдин башына түшкөн түйшүк экендиги баяндалат. Мергендин жана элдин башына түшкөн оор мүшкүлдү бөрүүдө мейли А. Үсөнбаев, мейли, С. Конокбаев, мейли Т. Жээнтаевдин айтуусунда болсун сюжеттин өөрчүтүлүшүндө Зулайка менен Кожожаштын, Кожожаш менен ата-энесинин армандуу монолог, диалогдору, Сур эчки менен Кожожаштын курч айтышуулары аркылуу ачылып берилет. Бул арман монологдордо Кожожаш өзүнүн өлүмгө баратканын сезип турса да, тирүүлөй кармап аламын деген убадасы, анын келечек үмүт үчүн болгон күрөшкө чакырат. Сюжет улам барган сайын татаалдашып, акыр аягы Кожожаштын эчкинин артынан түшүшүнө түрткү берет.

Талас өрөөнүн залкар акындары Эсенаман, Сартбай сыйктуу ырчылары менен баарлашып, алардын аткаруусун уккан эмес деп эч ким кепил боло албас. Эл оозеки чыгармачылыгын, ырчылык өнөрдүн салтын терең өздөштүргөн Алымкул элдик жомок, поэмаларды айтууда элдик салтка өз чыгармачылык үлүшүн кошкон. Алымкулдун вариантында окуянын биринчи бөлүгү Кожожаштын дасыккан мерген аталышы, үйлөнүшү, Сур эчки менен антташып кубалашы, акыры аскага

камалып, ажал табышы сыйктуу трагедия менен аяктайт. Бирок оозеки чыгармачылыкта канчалык трагедия менен бүтсө дагы, элдин көксөгөн үмүт-тилеги акыры жүрүп жакшылыкка алып келерлиги оптимисттик көз караштагы жыйынтык менен чечмеленет.

С. Конокбаев менен Т. Жээнтаевдин вариантынын деле өзүнүн сюжет куруму, композициялык түзүлүшү жактан Алымкул айткан вариантын деңгээлинде болбосо да, ар бири өзүнүн ырчылык чеберчилигинин күчүнө жараша «Кожожаш» дастанын поэтикалык формага айландырышкан. Бул нускаларда да чыгарманын жомоктук-мифтик мазмуну кара сөз түрүндө айтылышынан бөлүнүп, ыр формасына өтүп, окуялардын ырааттуулугу чакан поэмалык формага жеткирилген. Бирок окуянын берилиши Кожожаштын түшү менен башталып, өлүмү менен аяктайт. Анчалык тармак жая алган эмес. Бул вариантынде сюжеттик өзөкү башкы каармандардан болгон Кожожаш, Зулайка, Сур эчкинин армандуу монологдору менен диалогдору түзөт. Алымкулдун айтуусунда Кожожаш келечекте өзүнүн кесибинин уланышына ишенимин жоготпойт. Зулайканын алты айлык боюнда калган наристеге зор каниет кылып, кунумду кууп ала турган тукум болор деген үмүт менен эркек болсо атын Молдожаш коюусун, өзү жөнүндө айтып берүүсүн жарынан өтүнөт. Т. Жээнтаевдин вариантында Алымкулдун же С. Конокбаевдин вариантында эскерилген Зулайканын боюнда калышы орун албайт. Бул нуска боюнча Кожожаш үйлөнө элек, бирок кудалап койгон колуктусу болот. Натыйжада бул вариантта келечек үчүн болгон күрөштүн жыйынтыгы болбостон, дастандын окуясы трагедия менен аяктайт. Кожожаш асканын башында калганда калк чогулуп келип, эч жардам кыла албай секириүүсүн өтүнгөндө Кожожаш макул болбойт. Ошондо Кожожаштын курдаштарынын акылы менен колуктусу Кермекашты алып келишет. Аскада камалып турган Кожожаш менен Кермекаштын армандуу диалогу экөөнүн ортосунда бүчүр алган чоң сүйүү жөнүндө кабар берип, терең философиялык ойду камтыйт. Улуу адамкерчилик сапат жөнүндө баяндайт. Кермекаштын арманы өзүнүн сүйгөн адамына жетпей калышы, ички күйүтү Жээнтаевде арман кошок формасында берилип, угуучулардын сезимин козгойт. Өкүнүчтүү трагизм жалгыз эле Кожожашты эмес, ошондой чын дили менен берилип сүйгөн Кермекашты да алып кетет. Кыз Кожожаш аскадан учуп өлгөндө өзүнө канжар салып, жарыкчылык менен кош айтышат. Ошентип, эки жаштын максаты иш жүзүнө ашпастан, үмүт тилеги үзүлүп калат. Жээнтаевдин айтуусунда көлөмү жагынан өтө чакан, ал сюжетти тереңдетип арбыта алган эмес. Мында

негизинен окуя Көк-Ойрок, эки — Ақ-Суу, Алматы, эки Көк-Ойрок деген жерлерде өтөт. Окуянын кыскалыгы дастанды айткан ырчынын ақындык мүмкүнчүлүгүнө, талантына да байланыштуу болушу мүмкүн, анткени, айтуучу Алымкул сыйктуу эл аралап дайыма айтып жүрбөгөндүктөн, айрым окуялары эстен чыгып, унуктан жерлерин кара сөз менен айтып толуктаган болуу керек. Мына ушундай объективдүү жана субъективдүү себептер дастандын кеңири канат жайышына мүмкүнчүлүк түзгөн эмес чыгар.

С. Конокбаевдин айтуусунда да «Кожожаштын» көлөмү чакан. Окуянын курулушу, мотивдердин берилиши жагынан башка вариантардан айырмалуу. Көркөмдүк деңгээли бир кылка эмес. Күчтүү сүрөттөлгөн эпизоддору да бар. С. Конокбаев белгилүү ырчыларды ээрчип жүрүп үйрөнгөнүнө карабастан, дастанды өз деңгээлине жеткирип арбыта албагандыгына караганда, ақындыгы анчалык артык болбосо керек. Мында деле окуя Кожожаштын түшү менен башталып, акыркы финалы анын аскага камалып, учуп өлүүсү менен аяктайт. Окуя Кожожаш менен Зулайканын жана ата-энесинин ортосундагы армандуу монолог, диалогдор аркылуу өөрчүтүлүп олтурат. Эгерде Т. Жээнтаевде Кожожаш үйлөнө элек болсо, С. Конокбаевдин айтуусунда ал Зулайкага үйлөнгөн болот. Алымкулдун вариантында Кожожаштын эскерүүсүндө Зулайканын алты айлык боюнда калса, С. Конокбаевден да бул Кожожаш тарабынан эскерилет. Бири Таластан, бир Көлдөн же мурун, кийин жазылып алынгандыгына карабастан, Т. Жээнтаев менен С. Конокбаевдин вариантарында айрым деталдык жалпылыктар орун алат.

Кожожаш мерген жөнүндөгү вариантардын бардыгы тең эле образ системасынын өөрчүтүлүшүнө жараша жана идеялык багыты жагынан элдик идеалды чагылдыра алган элдик вариантардан болуп эсептелет. Албетте, үч варианттын ичинен идеялык жана көркөм системасы боюнча алганыбызда Алымкулдун варианты жогору экендигин жана эл арасына кеңири тарагандыгын белгилөөгө татыктуу.

«Кожожаш» дастаны кыргыз элинин байыркы замандагы алгачкы көз карашын, үрп-адатын, элдин жаратылыш кубулуштары менен болгон байланышын, алардын эртеңки күнгө болгон умтулуу үмүт-тилегинин элдик идеалы экендигин айтууга болот.

«Кожожаш» дастаны менен окурмандарды толук тааныштыруу максатында үч варианттын тең жарыялоону туура көрдүк. Анткени, жогорку нускалардын текстине көз жүгүртүүдө биринде көтөрүлгөн проблема экинчисинде терендей, чыгарманын

идеясына толуктоо киргизип турат. Мисалы, С. Конокбаевде мергендин аткан кийигинин саны жүз мингे толуп, Кожожаштын эчки-текени эпизиз кырып, кайберендин тукумун азайткандыгы жөнүндө эскерүү алат. Бирок айылдаштарынын суроосу менен түшүндө да аян алгандыгына карабастан, ууга чыгып, кырсыкка учурайт. Натыйжада дастанды жаратуучулардын, калк идеалынын Кожожаш тарапта экендингина карабастан, жаратылыш байлыгына ысырапчылык менен мамиле кылган мергендин трагедиясы баяндалат.

Бул байыркы элдик түшүнүктүн, көз караштын дасданда чагылышы, жаратылышты коргоо проблемасынын эл оозеки чыгармачылыгында көтөрүлүшү болуп саналат. С. Конокбаевде, Т. Жээнтаевде окуянын Кожожаштын аскадан кулап, каза табышы, атасынын, алган жары Зулайканын, эли-журтуунун оор кайгысы менен аякташы — бул чыгарманын сюжеттик өзөгүндөгү байыркы мотив сыйктуу. Бара-бара адамдардын аң сезиминин өзгөрүшү жаратылыш кубулуштарынын закондорун баамдоо, кабыл алуу түшүнүгүнүн өөрчүтүлүш менен дастанга Молдожаштын окуясы кирип, алгачкы окуяны жаңылантып, байыркы мотивге өзгөртүү киргизген сыйктуу. Мындан башка бир топ окуялык, мотивдик жагынан айырмачылыштар орун алат. Варианттар арасындагы айырмачылыштардын болушунун негизги себеби «Кожожаш» дастанынын эл арасына кеңири тарашинан келип чыккан. Анткени, дастан калыптанган эпикалык формасында эле жарала койгон эмес. Ал алды менен эскерилгендей эл арасынан чыккан мыкты мергендин баяны таралып, аңыз түрүндөгү баян бара-бара жомок формасына өтүп, ооздон оозго көчүп олтуруп, ак таңдай ырчылардын айтусу менен көлөмдүү эпикалык чыгармага жеткирилген. Мергендин баянын алгач айткан адамдын аты белгисиз болсо да ошол адамдан угуп, бир ақындан экинчисине өтүп, уланып олтуруп келген дастанды эл арасынан чыккан белгилүү ырчылар Эсенаман, Акылбек, Кара ырчы, Дыйканбай сыйктуу залкарлар элдин эстетикалык мүдөөсүн канагаттандырып, байыркы элдин жашоо тиричилиги менен кенен тааныштырууга жетишишкен. Бул сыйктуу уламыштан уланып, учугу үзүлбөй келген мергендин баянын азыркы биздин күнгө жеткирген А. Үсөнбаев, С. Конокбаев жана Т. Жээнтаев сыйктуу көркөм сөздүн устаттарынын эмгектери зор экендингин баалабай коюуга болбойт.

Бир мергендин башынан өткөн окуянын жүрүшү жана өөрчүтүлүшү бир сюжетти түзсө да окуянын өткөн жерлери, ага катышкан каармандардын жана эл аттарынын ар кыл экендингин байкоого болот. Бири Кеминдин башы Көк-Ойрокто өткөндүгүн

баяндаса, калган экөөндө Таластын башы Караколдо болгон окуянын баянын берет.

Эгерде С. Конокбаев менен Т. Жээнтаевдин варианттарына көңүл бурсак алардын айтуусундагы дастандын сюжеттик өзөк окуялары байыркылыкты түзүү менен трагикалык арман мотивдердин негизинде курулат да Кожожаштын аскадан учуп өлүшү менен аяктайт. Ушундай трагедия менен аяктаганына карабастан С. Конокбаёвде келечек үчүн болгон элдик идеалдык үмүттүн шооласы сезилет. Бул үмүт Кожожаштын Зулайканын кош бойлуу экендигин эскерүүсүндө. Демек, С. Конокбаевдин айтуусундагы Кожожаштын эскерүүсү А. Үсөнбаевдин варианты менен бирдейлиktи түзүп жатат. Алымкул менен бирге жүрүп Сулайман андан таалим алгандыгы жогоруда да эскерилген. Бирок таалим алууда ар бир ырчы таалимчисинин чыгармачылык өнөрканасын жөн гана кайталап калбастан, ошол эпикалык баянга өзү тараптан чыгармачылык мамиле жасоо менен алымча-кошумчаларын киргизе алат. Ал эми сөз болуп жаткан дастанды Кожожаштын өлүмү менен гана бүтүрүп, андан ары уланткан эмес деп айтуу да кыйын. Анткени, эки ырчыда тең уулу Молдожаш жөнүндө сөз болот. Алымкул сюжетти улантuu менен Молдожаш жөнүндөгү баянды көркөмдүк деңгээлине жеткире кеңири аспектиде ачып берет. С. Конокбаевде болсо Кожожаш асканын башында туруп, Зулайка эркек төрөсө Молдожаш коюусун өтүнөт. Демек, элдин идеалында сакталган баатырдын ишин улантуучу баатырдын жаралышы жөнүндөгү үмүт-тилеги үстүртөдөн болсо да эскерилип жатат.

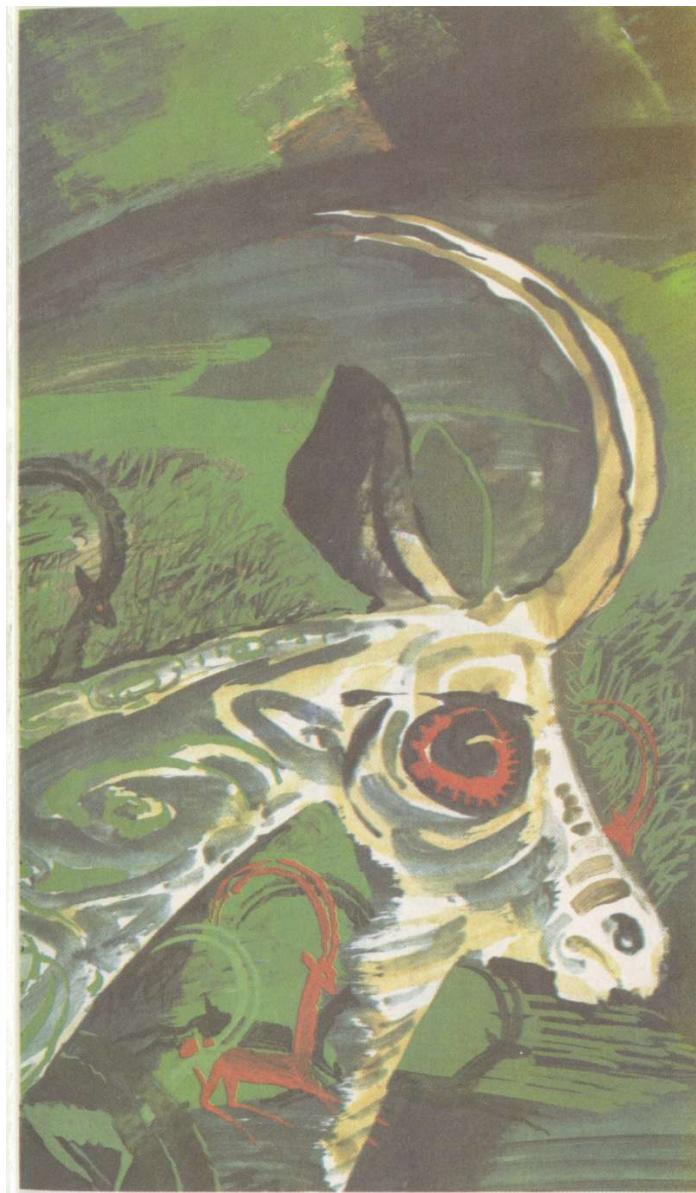
Т. Жээнтаевдин вариантында деле ушул эле окуялар айтыларын дагы бир жолу эскерүү менен дастандагы окуянын жүрүшү аймактык жактан башка чөлкөмдө өткөндүгүн айтууга болот. Дастандагы Кожожаш жөнүндө айтылып келген окуялар кыска, так баяндама аркылуу берилсе да мурда айтылган мазмуну, сюжет куруму сакталган. Бул вариантта деле эл ишенимин актоочу баатырдын жарык дүйнөгө келишине карата болгон элдин үмүт-тилеги Кожожаштын сөзү аркылуу бир үзүм деталдык белги аркылуу мотивдештирилип жатат. Муну Кожожаштын асканын башында туруп, атасына аял алып берип, инилүү болуусун элинен өтүнүп сурануусу анын ишин улантуучу адам каларлыгына ишеним туудуруп жатат. Демек, варианттар арасындағы айырмачылыктарга карабастан, окуянын жүрүшү Кожожаштын тегерегине топтоштурулат. Окуянын схемалуу түрдө баяндалгына карабастан, көркөмдүгүн төмөнкү деңгээлде деп айтуу да калыссыздыкка жатар эле. Жогорку эки нуска биринчи жолу басмага даярдалды. С. Конокбаев (инв. №

347) жана Т. Жээнтаевдин (инв. № 347) варианттары Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун корунда сакталууда. С. Конокбаевдин варианты арабча жазуудан которулуп берилди. Басмага даярдоодо жазуу мезгилиnde кетирилгенби, же айтуучунун кемчилигиби, азыр тактоо кыйын десенчи, айрым механикалык түрдө кетирилген мүчүлүштөрдү чектелүү түрдө калыбына келтирдик. Мисалы, сөздүн өз ордунда болбой калышы, маанисинин бузулушу, өйдө-төмөн орун которушу ж.б. Жогорку эки вариант тең түп нускасы боюнча берилди.

Алымкул Үсөнбаевдин вариантынын кол жазмасы жоктугунан М. Элебаев тарабынан басмага даярдалган 1938-жылкы басылышын түп нуска катарында пайдаландык. Ал дастандын 1956—1974- ж.ж. 2—3-басылыштарынын тексттери менен салыштырылды. Айрым орунсуз кыскартуулар, сөзгө ондоо же текстке кошумча киргизүү сыйктуу кемчilikтерден тазартылды.

КЕҢЕШ КЫРБАШЕВ.

I КОЖОЖАШТЫН БАШ ДООРУ

Кожожаш кыргыз ичинде кытай уруусунан чыгат. Атасынын аты Арыпбай, энесинин аты Акеркеч экен. Кожожаш дүнүйөдө жок мерген болгон экен.

ЖАШ УБАГЫ

Бир жашарда билинген,
Эки жашар болгондо,
Эл көзүнө илинген.
Үч жашарга чыкканда,
Чыгырык кармап жүгүргөн.
Төрт жашында төп болгон,

Беш жашында белсенген.
Алтысында атыккан,
Жетисинде машыккан.
Сегизинде сергиген,
Тогузунда толгонгон.
Он жашына келгенде,
Кайберен кирип түшүнө,
Анан кийин ойгонгон.
Он бириnde бук болгон,
Он экиде жык толгон.
Он үчкө жашы келгенде
Кайберен десе бүлүнгөн.
Он төрт жашка келгенде,
Канығы* мерген болду — деп,
Ак жөкөр мылтық колго алып,
Кайберен көздөй жүгүргөн.
Он беш жашка келгенде,
Канығы мерген болду — деп,
Калың қытай сүйүнгөн.

МЕРГЕНДИК

Жашында өнөр бериши,
Зорго чыккан саадагы,
Жарты өгүздүн териси.
Багына чыгып бир мерген,
Үрүстүу қытай журту үчүн,
Бир бут тарық * батычу
Мойнундагы кутусу.
Багына чыккан бир мерген,
Калың қытай журту үчүн.
Бендеден артық жүрүшү,
Жанындагы майлыгы
Чаар өгүздүн териси.
Кырандан кийик көрүнсө,

Кыюусун таап атычу.
Тез атары дагы бар,
Жүз атым * дары батычу.
Ан үчүн кийик шашычу.
Орундуу мерген заманы,
Он эки курган * мойногу,
Зорго чыккан таманы.
Кожожаш деген мергендин,
Жалпы журттан бата алып,
Ошондой экен заманы.
Тескейге чыкса жүгүрүп,
Тегеле жандан түңүлүп,
Кара бараң колго алып,
Капкалап мерген жүгүрүп.
Куюуккансып жүгүрүп,
Кулжалар жандан түңүлүп.
Каныгы мерген келет — деп,
Кайберен жандан түңүлүп.
Эригип калган кезинде,
Эриккенсип жүгүрүп.
Эликтөр жандан түңүлүп.
Чыккан экен Кожожаш
Калың кытай багына.
Кожожаш мерген көрө албай,
Кайберен токтоп тура албай.
Тегизден чыгып теке аткан,
Текечерин кошо аткан.
Атканын ката жибербес,
Айтылуу мерген Кожожаш.
Алтын түяк, жөз билек,
Алача деген бир буу жан.
Бактысына туулган.
Кайберенге чыгарда,
Кудайына сыйынган.

Албардуу * мерген жетпеген,
Адырдан кийик көрүнсө,
Бирөө тирүү кетпеген.
Башынан түтүн булаткан,
Кайберен көрсө сулаткан.
Албардуу ишти кылдыrbайт,
Аркарды көрсө жылдыrbайт.
Аюуну көрсө сулагат,
Ажалдуу кийик көрүнсө,
Тирүү койбой кулатат.
Каныгы мерген дедирет,
Калың кытай элине,
Кайберен этин жедирет.
Байкаса андай киши жок,
Калың кытай көп журту,
Кожожаштын тушунда,
Мал сойгон менен иши жок.
Айтылуу мерген деп турат,
Калың кытай көп журту,
Кайберен этин жеп турат.
Каныгы мерген ошо эле,
Алган жары мергендин,
Каалап алган бир керет *.
Кожожаш мерген алганы,
Зулайка Каракожо кызы эле,
Кадимки керет ошо эле.
Кожожаш мерген колдогон,
Азиз кайып *, пир * эле,
Ал мергендей ким эле?
Адырга чыгып жүгүргөн,
Ага, ини, журту сүйүнгөн.
Адырдан кийик көрүнсө,
Айтылуу мерген келет — деп,
Аманат жандан түңүлгөн.

Кайкыдан кийик көрүнсө,
Карап * жандан тұңулғөн.
Каныгы мерген кетти — деп,
Калың бир қытай сүйүнгөн.
Айтылып жүргөн ураандан *,
Адырдан көрсө әчкини,
Алдын тосуп чураган.
Асемине адам жетпеген,
Ажалдуу неме кетпеген.
Андан бир мерген өтпөгөн.
Аманат жанын кыйналткан,
Аюуну көрсө ыйлаткан.
Белгилүү жөкөр майлаган,
Бет алганын жайлаган.
Жүдөбөй мерген басты эле,
Бөпөсүн * таап атты эле.
Мал сойгон менен иши жок,
Калың қытай көп журту,
Мергендин, аманын тилеп жатты эле.
Алганы Зулай керет күн,
Айтылуу керет болду эле.
Атанып чыккан Кожожаш,
Атканы санга толду эле.

II. КОЖОЖАШТЫН ТУШУ ЖАНА МИНДАЛДЫРУУЭЧКИ *ТУШ*

Мергендин аткан кийигинин саны жүз мингे толгон экен. Зулайканы алып, андай кийик атпай, Зулайкадан чыкпай, эл-журту «кайберендин этин сагындык» — дегени менен барбай, калың қытай журтунун тилин албай жаткан эле.

Караган бенде таң калат,
Каныгы мерген ишине,
Кайберен кирет түшүнө.
Түндө бир жатып түш көрөт,

Түшүндө мүшкүл иш көрөт,
Ойрон мерген үшкүрөт.
Түшүндө жатат түрдөнүп,
Зулайка керет мойнунда,
Керебет деген ордунда.
Ак жөкөр мылтық колго алып,
Мерген, жата албас болду ордунда.
Алкынды мерген жүрөгү,
Отуз улак, кырк чебич
Жуушоондо жүрөдү.
Буулугуп жаткан мерген кул,
Мурутунан күлөдү.
«Бу, кийикке чыгам — деп,
Бириң койбой кырам» — деп,
Алданын салган ишине,
Айтылуу мерген көнөдү.
Көп улактын атасы,
Алабаш теке көрөдү.
Алабаш көрүп кубанып,
Алдадан кубат тиледи,
Көөнүнө кош убак киреди.
Алабаштай текече,
Жаткан жерден биледи.
«Алабаш сага кылсам — деп,
Бириңди койбой кырсам» — деп,
Мерген, мурутунан күлөдү.
Түндөгү жаткан түшүндө,
Атамын деп түрдөнүп,
Айтылуу мерген күүлөнүп.
Алабаш атып кулатат,
Зооко таш ылдый кулатат.
Алабаш атып алганда,
Көңүлүнө кош убак,
Мергениң келе калганда,

Оңду, солду чоң сака,
Көң* кисеге* салганда.
Үстүндөгү тай тери,
Балбанга буйрук кылады,
А, кийикти атып алган — деп,
Кожожаш мерген кубанды.

КОЖОЖАШ КӨРГӨН ТУШУН ЗУЛАЙКАГА АЙТКАНЫ

«Айтылуу мерген мен элем,
Алганым Зулай сен элең.
Түндө бир жатып түш көрдүм.
Түшүмдө жакшы иш көрдүм,
Ошону менен үч көрдүм.
Урматтуу мерген Кожожаш,
О, Зулайка, байбиче,
Шондой жакшы түш көрдүм.
Отуз улак, кырк чебич,
Жуушоонун ылымын,
Буулугуп жаткан мерген кул,
Мурутумдан күлүпмүн,
Кош убак кылып жүрүпмүн.
Мен, аянбай бастым бийикти,
О, керетим, аттым бир сонун кийикти.
Ак ала зооко арасы,
Мингэ жеткен экен Алабаш теке баласы.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Артылды мерген санаты.
Алабаш теке алыпмын,
Мен, көп олжого батыпмын,
Кош убак болуп жатыпмын.
Оңдуу, солдуу чоң сака,
Көң кисеге салыпмын.
Үстүндөгү тай тери,
Балбанга шым кылам — деп,

Буйрук кылып алышмын.
Ээгиндеги чоң сакал,
Сизге чылбыр кылыпмын.
Көп олжого тунупмун,
Кудайга шүкүрлүк кылыпмын.
Буулугуп турган кезимде,
Бир кумардан чыгыпмын.
Билгич бир мерген Кожожаш,
Бириң койбай кырыпмын,
Бир чукурга жыйыпмын.
Алабаштай текени,
Ошентип кайғы кылыпмын.
Түндөгү көргөн түшүмдү,
Жооруп бер жакшы ишимди.
Алабаштай текеге,
Жолуктурду кудайым,
Жооруп бер, керет Зулайым!
Сен, жети алалдын бири элең,
Бу түшүмдү жооруйт — деп,
Кош убак болуп жүр элем.
Жолуккан жакшы ишимди,
Жооруп бер Зулай түшүмдү!»
Эшитип Зулай түшүнү,
Шумдуктуу түш экен — деп,
Байбичеси Зулайдын,
Жүрөгү жаман чочуду.
Анда бир Зулай буркурайт:
«Түшүндү мага айтпа — деп,
Мергенди көздөй зыркырайт. —
Түндө бир жатып түш көрдүн,
Түшүндө кыйын иш көрдүн.
Чымындай жанга күч көрдүн,
Кайраттуунун белгиси,
Качырган жоодон каччу эмес.

Кагылайын, мергеним,
Катынга түшүн айтчу эмес.
Асемдүүнүн белгиси,
Алышкан жоодон кайтчу эмес.
Андай дебей сабыр кыл,
Аялга түшүн айтычу эмес.
Калың кытай журтуңдан,
Карыга айтсаң болбойбұ?
Калық бийлеген жакшыңдын,
Баарына айтсаң болбойбұ?
Ак селде башка чалыңган,
Эшенге айтсаң болбойбұ?
Ақыл менен сөз тапкан,
Чеченге айтсаң болбойбұ?
Тұндөгү көргөн түшүңдү,
Түрөнгөн мерген, жалғызым,
Катынга айтпа түшүңдү!»
Айтасың деп болбоду,
Алганы керет Зулайдын,
Алды-кийнин торгоду.

ЗУЛАЙКАНЫН ТҮШ ЖОРУГАНЫ

«Тұндө мерген түш көрдүң,
Түшүңдө кыйын иш көрдүң,
Чымын жанга күч көрдүң.
Айттырбагын арманым,
Бу кийикке барбагын!?
Мергеним, капа салбагын,
Тұндө болот экен жаңжалың.
Отуз улак, кырк чебич,
Бу кийикке барбагын!
Айттырбагын арманым!
Алабаш атып албагын,
Мерген, артық болот жаңжалың.

Алабаш атып алганың,
Оңдуу, солдуу чоң сака,
Чоң кисеге салбагын.
Менин көп болот арманым.
Балалык менен байкабай,
Качып кылган жаңжалың.
Ээгиндеги сакалды,
Зулайкага чылбыр кылганың,
Менин, кандай болот жыргалым!»

ТУШУН АКСАКАЛГА ЖОРУТКАНЫ

«Аксакал кутман карыңар,
Аңдагын сөздү баарыңар.
Асемдүү мерген Кожожаш,
Түндө жатып түш көрдү.
Алда таала жараткан,
Артык болгон мергени.
Түндө, атып жүргөн экенмин,
Алабаштай текени.
Ошо түшүм кандай түш,
Аксакалдар жоручу?
Силерге келип түш айткан,
Айтылуу мерген болуучу».
Анда, аксакалдар кеп айтат:
«Алабаш деген бу теке,
Анык сонун — деп, айтат.
Алда дүйнө бекерсин,
Айтып келет экенсин.
Көп олжого чырагым,
Батып келет экенсин!»
Баар болду мергениң,
Алабашты атмакка,
Сыйынды мерген арбакка.
Жараткан тилек берер — деп,

Дем байлады Кожожаш,
Алабаш атып келем — деп.
Барам — деди түрдөнүп,
Бактуу мерген түрдөнүп.
Ойлоду мерген бармакка,
Сыйынып туруп арбакка.

МИН УЛАКТУУ ЭЧКИ ЖАНА КОЖОЖАШ

Мерген түш көргөн күнү миң улактын энеси Суречки да түш көрдү. Аманат жандан түңүлдү. Суречки Алабаш текеге жалынып төмөндөгү сөздөрдү айтты.

Алабаштай текеге,
Айтайын деп жүгүрүп:
«Алабаш текем сен элең,
Айтылуу керет мен элем.
Түрдөнүп жаткан Алабаш,
Мен, түшүм айтпай жарабас.
Чыйырчыктын Кызыл-Таш,
Жейрен аяк Кожожаш.
Тилегин кудай бериптири,
Тиктегенин жибербес,
Ошо мерген келиптири.
Артыкча кордук кылыштыр,
Көп улагым кырыптыр,
Бизди кудай уруптур.
Кыпча белдүү улакты,
Темтеңдетип бастырып,
Кетелик орун жаздырып.
Капа болом Алабаш,
Мергенге койбо аттырып.
Оро-Койчуга оттойлу,

Сура-Койчуга дуулайлы.
Алтын маша суулайлы,
Бул жерде несин куурайлы.
Кел, Алабаш, кетели,
Кутулар жерге жетели.
Алабаш, Күү-Чокундан безели!»
Алабаш тилин албады,
Эчки, арманда болуп зарлады.
Алдага наалыш кылады,
Эчки аскага чуркап чыгады.
Мерген качан келет — деп,
Кароол карап турады.
Кандай шумдук болот — деп,
Аскада Эчки ыйлады.
Төрт аягын талытып,
Эчки, бир карап түяды.
Кожожаш мерген жөнөдү,
Ошо кийикти атам — деп,
Баягы мерген келеди.
Алтын түяк, жез билек,
Айтылуу мерген мыгады*.
Мерген, атамын деп чуу — деди,
Кырданып мерген жатпады,
Кыдырып жүргөн жеринен,
Кыйналып кийик таппады.
Асемдүү мерген жатпады,
Айтып жүргөн жеринен,
Асты кийик таппады.
Табалbastan мергениң,
Капаланып турады.
Бир кайкыга чыгады.
Көрө салып көп кийик,
Мерген, кош убак болуп турады.
Ал себептен мергендин,

Айтылган эле урааны.
Артык көздөп жылады,
Мергендин чыккан урааны.
А, кудайлап кубанып,
Мерген, атар жерде турады.
Арт жагын көздөй жылады,
Мерген, бир кумардан чыгады.

Эчки: «Мергенди сак карап тур» — деп, эки улагын кароол коюп, өзү карды ачып, көзүн боз чалып, оттоп кетти.

КОЖОЖАШ АЛАБАШ ТЕКЕНИ УЛАКТАРЫ МЕНЕН КЫРГАНЫ

Бир кумардан чыккан соң,
Алабаш теке көрөдү,
Атамын деп жөнөдү.
Көңүлүнө кош убак алады,
Мергендин жакын болду,
Алабашка баары.
Мергендин, арышында чара жок,
Же, бир талааланар* паана* жок.
Медер кылар жылуу жок,
Бетеге чөптөн бөлөк жок.
Мерген, а, кудайлап албастап,
Алабашты көргөндө,
Баар болду далбастап.
Жараткан жардам кылады,
Мерген, жанбаш менен жылады.
Мерген, болжолуна келеди,
Алабашты көрөдү,
Атар жерге келеди.
Алабашты көрөдү,
Айтылуу мерген өткөнсүң,
Алабашты көргөнсүң.
Ошондо мерген бөлүнүп,
Болжолго келип сүйүнүп.

Короз болот оттукту *,
Коюп, чагып алады.
Алабаш түрүн карады,
Атамын деп мергендин,
Ойлоп турган заманы.
Мерген, атамын деп турганда,
Аскада турган Күү улак,
Мергендин түрүн карады.
Ошо мергенди көргөн соң,
Улактын ыйлап турганы.
Көзүнүн жашы булады,
Күү улак, апакелеп ыйлады.
«Апакем кыйноо көрүптүр,
Айтылуу мерген келиптири.
Атакем шордуу өлүптүр,
Эрте жадал* жүгүргүн,
Жүгүрбөсөм амал жок,
Атакемден түңүлдүм».
Аны аңдай салып өкүнүп,
Аскага чыкты секирип.
Алдындагы мергенди,
Аңдайга сал деп буркурап,
Алабаш деп зыркырап,
Айтты бир Эчки чыркырап.
Айтканыма болбодуң,
Алабаш текем оңбодуң.
Алдында жатат мергениң,
Ошо бир Текей өлгөнүң.
Баш тарттырдым өзүмдү,
Баламдан ыраат* көрбөдүм».
Айтып оозун жыйгыча,
Алабаш теке тургуча,
Милтеден огу жылт этип,
Кулактан дары бурк этип,

Алабаш теке тырп этип,
Аскадан түштү кылт этип.
Башынан түтүн булатты,
Алабашты сулатты,
Аска таш ылдый кулатты.
Суречкини ыйлатты.
Чымын жанын кыйналтты.
Ачуу келип жүгүрдү,
Көк улак качып жөнөдү,
Бу, Кожожаш мерген өнөрү.
Качып берди көп улак,
Алдын тосуп чурады.
Канетемин деп ыйлады.
Бир ордуна он атты,
Онун бирдей сулатты.
Көк улагын жыга атты,
Бириң койбай кыйратты,
Суречкини ыйлатты.
Алабаш көздөй жүгүрүп,
Соемун деп сүйүнүп.
Анда бир Эчки чурады,
Бирөө тирүү калган жок,
Суречкинин улагы.
Алабашты сойбо — деп,
Эчки бир ыйлап турады.
Кожожашка жалдырап,
Текесин эчки сурады:
«О, Кожожаш мергеним,
Атып алдың тартынбай,
Насибине бергениң.
Алабаш теке сураймын — деп,
Мергеним сага келгеним.
Алабашты сойбогун,
Ылайык тирүү койгунуң.

Аманат жаным кыйналтпа,
Алабашты бир союп,
Мени, армандуу кылып ыйлатпа!
Наркы турган бир улак,
Бириң койбай союп кет,
Алабаш текем коюп кет,
Мергеним, ақытылга болуп кет!
Капа кылба жанымды,
Таштап кеткин мергеним,
Алабаштай жанымды!»
Айтууна болбоду,
Ачуу келип мерген кул,
Алабашты сойгону.
Эчкинин башын азапка койгону,
Алабаштай текени,
Асты тирүү койбоду.
Анда, бу Эчки зарлады,
Бу мергенди каргады.
«Алабаш кунун төлөрмүн,
Сөнин, адебин қолго берермин.
Алда жардам кылбасын,
Алганың Зулай туубасын!
Биледи кудай урарын,
Аска ташта турарын.
Алабашты бергин — деп,
Кыйнап сурап ыйладым.
Андай бер мерген кебимди,
Сөнин азгырармын элинди.
Капа тартып карырмын,
Бу Текенин жөнүнөн,
Асылган мени билбедин.
Турумдуу Теке болду эле,
Алабаштай текенин
Тукуму мингө толду эле,

Алабаш касиеттүү болду эле.
Сага артыкча берди мекени,
Атып алдың тартынбай,
Алабаштай текени.
Ажалым жетип өлөрмүн,
Ажалым жетип өлбөсөм,
Адабың колго берермин».
Ошондо Эчки жөнөдү,
Алабаш этин артынып,
Кожожаш мерген келеди.
Кожожаш мерген жөнөсө,
Тукумумду кырды — деп,
Эчки бир кыйноо көрөдү.
Бактысын ачкан заманы,
Алабаш атып алдым — деп,
Мактанып үйгө барады.

МЕРГЕНДИ ЭЧКИНИН АЗГЫРЫП АЛЫП КЕТКЕНИ ЖАНА КАТЫНЫ, ЭЛИ-ЖУРТУ

Арадан канча күн өтүп,
Мергендин көргөн түштөрү,
Эсинен чыгып кетеди.
Азгырып алып кетем — деп,
Эчки чуркап жетеди.
Азгырам деп куу Эчки,
Айлына барды Суречки,
Бу, Суречки түрдөнүп,
Кереметтүү куу Эчки.
Айлына барды мергендин,
Азгырып алып кетсем — деп,
Аңдасаң Эчки түрдөнүп,
Арткы жагы сүйрөлүп.
Эчки, көрүнбөй барды түрдөнүп.
Айлына барган кези экен,

Суречки кайыптын өзү экен.

Кожожаштай мергендин,

Карып жанын кыйнабай,

Кайып Эччи турбайбы?

Көп кытайды дуулатып,

Миң тұтұн кытай чуулатып,

Азғырып кетсем муну — деп,

Анда Эччи ойлоду,

Ошол ишти болжоду.

Келген экен Суречки,

Алабаштын зарпынан,

Кайгырып келет бул Эччи.

Эччи келет түрдөнүп,

Артқы аяғы сүйрөлүп.

Карыш жерге кача албай,

Эччи буттан баса албай.

Көргөн адам кызыгат,

Мергендин көңүлү бузулат.

Азғырып кетет Эччи — деп,

Анда бир Зулай ыйлады.

Эчтеме менен иши жок,

Кожожаш мерген турады.

Бир кудайга жалдырап,

Бу, Суречки ыйлады.

Зулайды кайғы кылдырды,

Мына турган мергендин,

Алганы керет Зулай күн,

Мергенди кайдан жылдырды.

Билими ашып турады,

Бұтқұл кытай куурады.

Кууган менен жетпеди,

Эччи имерилип кетпеди.

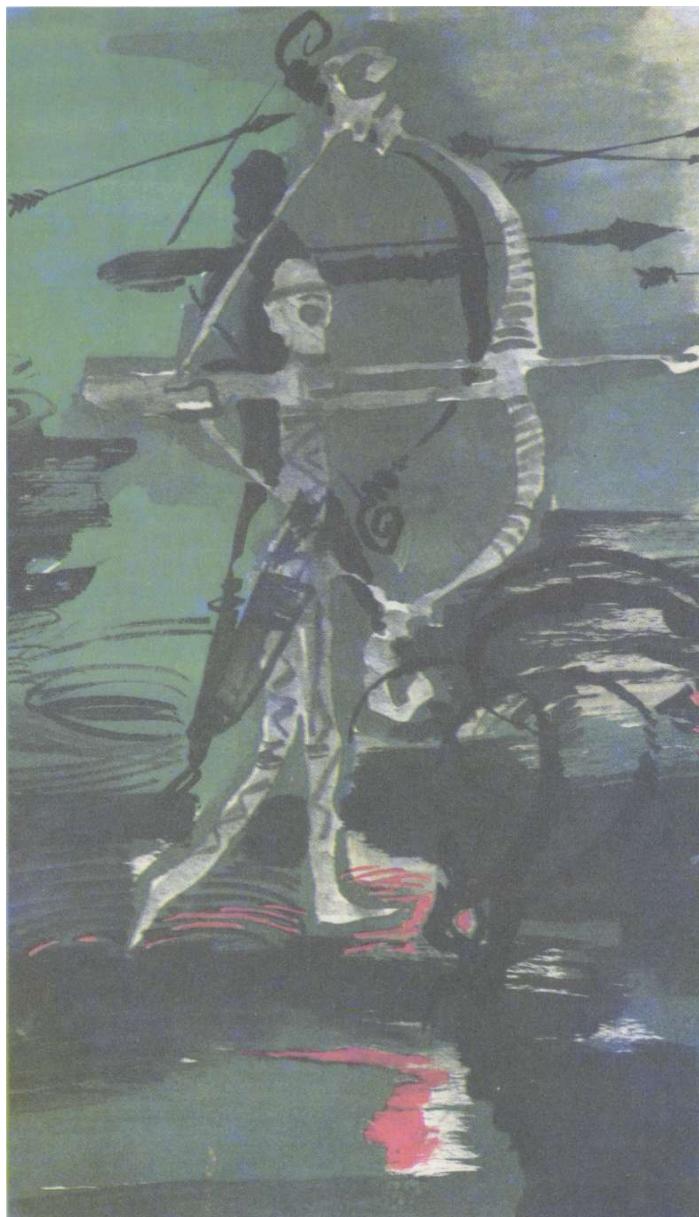
Бөлөк ишти эч кылбай,

Бу мергенди жылдырбай,

Зулайка багып туралы.
Жибербеймин деп муну,
Зулай аңдып турганы.
Бүткүл кытай жете албай,
Баары бирдей бүлүндү.
Мерген келбей калды — деп,
Элинен чыгып эки адам,
Кожожашка жүгүрдү.
Эчтеме менен иши жок,
Кожожаш мерген жатканы.
Келе атат эки адам,
Эчкинин жөнүн айтканы.
Капа болуп бүлүнүп,
Мергенге келди жүгүрүп.
Анда Зулай жалтылдап,
Ыйлап турат калтылдап.
«Экөөң чуркап келдиң — деп,
Эмине эле жумушуң?
Айтпагыла сөзүңдү,
Арманда кылбай өзүмдү!»
Зулайдын тилин албады,
Эки жигит зарлады.
«Ой, мергеним, туруңуз,
Менин сөзүм угуңуз.
Мени, арманда кылбай туруңуз,
Айлыма келген Эчкини,
Алдам бир өзү жеткирди.
Миң кытай кубалап,
Атып бергин Кожожаш,
Айылга келген Эчкини.
Айлыңа келди куу Эчки,
Атып берсең Суречки,
Келечелеп келиптир.
Калың бир кытай дуулдап,

Кууган менен жетпеди.
Оо, мергеним бул Эчки,
Айылыңдан кетпеди.
Жылкы ичинде Карагер,
Ээрин алса кагынат.
Алтымышта Арыпбай,
Акеркечтей энеңиз,
Кайберен этин сагынат.
Кагылайын, жалғызыым,
Камықтырбай энеңди,
Атып берсең не қылат?»
Ошондо мерген күүлөндү,
Атамын деп түрдөндү.
Ачуу келип Эчкиге,
Чоң чокоюн кийгени.
Орундуу мерген заманы,
Он эки куран мойногу*,
Чокоюнун таманы.
Буулугуп жаткан кезинде,
Эчкинин тийди кабары.
Кожожаштай мергендин,
Жакын болду баары.
Барамын деп камданды,
Зулайка, барбагын деп зарлады.
Зарлаган менен болбоду,
Мерген, барамын деп койбоду.
Бакырып ыйлап буркурап,
Зулайка, алды-кийинин торгоду.
Чокоюн кийип чаңдатып,
Барганы атат камданып.
Барбагын деп мергенди,
Колуктусу Зулайка,
Ыйлап турат зарланып.
Зарлаган менен болбоду,

Өкүмдүү мерген жүгүрүп,
Зулайка, өзгөчө жандан түңүлүп.
Алганы Зулай басынды,
Барбагын деп асылды.
«Бу кийикке барбагын,
Айттырбагын арманым.
Көтөрбөйбү бендеси,
Кудуреттин салганын.
Ар ишинде чала жок,
Айланайын, жалғызым,
Кандай күнүм болот — деп,
Артында калган бала жок.
Эч ишинде чала жок,
Эми күнүм не болот,
Эркелетер бала жок?
Андай бер, мерген, кебимден,
Кудай бардыр күү Эчки,
Азгырып кетет элиңден.
Кайрылып кайта келтирбес,
Калың қытай элиңе.
Мас болду эле көп қытай,
Жалғызым, сенин демине.
Жалғызым, кайғы салбагын,
Айттырбагын арманым.
Арка қылып турарга,
Артында мерсет калбады.
Арам Эчки оңбосун,
Азгырып кетсе келмек жок,
Арка қылып турарга,

Артында мерсет калбады.
Амал күнү не болот,
Бир кеткен сон, мергеним,
Ага-ини, журтуң көрмөк жок.
Мен байкушта эрмек жок,
Кетсөң кайта келмек жок».
Асылган менен болбоду,
Оолуккан мерген койбоду.
Ордунан тура жүгүрүп,
Оолуккан мерген сүйүнүп.
Ак жөкөрүн колго алды,
Атамын деп ойго алды.
Артында Зулай буркурап,

Бул ишти, койсоңчу деп зыркырап.
Элирген мерген бүлүндү,
Эчкини көздөй жүгүрдү,
Ошондо эли көрүп сүйүндү.
Эчкини көрүп күлдөнүп,
Эриккен мерген түрдөнүп.
Атамын деп чурады,
Мергендин, айтылып жүргөн урааны.
Таалайлуу мерген Кожожаш,
Тарабас болду кумары.
Мергендин түрүн көргөн соң,
Азгырып кетет экемин — деп,
Эчки чиркин кубанды.
Бир ордунан он атты,
Ондун бири тийген жок.
Кереметин Эчкинин,
Кожожаш мерген билген жок.
Билген менен бөлүнүп,
Билгич мөргөн жүгүруп.
Атып берет экен — деп,
Ага-ини, журту сүйүнүп.
Тартынган менен иши жок,
Таалайлуу мерген чурады.
Текенин кунун алсам — деп,
Бир кудайга жалынып,
Эчки бир чиркин ыйлады.
Аткан огу тийбеди,
Эчкиге огу жүрбөдү.
Жүрбөгөн менен мергениң,
Муну байкап билбеди.
Ошондо мерген бүлүнүп,
Кармаймын деп жүгүруп.
Айтылган мерген урааны,
Эчкинин жанынан чурады.

Чураган менен куу Эчки,
А жерде карап турабы?
Бактылуу мерген Кожожаш,
Талыкпастан басады.
Чоң чокойдун таманы,
Жүгүрсө жерге энеди.
Эчки барат сүрүлбөй
Мына турган Кожожаш,
Чоң-Чычканга түшөдү.
Чоң-Чычкандын ичинен,
Эчки токтоп ичеди.
Эчкини коюп эс алтып,
Андан соңура кубады.
Артынан жүздөп чыркырап,
Алганы Зулай ыйлады.
Йыйлаган менен болобу,
Мерген, бир жаңсыл кылбай коебу?
Калкынан күдөр үзөдү,
Каныгы мерген Кожожаш,
Түз ашууга түшөдү.
Мына эчки шашады,
Нары Каргартка түшө качады.
Желдүү-Суу менен Кошойдун,
Баарын тегиз басады.
Аз күндө болсо бул кыйноо,
Пешенеге бүтөдү.
Талды-Булак түшөдү,
Каракол кууп киреди.
Мергеним кайта келбейт — деп,
Зулайдын, чыккан экен жүрөгү.
Кожожаштай мергениң,
Бектигин журтка билгизбей,
Меркиге кууп киргизди.
Ашмараны ашады, Нары,

Кайыңдынын ичинде,
Эчки барып туралы.
Кара-Булак, Кайыңды,
Катарын тегиз басады.
Кайғырганын билбеди,
Кара-Балта, Ақ-Сууга,
Мерген кууп киреди.
Эчкини кармап алсам — деп,
Ордуна келбейт жүрөгү.
Эми сөзүм кетсин жөнүнө,
Калын казак жердеген,
Кууп кирди кумуна.
Эчкини кармап албаса,
Мергендин тарабас кумары.
Боор оорууну жараткан,
Эчкинин аккан жашына.

III. КОЖОЖАШТЫН АСКАДА КАЛГАНЫ ЖАНА АСКАДАН УЧУП ӨЛГӨНҮ

ОЛУЯ-АТЫМ ТАШЫНА КАМАЛЫП КАЛГАНЫ

Муну кууп кетсем — деп,
Келе атат бул эчки.
Олужа-Атым ташына,
Келген экен куу Эчки.
Кадимки Чаткал ичине,
Эчки эми келди күчүнө.
Чаткалдан чыгып куу
Эчки, Жаңы келген шекилдүү,
Кара кысмак ичине.
Олужа-Атым ташына,
Камайын деп туралы,
Кагылайын, жараткан,
Бул ишимди ондо — деп,

Эчки бир кудайга жалынды.
Жүгүргөндө куу Эчки,
Баштагыдан тынымсыды.
Ачуу келип Суречки,
Аска ташка эргиди.
Артында мерген өкүнүп,
Аскага чыкты секирип.
Аскага чыкса секирип,
Арам сага кылам — деп,
Артында мерген өкүнүп.
Кекенип мерген жүгүрдү,
Аскада жаным койборт — деп,
Эчки жандан түңүлдү.
Жүгүргөнү билинбейт,
Чокою ташка илинбейт.
Май сыйпап койгон немедей,
Мынакей Олуя-Атым ташына,
Кожожаш мерген сүрүлбөй,
Аскага чыкты илинбей.
Эчки чиркин сүйүндү,
Кармаймын деп жүгүрдү.
А мергенге жок экен,
Шарияттын* буйругу*.
Эчкиге келип ачусу,
Колун шилтеп жүгүрсө,
Жаза тийди куйругу.
Чочугандан куу Эчки,
Бир асканын кырына,
Секирип чыкты Суречки.
Эчкини кармап алам — деп,
Кожожаш кошо барады.
Эчки каргап жөнөдү,
Бул аскада туруп калады.
Кандай шумдук болот — деп,

Эки көзү чолпондой,
Жалдырап туруп калады.
Кандай шумдук болду — деп,
Салынман экен кабагы.
Чын тилегим бергин — деп,
Эчки боздоп барады.
Олuya-Атым ташында,
Былк этпей карап турады.
Мерген жылбай калган соң,
Эчки, кудайга тообо кылады.
Өлөр жериң ошо — деп
Эчкىнин көкүрөгү тынады.
Энди мерген өлдүң — деп,
Эчкиден кордук көрдүң — деп,
Алганың керет Зулайга,
Артыкча капа салдың — деп.
Арманым жок кудайга,
Алабаш кунун алдым — деп.
Акылы жок куу мерген,
Аскада туруп калдың — деп,
Айта бергин көлменди*,
Акка мойнуң сундуң — деп.
Эчки туруп жөнөдү,
Мерген бир кыйноо көрөдү.
Эчки көкүрөгү тынады,
Эки көзу жалтылдап,
Олuya-Атым ташында,
Кандай амал кылам — деп,
Кожожаш мерген турады.
Мергенди ташка койгон соң,
Эчкىнин чыкты кумары.
Эчки бир кордук кылдыңбы?
Мергендин айткан арманы,
Бу да, кудуреттин салганы.

Кыйын болот шекилдүү,
Күү Эчкенин жаңжалы.

КОЖОЖАШТЫН АСКАДА КАЛГАНЫН ЗУЛАЙ БИЛГЕНИ

Күнү-түнү буркурап,
Айтылар болду жашынан,
Зулайканын арманы.
Мергеним качан келет — деп,
Керет Зулай болжоду,
Эртелүү-кеч ойлонду.
Ат башындай ак китеп,
Акылман Зулай колго алды,
Байкайын деп ойго алды.
Бир барак ачып карады,
Билгич Зулай караса,
Аскада турган заманы.
Жана эки барак ачады,
Элирген мерген аскада,
Зулайка акылдан шашады.
Маани китеп колго алып,
Мергенди ойлоп ыйлады,
Көзүнөн жаш булады.
Көрүнүп турат кайберен,
Асты тириү кетпеген,
Кожожаш аскада турады.
Төрт барагын ачканда,
Төрөсү шондо билинди,
Чымындай жандан түнүлдү.
Эч айласын таба албай,
Китебин алып колтуктап,
Атасын көздөй жөнөдү.
Алганы Зулай кайгысы,
А китептен билинди.
А мергенди колдогон,

Баабедин* эшен* пир экен.
Керет эле Зулайка,
Батыны* ачык күн экен.
Бу Зулайка бүлүнүп,
Арыпбай сындуу атасын,
Туура көздөй жүгүрүп.
Атакелеп чыңырып,
Келе атат сыйынып.
«Амалым кетип турамын,
Атаке, аскада калды кулунуң.
Боор ооруусун жараткан,
Көзүнөн аккан жашынан,
Арам Эчки оңбосун!
Коюп кетти жалғызды,
Олуя-Атым ташына».
Жүгүрүп барды Зулай күн,
Атасынын кашына.
«Атаке, артыкча кайғы сен көрдүң,
Аскада калды жалғызың.
Ак китеңтен мен көрдүм,
Атаке, башкача кайғы сен көрдүң.
Колумдагы китеңтен,
Барагын ачып мен көрдүм,
Атаке, башкача кайғы сен көрдүң.
Амалым кетип турамын,
Аскада калды кулунуң.
Курдашым, жалғыз, колдо жок,
Кур кайғы тартып турамын.
Жайкалып туар чагым жок,
Жалғызым, сенден айрылып.
Менин, бешенемде багым жок,
Ар борум жүрөр чагым жок.
Мергеним, сенден айрылып,
Менин насибимде багым жок.

Атаке, китебиме кулак салыңыз,
Кенеше турган мерген жок,
Азыраак экен багыбыз.
Айткан бир сөзүм кылышыз,
Атаке, ага-ини, журтуң жыйыныз.
Билген ишиң кылышп бар,
Аскада калган жалгызга,
Миң тұтұн қытай жыйып бар!»

ЭЛИ-ЖУРТУ АСКАГА ЧОГУЛУП КЕЛГЕНИ

Байкай салып Арылбай,
Капалық келди көөнүнө.
Кабар салды бакырып,
Калың қытай элине.
Арылбайдын байлығы,
Адамдан ашық болду эле.
А себептен көп қытай,
Мас болду эле демине.
Арылбай боздоп ыйлады,
Ага-ини, журтун жыйнады.
Капа келди көөнүнө,
Кабар берди элине.
Кабарды эли уккан соң,
Бири калбай жайланаңп,
Бир арқандан байланып,
Миң тұтұн қытай камданып.
Бири калбай көбөйүп,
Бир жыгачтан өңөрүп.
Усталарын жыйнады,
Көп журту келет басынып,
Устасы балкасын алышп,
Көөрүктөрүн* артынып,
Асканы көздөй жөнөдү.
Калың қытай келеди,

Карагым, жалгыз мерген — деп,
Булар ыйлап турган эл эле.
Алганы Зулай буркурап,
Калың қытай көп журттун,
Алдында келет зыркырап,
Алганы Зулай чыркырап.
Бөтөнчө жандан түңүлдү,
Мергенди көрсөм — деп,
Бөлүнүп Зулай жүгүрдү.
Мына бу Зулай жүгүрүп,
Күр кайғы капа санады.
Зулай, асканын башын карады,
Зулайдын эми кетти амалы.
Көргөн адам боор ооруйт,
Көзүнөн аккан жашына.
Көзүн салды Зулай күн,
Олуя-Атым ташына.
Таштап кетти мергенди,
Бул айлакер куу Эчки,
Куу асканын башына.
Буркурап ыйлап Зулайка,
Келер болду кашына.
Карай салып буркурайт,
Кайғырган Зулай зыркырайт.
Аскадан көрүп жалгызды,
Канетемин деп чыркырайт,
Энди кара башы быркырайт.
Кайғырган Зулай кереттин,
Капалық көөнү бөлүнөт.
Капкалап жүрүүчү мергени,
Куу асканын башында,
Каргадай болуп көрүнөт.
Зулайкадай кереттин,
Турбай жашы төгүлөт.

Турган мерген Кожожаш,
Туруттайдай көрүнөт.
Зулайкадай кереттин,
Турбай жашы төгүлөт.
Турган мерген Кожожаш,
Туруттайдай көрүнөт,
Күйсө көңүлү бөлүнөт.
Күлпөтү ашық Кожожаш,
Күйкөдөй болуп көрүнөт.
Баары журту дуулдап,
Башкача бушман жегени.
Аманат жанды кыйнады,
Асканы карап ыйлады.
Зулайка, жалғызы деп, турганы.
«Ар кайғы ичке толот — деп,
Жалғызым, амалым кандай болот — деп.
Бийик турган аскадан,
Аман-эсен келмек жок.
Алда күнүм не болот,
Артында калган эрмек жок.
Керилген жаным башкадай,
Жалғызым, келбес болдуң аскадай.
Үй көрүнбөс тумандан,
Улар атып бергеним.
Улуттуң жалғыз мергеним,
Канакей сенин келгениң?!
Кучкачым жалғыз мергеним,
Кокуй күн, кана келгениң?!
Ай көрүнбөс тумандан,
Аркар атып бергеним.
Айкашкан жалғыз мергеним,
Наалат күн, кана келгениң?!
Тектирге чыга келгеним,
Текеден атып бергеним,

Теңселген жалгыз мергеним,
Теңтушум кана келгениң?
Курбуга чыга бергеним,
Кулжадан атып бергеним,
Курдашым кана келгениң?
Аман-эсен келмек жок,
Айла күнүм не болот?
Артында калган эрмек жок,
Ойлобой турган санаа жок,
Жалгызым, ордунда калган бала
Кудуретке не жаздым?
Жасаган, кылганында чара жок.
Жаш алган жарың Зулай күң,
Жаркытып сүйөр бала жок.
Айтылбай калар арман жок,
Артында калган бала жок.
Алда бир дүйнө бекерсин,
Айланайын, жалгызым,
Аман келер бекенсиң?
Аскада жалгыз сен элең,
Армандуу Зулай мен элем.
Кур кайғы тарткан мен элем,
Курдашым, жалгыз, сен элең.
Айттырбагын арманым,
Көтөрдүм кудай салганын.
Кудай бардыр куу Эчки,
Көп болгон экен арманым.
Алганың керет Зулай күң,
Арманда болуп турганбы?
Арам Эчки оңбосун,
Алабаш кунун кууганбы?
Аскада турасың жалдырап,
Алтымыш муунуң шалдырап.
Акылың угуп күлдөнбей,

Ага-ини, журту чогулуп,
Аскада калар ишинди,
Ага-ини, журтуң билбеди».
Алганы Зулай буркурап,
Арызын айтты зыркырап.
«А, элим көздөп алғын» — деп,
Аскада турган мерген кул,
Карай салып көп журтун,
Көзүнөн жашын ыргытты.
Андай аска бүтпөдү,
Колундагы жөкөрдөн,
Шибегелик түшпөдү.
Мергенден кайғы кетпеди,
Көп кытай журту чогулуп,
Миң аркан салса жетпеди.
Алганы Зулай буркурап,
Канетемин деп зыркырап.
Калың журту чыркырап.
Аскада калган мергендин,
Амандығын тиледи,
Алганы Зулай жүдөдү.
Капа кылды бу мерген,
Калың кытай көп журтун.
Туйгунуң мерген ойлоду,
Турдум го деп болжоду.
Кайран мерген ойлоду,
Калдым го деп болжоду.

ҮЙЛАШУУ

Кожожаш мерген кудайга наалыш кылды. Аскадан түшө албай турду. Калың кытай журту, мерген келбейт — деп, буркурап ыйлап, мин аркан салса жетпей, билгичи Зулайқадан кайғы кетпей, ошондо Зулайды көздөп айтканы.
«Алганым Зулай ыйлаба,
Аманат жаның кыйнаба!

Арман, кайғы оюнда,
Алты айлык бала боюнда.
Бас тартып кайғы көргөнүм,
Баладан ыраат көрбөдүм.
Бара албадым элиме,
Байкаган мундуу мергениң.
Адамзат бенде көтөрөт,
Алданын башка салганын.
Айттырдың Зулай арманым!»
Анда Зулай зыркырайт,
«Жалгызым, эшиткин — деп, чыркырайт.
Алыбын көркү не болот?
Алганың Зулай мен байкуш,
Амал күнүм не болот?»
Анда эч айласын таба албай,
Асемдеген мергендин
Артык эле кеңеши.
Амалым кандай болот — деп,
Энди ыйлады буркурап.
Акеркеч сындуу энеси,
Кур кайғы тартып буркурап,
Кулунум деп, зыркырап.
«Кагылайын, чырагым,
Кандай айла кылайын!
Айланып кайта келбедин,
Апакең арка кыларга,
Артында жок эрмегин!»
Анда атасы эми айтат,
Арман, арызын энди айтат:
«А, карагым, сенин өзүндөн,
Кан атаң ыраат көрбөдүм.
Кандай шордуу мен элем,
Айттырдың, ботом, арманым!
Көтөрдүм кудай салганын,

Кудай бардыр кайберен,
А, аскага камадың.
Ардактап баккан милтейим,
Кулунум, аман-эсен келбедин!?

АМАНДАШЫП ТУРУП АСКАДАН УЧУП ӨЛГӨНҮ

«Атаке, сенден байда жок,
Эсен келер айла жок.
Энеке, сенден байда жок,
Аман келер айла жок».
Калың қытай буркурайт:
«Кайран мерген деминңи?
Кайгырттың қытай элинди.
Картайганда атакем,
Кайрат, кубат болбодуң.
Кайберен эле куу Эчки,
Кайгыртты бул Суречки».
Атасы менен энеси,
Асманды карап буркурайт.
Көзү жетпей аскага,
Кулунум деп, чыркырайт.
Атасын карап кеп айтат:
«Арманда болбо — деп, айтат.
Кан атаке ыйладың
Карып жаның қыйнадың.
Аскада турат жалғызың,
Арманда болсоң айла жок,
Камыккан менен байда жок.
Кайгырып атам ыйладың,
Кайрат қылып жан сакта,
Кайгыргандан байда жок.
Кулунум — деп, ыйладың,
Атаке, кур кайғы тартып турбагын!
Кудайым өзү сактаса,

Кулунуң барап айланып.
Кур кайғы тартпа зарланып,
Арка кылар бүлөң жок.
Амал күнүң не болот,
Артында калган бәбек жок.
Кайберен болду атканым,
Калың журттан бөлүнүп,
Кара жашым төгүлүп,
Кара аскада жатканым.
Арман, кайғы оюнда,
Алган Зулай кереттин,
Алты айлық бала боюнда!
Адистер барап тоюнда,
Алдадан ишиң жәнесө,
Алганым эркек төрөсө,
Атын койгун Молдожаш.
Молдожаш мерген машыгар,
Мендей болуп атыгар,
Артында жалғыз жатыгар.
Ай, атаке, сыйздадың,
Алганым Зулай керетти,
Жакшы багып коштогун!
Капа кылып ыйлатпа,
Карып жаным кыйналтпа!»
Аскадан жалғыз буркурап,
Ага-ини, журтун көргөн соң,
Акылды кетип чыркырап.
Кор кылды жалғыз баланы,
Эч айласын таба албай,
Калың журт көздөп алғын — деп,
Аскадан боюн таштады.
Башына чыкты урааны,
Атанын үнүн уккан соң,
Аскадан жалғыз кулады.

Кулаганда чыркырап,
Кутман элең Арыпбай,
Кулунум — деп, буркурап.
Аскага жалгыз илинди,
Көп журт, аманат жандан түңүлдү.
Кожожаштан атасы
Айрылганы билинди.
Эки көзү жалдырап,
Аскада калды сөөгү,
Алтымыш мууну шалдырап.
Андай аска бүтпөдү,
Мерген жерге түшпөдү.
Жалгызым келбей калды — деп,
Акеркечтей энеси,
Асканы карап ыйлады.
Кудуреттин кылганы,
Кайран мерген Кожожаш,
Пешенеге* сыйбады.
Мергенди көрбөй калдык — деп,
Беш-Арыш журту ыйлады.
Марасы калыкка көрүнбөй,
Каалап алган Зулайдын,
Кара жашы төгүлдү.
Кайберендин кылганы,
Алабаш кунун алдым — деп,
Сурекидей чиркиндін,
Көкүрөгү тынганы.
Ажалы жетип аскадан,
Канчалык журту ыйлады,
Мерген, шол аскада турады.
Бейиште* табар панары,
Аскадан экен ажалы.
Ага-ини, журту зыркырап,
Көп жортуп кетип барады.

Мерген, шол аскада калады.
Ажалы жетип өлгөндө,
Кайгырса бенде табабы?

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

АЛБАРДУУ — алдан тайган, начар, алсыз.

АТЫМ — мылтыкты дүрмөттөөдө колдонулуучу өлчөм, чен.

БААБЕДИН — ар кандай кырсыктардан аман калууну көздөгөн курмандык, ырым-жырым.

БАТАНЫ — көзү ачык, алдын ала билген.

БЕЙИШ — тигил дүйнөдө өлгөн адамдын жыргап өтө турган жайы.

БЕШЕНЕ — тагдыр буйрук, жазмыш.

БӨПӨ — кароол.

БУЙРУК — тагдыр, жазмыш.

ЖАДАЛ — текст боюнча тез, ылдам деген маанини берет.

КАЙЫП — элдик ишенимде көзгө көрүнбөй кубулуп жүрүп колдоочу керемет, сыйкыр, дух, күч.

КАНЫК — мыкты, такшалган, иштин көзүн билген.

КАРАП ЖАН — кымбат, ардактуу, сүйүктүү деген мааниде.

КЕЛМЕ — мусулмандардын диндик ишениминин символу.

КЕРЕТ — алдын ала көрө билгендиң, көрөгөчтүк.

КИСЕ — жанга байлап жүрүүгө ылайыкталып күмүш чабылып жасалган булгаары баштыкча.

КӨҢ — бодо малдын терисинен жасалып, ийи жакшы жетилбеген булгаары.

МЫГАДЫ — жашынуу.

КӨӨРҮК — темир усталардын териден жасалган от үйлөткүч шайманы.

КУРАН — мусулмандардын эң башкы ыйык китеби.

МОИНОК — төөнүн же тоо текенин моюн бөлүгүнүн териси.

ОТТУК — от күйгүзүү үчүн колдонулган чакмак таш.

ТАЛААЛАНАР — калкаланаар деген мааниде, калканч.

ПААНА — калканч, үңкүр, колдоочу.

ПИР — диний каада-салтты жакшы билген динчил адам; көсөм, касиеттүү, колдоочу. ТАРЫК — тааруу деген мааниде.

ШАРЫЯТ — куран менен пайгамбардын хадистеринин негизинде жаралган мыйзам жоболору.

ЫРААТ — жакшылық, ырахат.

ЭШЕН — сопулар агымынын башчысы; насаатчы жетекчи.

КОЖОЖАШ (Үзүндү)

Аткаруучу
Замирбек
Үсөнбаев.
Нотага түшүргөн

Камчыбек Дүйшалиев (Обон бир
октавага төмөн ырдалат)
Кыргыз-радиофондудан
жазылып алынды.

Сур эчкини кубалап жүрүп отуруп Кожожаш Авлетимдин аскасына чыгат.
Кайберен Сур эчки айлананы караңы туман кылыш, Кожожаш эч нерсе көрбөй
туруп калат. Ошондо капаланган эчкинин тилеги кабыл болуп мергендин турган
аскасы мелтиреген зоо болуп, асканын орто ченинде каргадай болуп жалғыз
калган Кожожашты Сур эчки каргап турган жери:

А баласының гой карыптын
Кууп калбай артымдан
Туу күткөнүмдү ой арыттың.
Таманың түштү жыртылып
Бутуңа кийген чарыктын.
Карапайым эмесмин
Кайберенмин аныкмын.
Айтканым укпай жүрчү элең
Эми мерген кандайсың.
Сага мен энелигимди тааныттым эй.
Тилекти берсе жараткан
Кайрылып жүзүң көрбөсүн
Алыста калган карыпсың.
Картайганча кутулбай
Карып жаның сендейди.
Далайдан бери Кожожаш
Таппадым сендей ченгелди.
Таалайына кут кылсын
Ушу турган жерлерди.
Кайрылып жүзүң көрбөгүн а
Тиги кайгырып калган элдерди, эй.

МУҢКАНУУ РЕЧИТАТИВ МЕНЕН

A ба-ла -сы-ның гой ка-рып-тын
Ку-уп кал -бай ар -тым -дан
Туу күт-кө-нүм-ду а рыт -тын.
Та-ма-ның түш-ту жыр-тылыш
Бу -ту -ца кий-ген ча-рык-тын.
Ка -ра - па -йым э - мес - мин
Кай-бе-рен-мин а - нык -мын.
Айт-ка-ным ук -пай жур-чүэ-лең
Э - ми мер - ген кан-дай-сын.

A musical score for a Kazakh folk song, featuring six staves of music and corresponding lyrics in Russian and Kazakh. The lyrics are as follows:

Са-га мен э -не -ли-гим-ди таа-ныт-
тым, эй.

Ти-лек-ти бер - се жа - рат - кан

Кай-ры-лып жу-зүң көр-бө-сүн

А-лыс-та кал-ган ка-рып-сың.

Кар-тай-ган -ча ку - тул - бай

Ка-рып жа - ның сен - дей - ди.

Да - лай - дан бе - ри Ко - жо - жаш

ТАП-ПА-ДЫМ СЕН-ДЕЙ ЧЕҢ-ГЕЛ-ДИ.

Таа - ла - йы - на кут кыл - сын
У - шу тур - ган жер - лер - ди.
Кай - ры - лып жү - зүн көр - бө - гүн а
Ти - ги кай - гы - рып кал - ган эл - дер -
ди, эй.

Уи катары:

* Эскертуу: — нотаны жазылгандағысына караганда қысқараак ырдоо керек деген белги.
— нотаны жазылгандағысына караганда узунураак ырдоо керек деген белги.

Кожожаш — кытай деген уруунун ичинен чыккан Карыпбай дегендин баласы болгон. Кожожаш кичинесинен эле чырпыктан жаа, чийден ок жасап, мылтық менен алышып чоңойгон. Кожожаш бой жетип, 15—16 жашка чыккандан тартып эле атканын жаза кетирбеген мыкты мерген болуп чыккан Кытай деген уруу Таластын аягындагы Күркүрөө деген жерде жашап, жалпы жонунан Карапат болуп аталган Карыпбай жалаң баласы Кожожаштын өнөрү менен гана жан сактаган, карапайым киши болгон. Кытай деген уруудан жыйырма түтүн эл бөлүнүп, Кожожашты пааналап Таластын башы Каракол деген жерге келип туруп калышкан. Жалаң гана Кожожаштын мергенчилigi менен жан сактаган бул жыйырма түтүн эл Кожожаштын амандыгын тилеп калышкан.

БЕТАЧАР

Кыргыздын урук ичинде,
Кытай деген эл эле,
Жердеп жаткан жерлери,
Таластын башы Каракол
Керилген кең сай төр эле.

Атасы мунун Карыпбай,
Баласы мерген болду — деп,
Кошула көчүп бир жүргөн,
Жыйырма түтүн эл эле.
Мерген болду Кожожаш,
Бир атадан жалгыз баш,
Кызыгы кыйын мылтыктын,
Айлына келбейт бир айча,
Түнөгү болгон аска таш.
Карыптын уулу Кожожаш,
Жашы он алтыдан ашканда,
Алты ай тоодо жүрсө да,
Чарчабаган басканга.
Жаткан жерим аска — деп,
Жашынан мерген киришкен,
Бешенеме жазган — деп,
Жалгыз тууган энем — деп,
Жатындан жалгыз элем — деп,
Жашынан мерген кызыгып,
Айлына келбейт анчалык,
Кудай берген өнөр — деп.
Кийгени кийик териси,
Мага десе жүз болсун,
Бирөөн койбой төрүүчү,
Атып салып кийикти,
Айлына кабар берүүчү,
Мергендиктин пайдасын,
Жыйырма үй кытай көрүүчү.
Адис жалгыз мерген — деп,
Алты сай баран асынып,
Ал өнөрдү берген — деп.
Кожожаш жүрөт талаада,
Дуба берет тууганы,
Өмүрүң узун болсун — деп,

Өзүнөн чыккан балага.
Анда-мында бир келчү,
Ата, энем бар деп арага.
Мергендигине айла жок,
Карыптын жалгыз баласы,
Мылтық жакка калганда,
Артық мунун чамасы.
Айлына турбайт күнүгө,
Жүргөнү тоонун арасы.
Күнүгө кийик этин жеп,
Элинин тынган санаасы.
Кытайлардын Кожожаш,
Төө таман мерген — деп,
Төгөрөктү көргөн — деп.
Алача туяқ, жез билек,
Аты мергенге ылайык.
Адам жүрбөс аскада,
Аралап жүрөт эрбендер.

КАРАКОЖОНУН КЫЗЫ ЗУЛАЙКА

Кабар келди бир күнү,
Кожожаштын айлына.
Кожожаш муну уккан жок,
Келген сөздүн дайнына.
Айлына кагаз келиптири,
Алып келип бирөө бериптири.
Анда мерген талаада,
Жанында жолдош киши жок.
Окутту эли кагазын,
Кабарын мурун укчу эле,
Каракожо дегендин,
Көргөн эмес калаасын.
Дайнын укса кагаздын,
Той кылышп әлди чогултуп,

Эр сынатмак сөзү экен.
Кыз да болсо бул Кожо,
Зулайка деген баласын,
Кырк кыз нөөкөр башчысы,
Кызынын аты Зулайка
Эл тандап эрге тиймекчи.
Эл чогултуп жыйнатып,
Көөнүнө кими ылайык,
Көрүп сынап билмекчи.
Каракожо кеп айтат,
Кагазында көп айтат,
Зулайка менин балам — деп,
Элиме кабар салам — деп,
Кыздын жаккан бейлине,
Сүйгөн теңин алар — деп.
Кызыымды сатып бирөөгө,
Калың деп кыздан мал алсам,
Кыяматта арам — деп.
Келгендин бири жагар — деп,
Кабар берген кызы үчүн,
Калаанын түгөл баарына.
Кандай киши барбасын,
Бул кыздын уккан шаарына.
Жолугар экен бул сулуу,
Кандай бир эрдин багына?
Кыз чакыртат деген соң,
Кыялы болду Карыпбай.
Карыпбай туруп кеп айтат,
«Каргадай жалгыз Кожожаш,
Кайда жүрөт? — деп айтат.
Айылда балам болгондо,
Барбайт белен әл менен,
Өмүрү өттү талаада,
Айылга бир келбеген».

Баласын эстеп Карыпбай,
Таппады издеп жергеден.
Талаада жүргөн Кожожаш,
Айткан менен келеби,
Аксакал, кары дебестен,
Каракожо шаарына
Кары дебей, жаш дебей,
Эли туташ жөнөдү.
Акылы бүтүн Зулайка,
Өз көөнүнө жакпаса,
Аламан сөзгө көнөбү.
Жыйналыптыр калbastan,
Уккан элдин арасы,
Барса чуу-чуу көпчүлүк,
Каракожонун калаасы,
Бетине парда кийинип,
Белгилүү кызыл алма алып,
Сынап турат келгенди,
Зулайка сындуу баласы.
Бийиктен кызыым көрсүн — деп,
Мунарага чыгарган.
Ар кимдин пейли өзүнчө,
Алдынан чубап өткөнчө,
Алабыз деп кубангтан.
Келген элдин баарысы,
Калбай өттү сыналдан.
Тууган айдай жаркылдал,
Кожонун кызы Зулайка,
Алтындай бою буралган.
Аралап теңин тапкан жок,
Алдына келген булардан.
Келген элдин бирөө да,
Кыз пейлине жакпады,
Тоюндағы чогуудан,

Өзүнүн теңин таппады.
Кызың менен куру — деп,
Капаланып кайтышты,
Тойго келген түгөлү.
Топтогон элдин ичинен,
Жактырбады бирөөнү.
Кесирлүү кыз экен — деп,
Кетти тарап келген эл,
Кызга коюп күнөөнү.
Адамзат буга жаккан жок,
Келгендин баары таарынып,
Келбеген киши калган жок,
Калгандай болду арылыш.
Кесирлүү экен кызы — деп,
Кайтты чуулап көпчүлүк,
Каракожого таарынып.
Келген эл тарап кетерде,
Кеп сүйлөдү Зулайка:
«Келбеген киши барбы? — деп,
Чогулушкан бул жайга».
Анда кытайлардын бирөөсү,
Кожожаш жөнүн сүйлөдү:
«Биздин элде калды — деп,
Карыптын жалгыз баласы.
Айылга келбейт алты айча,
Анын аска зоо болот жүргөнү».
«Ошол мерген келсе — деп,
Аны да сынап көрсөм — деп,
Ак пейлиме жакпаса,
Дүйнөдөн так өтсөм» — деп,
Зулайка айтты бул кепти.
Кыз жактырып алалбай,
Кыйналып элдин баарысы,
Кыз да болсо Зулайка,

Кыйлага барган дабышы.
Мергендиктин зарпынан
Кожожаш келбей калышы.
Ошо кызды ким алса,
Колуна тиет намысы.
Калың жебес бекер — деп,
Акылы толук болсо да,
Абдан көпкөн экен — деп.
Андай нерсе болгондо,
Айтылабы бөтөн кеп?
Кечинде келди жыйылып,
Кожожаштын тууганы.
Ошол күнү келип Кожожаш,
Салам айтты элине.
Алик алып мергенге,
Кыз жөнүн айтып турганы:
«Барбадың, баатыр, мерген — деп,
Уругум ушул жакы элден — деп,
Калыңы жок, бекер кыз,
Кабар берди, биз бардық,
Билбедин мерген кабарын,
Сөн да барып көрүп кел,
Зулайканын абалын.
«Ким калды?» — деп айткан соң,
Айттык сенин кабарың.
Эртеңден калбай барып кел,
Жактыр да, кызды алып кел.
Чарыкты* буттан алыңыз,
Белдикти* чечип салыңыз.
Чыкпай колдон малыңыз,
Барып келдик тоюна,
Бирибиз калбай, баарыбыз...»
Тууганынан кеп угуп,
Турду мерген ойлонуп,

Кабарын кыздын уккан соң,
Буга да калды ой болуп.
Эртең менен Кожожаш,
Эрте ордунан турду эми,
Бети-колун жууду эми.
Барайын деп бу дагы,
Аракетти кылды эми:
«Көрсөтөйүн түрүмдү,
Ушуну менен барайын,
Таанысын менин кимимди.
Жакшына кийген кишини,
Жактырбайт беле Зулайка,
Жаман кийим ичинен
Жактырса тийсин зилимди.
Карызгасы көбөйүп,
Карып кедей байкуштар,
Эмне үчүн бүлүндү?!»
Деп, ошентип Кожожаш,
Чарыгын кайта чырмады.
Бул кийимин болбайт — деп,
Көргөндүн баары чуулады.
Алача туяк, жез билек,
Мергендин минген бир малы,
Башка сөзгө көнөбү,
Мергендиң сынын бузбастан,
Зулайкага жөнөдү...
Айылынан алыска,
Тиктирген эки өргөөнү*,
«Ушул үйгө киргиз — деп,
Мени сурап келгенди».
Качан келер экен — деп,
Зулайка алган оюна,
Карыптын уулу мергенди.
Шабыр күн деген күн эле,

Кара чачын жайылтып,
Эки челек* суу алып,
Эшикте бул жүрдү эле.
Асынган бараң^{*} мылтыктуу
Адам келди өргөөгө.
Суусун коюп жүгүрдү,
Сыртынан Шабыр көргөндө:
«Бир келсе деп жүрчү элең,
Карыптын жалгыз чырагын,
Кырк кыздын улуу башчысы,
Зулайка угар бекен кулагың.
Эрте туруп барып көр,
Келди тиккен өргөөгө,
Бир көрсөм деген ынагың.
Эрте туруп барып көр,
Эңсеп жүргөн киши эле,
Зулайка, эми келди күйөөң».
Калың әлдин көзүнчө,
Шабырдын сөзүн карачы,
Зулайканын бир уялтты сүйөгүн.
Зулайка анда кеп айтат:
«Сүйлөдүң бекер Шабыр — деп,
Пайдалуу болот сабыр кеп,
Күйөөң келди дегендей,
Койду беле мурунтан,
Атакем андан калың^{*} жеп?
Байкуш Шабыр сүйлөйсүң,
Айтар сөзүң билбейсин.
Антташкан теңим барга окшоп,
Мени кайсы жакка жүр дейсин?
Ташый бер күнүм суунду,
Сөз дебеймин мунунду.
Калың берип койгонсуп,
Менин, кайдан билдин сырымды?

Келбей жатып мактайсың,
Айтканыңдай жан беле,
Бүлүнөсүң бекерге
Калыңды качан алды эле?
Күйөөң келли легенлей,
Менин бир, антшакан жайым бар беле?
Кестирем Шабыр тилинди.
Кеп экен деп көп сүйлөп,
Келтирбе менин жинимди.
Антшакан теним келгесип,
Анчалық Шабыр пас кылып,
Кор тутпагын зилимди.
Саксаңдаган, чунак күн,
Мындан кийин билип жүр,
Менин ойлойсуңбу кимимди?
Мен, кырк кыздардын бири эмес,
Жеңил айта салууга,
Мен да сага окшогон,
Кызмат кылган күң эмес.
Жактырсаң, мөргөн, өзүң тий,
Сөнин, муңуң адам укчу тил эмес.
Таңбагын мени мөргөнгө,
Суунду таштап ашығып,
Уялбай, Шабыр, келгөнгө.
Ашықпай, күңүм, тура тур,
Ачарбыз сөздү көргөндө.
Айдап калың мал берип,
Айры өркөчтүү нар берип,
Алтын, күмүш зар берип,
Антшакан теним келгесип,
Акылың пас, Шабыр күң,
Кылбагын элге шерменде.
Кабар берген атабыз,
Канчалық түрлүү элдерге.

Калыңсыз кызым тиет — деп,
Көңүлү сүйүп жактырып,
Пейли жакшы көргөнгө.
Жалғыз мерген бул әмес,
Жактыrbай баарын тараткам,
Тойго келген әлдерди.
Жеңилдеп сүйлөп кеп айтар,
Мен сага жеңил-желпи әме әмес.
Келгенге таңа бергендей,
Бул айтканың кеп әмес.
Алтын каптап койсоң да,
Атасына күйбөгөн,
Ал мерген мага тең әмес.
Арачы түшүп күйөөгө
Алып берчү кишим сен әмес.
Жактырсам тием кишиге,
Жарым тыйын калыңсыз.
Кожонун жалғыз кызымын,
Шабыр күң, келишпейт сенин ушунун.
Келече кылган эмедей,
Келип калды мерген — деп,
Сөзгө мынча кызыгуу,
Күң да болсо тим жүрбөй,
Күнүлүк кылган кишидей,
Эмне деген бузугүң?»
Шабыр күң анда кеп айтат:
«Кыз да болсоң Зулайка,
Кырк кызга баштык жөнүңүз,
Кысылгансып тырчыдың,
Кыйынбы айткан кебибиз?
Аккуу болуп айланып,
Асманга учуп чыксаң да,
Аял дейт биздин жөнүбүз.
Артыксыңбы эркектен,

Айылга келген көп әлден,
Табылган жокпу теңиңиз?
Эркектен артық әмессин,
Келишпейт ушул кебиңиз.
Кытайда мерген келсе — деп,
Кыялыңызда бар эле,
Калың берген күйөө — деп,
Качан айттым мен сага?
Кабар менен келген соң,
Муну да, калк катары көрүңүз.
Жактырбасаң коерсуң,
Жаманбы ушул кебибиз?
Бу да, бирөөнүн жалгыз баласы,
Отурган үйдүн сыртынан,
Зулайка, акырын барып карачы.
Жактырсаң тийгин мергенге,
Мен боло албайм арачы.
Адамдан киши жактыrbай,
Алат деп ойлоп журбесөң,
Же бир пайгамбардын баласы.
Сен кожоюн, мен күңмүн,
Анчалык жерге барууга,
Шабырдын келбейт чамасы.
Жаман көрбө, Зулайка,
Жан болуп тириүү кыбырап,
Жаралыппыз бул жайга,
Жарды кылган сиз эмес,
Жазуу шондой заманда.
Күнүндү көздөп күүлөнүп,
Күч алып, Зулай, чыңалба!
Келгенде барып көр — дедим,
Сен, менин кебимден кейип уялба!>
Ушак кылды турғандар,
Урсачы Шабыр күңүн — деп,

Убара тартып мергенге,
Бұлұнұп мынча жүрдү — деп,
Мерген алчу кыз башка,
Шабырга әмнеси тийди — деп.
Жаман сөз сүйлөп, кеп укпай,
Жайына Шабыр жүрсөчү.
Жоолуғу жок саксаңдал,
Бул байкуш әмнени билди — деп.
Карындаш беле мергенге,
Кабар берем деп жүрүп,
Байкуш Шабыр, укту далай тилди — деп.
Жакшы абийир болдубу,
Мерген үчүн Зулайдап,
Кор болду далай сүргү жеп.
Көтөртүп койгон эки өргөө,
Көрөм деп айткан сөзү бар,
Мергенди барып көрмөккө,
Зулайка ордунан турду үлбүрөп:
«Шабыр күң мактайт кедейин,
Оңбогон күңгө не дейин,
Отун алып, от жаккан,
Орточу болуп калыптыр,
Алыстан келген мергенин
Ак өргөөдөн көрөйүн.
Көңүлүмө жакпаса,
Кайтып келип Шабырдын,
Жазасын колго берейин».

КОЖОЖАШ ЗУЛАЙКАГА ҮЙЛӨНДҮ

Көрөмүн деп камынып,
Көбөөсү* кундуз жаннатты,
Көйкөлтүп кийип жамынып,
Көзүнө карайт бир кыздын,
Кызматкер кырк кыз багынып.

Зулайка чыкты жаркылдап,
Сулуу бети жалтылдап.
Калаага кетти кабары,
Кытайда мерген келди — деп,
Карыптын жалгыз карагы.
Камынып чыкты Зулайка,
Көрүү үчүн баланы.
Келди деп жөнүн талашып,
Бүлүнүп жүргөн Шабыр күн,
Бу дагы барбай калабы.
Артынан кырк кыз жүрүшүп,
Асыл сөз айтып күлүшүп,
Карыптын уулу келди — деп,
Кабарын калкы билишип.
Алдына түшүп кырк кыздын,
Көрөбүз деп мергенди
Зулайка келди күлүшүп.
Артында кырк кыз нөөкөрү,
Адеп мөнен жүрүшүп,
Алтыдан өргөн кара чач
Ак далыга куюлуп.
Катар ёскөн кырк кыздын
Калbastan баары жыйылып.
Шабыр күн жүрөт өзүнчө,
Ушу келген мергенге,
Зулайканы тиесин деп буюруп.
Жаркырап жаздын гүлүндөй,
Жалгандын кадыр түнүндөй,
Отурат мерген өргөөдө,
Оюна бир сөз илинбей.
Зулайка сулуу келди эми,
Кытайдан келген мергенди,
Кыз Зулайка көрдү эми...
Көргөндө көөнү жактырбай,

Кожожаш көңүлүнө макул келбеди.

Көзүнө кыздын көрүндү,

Мергендин, сынга толбой кем жери.

Зулайка анда кеп айтат,

Чакыртып алып Шабырды:

«Күнүм, кылбайсың сөзгө сабырды,

Келди деп мерген тынбайсың,

Мергениң менин парымбы?

Күйөөм келип калгансып,

Дүң кыласың шаарыңды.

Мергенди эрте көргүн — деп,

Кыйнадың мынча жаныңды.

Зулайка байга* тиймеги,

Анчалык сага зарылбы?

Алыңды билбей буздуң сен,

Мерген үчүн каныңды.

Мындан кийин билип жүр,

Күнүм, өзүңдүн кайрат, алыңды.

Уругу кытай эли экен,

Атадан жалғыз неме экен.

Мекен кылып жүргөнү,

Ак жалама, аска төр экен.

Атага кызмат кылбаган,

Ақылдан жарым кем экен.

Өзүмдүн көңүлүм сүйөргө

Өткүр болот, мергендин,

Өмүрү келте, кем экен.

Жалғыз да болсо Кожожаш,

Жакшы эле дурус эме экен.

Жактырып тийип алууга,

Жаш өмүрдөн кем экен.

Алыстан келген мерген — деп,

Арзып буга тийбеймин,

Аз күнү бирге жүрбөймүн,

Актай башым каралап,
Айдай бетим жарапалап,
Аталаш тууган жок экен,
Мунун, мен азабын тартып күйбөймүн».
Кайдан билсин Зулайка,
Атадан жалгыз экен — деп,
Ар кимден уккан кабар бар.
Айылда жок Кожожаш,
Кабар укса жетер — деп,
Эргишип Шабырга,
Зулайка өзүн өзү бекемдеп.
Түбүндө максат сөзүм — деп,
Зулайка минтип турганда,
Анда Шабыр кеп айтат:
«Ак чаңғыл койдо мең белен?
Арман дүйнө жоктугу,
Акылым сенден кем белем?
Атайы келген мергенди,
Алыссы кытай жергеден,
Айтканың кандай Зулайка?
Өмүрү келте дегендей,
Ушу келген мергенди,
Жасаган кудай сен белен?
Көк чаңғыл койдо мең белен?
Көтөрүп баккан жалгызды,
Көп өмүрүн чөгөрбө,
Зулайка, жасаган кудай сен белен?
Шабыр күң атым болбосо,
Керетим* сенден кем белем?
Кайдан билдин Зулайка,
Мергендин өмүрү келте себебин?
Жаман сөз айтып баштатпа,
Жалгыз туума неменин.
Олуя болсоң айтып бер,

Мен кайсы күнү өлөмүн?
Көп адамды жактырбай,
Көөп кеткен немесиң,
Айыбын тапсаң Шабырдын,
Жазасын колго бересиң.
Жашы қыска деп кайгыртпа,
Бирөөнүн жалғыз немесин.
Ачық айтып жооп бер,
Анча олужа экенсиң,
Зулайка, өзүң кайсы күнү өлөсүң?
Билесиң кайдан өлөт — деп,
Көрөм деп келсе атайы,
Көңүлүн мынча бастатып,
Зулайка, эмне деген кеңешин?
Көзүңө күң деп илбейсиң,
Күйөөңдү билбейсиң.
Мен билген болжол сөз болсо,
Мергенден башка кишиге,
Зулайка, сен тийбейсиң.
Орточу болдуң, Шабыр, — деп,
Ой келгендей сүйлөйсүң.
Жаман бекен Кожожаш,
Эмне үчүн аны сүйбөйсүң?
Талабы чоң мергенди,
Тарп* катары сүйрөйсүн,
Кыз да болсоң Зулайка,
Кырк кыздын башчы бегисиң,
Айтканым жалган болбосо,
Ушундай түштү көрүшүм.
Катарың мерген тийип ал,
Карыпбайга келинсиң.
Ишенбесен сөзүмө,
Көрөрсүң китеп тарыхты.
Көрүп сүйүп тием — деп,

Көп жыйннаттың калыкты.

Менин көргөн түшүм ушундай,

Айтканым туура келбесе,

Алдырарсың башымды,

Алдыңда жүргөн карыптын.

Өткүзбө бекер өмүрдү,

Кетирбе мерген теңинди,

Кимдер тириүү, ким өлүк,

Кудай берет өмүрдү».

Зулайка анда таң калды,

Шабыр күңдүн сөзүнө,

Мурунтан бери көрүнүп,

Жүргөндөй айтты көзүнө.

Мерген үчүн карышты,

Оңбогон Шабыр арамы.

Жармаштырып калды — деп,

Кытайдан келген баланы.

Мергенди барып көрүшүп,

Келин, кыздар тарады.

Келе сала Зулайка,

Китебин ачып карады.

Мергенге тиймек болуптур,

Шабыр күң сөзү болбосо,

Өзү калган тиймекке,

Кожожаш сыңдуу балага.

Ушуга тиймек болдум — деп,

Өз атасын баш кылып,

Жиберди кабар калаага.

Атасы кабар айттырды,

Кабарлаш калың элдергө,

Зулайка тиймек болду — деп,

Карыптын уулу мергенге.

Кабарын айткан Зулайка,

Камынсын деп, атакем,

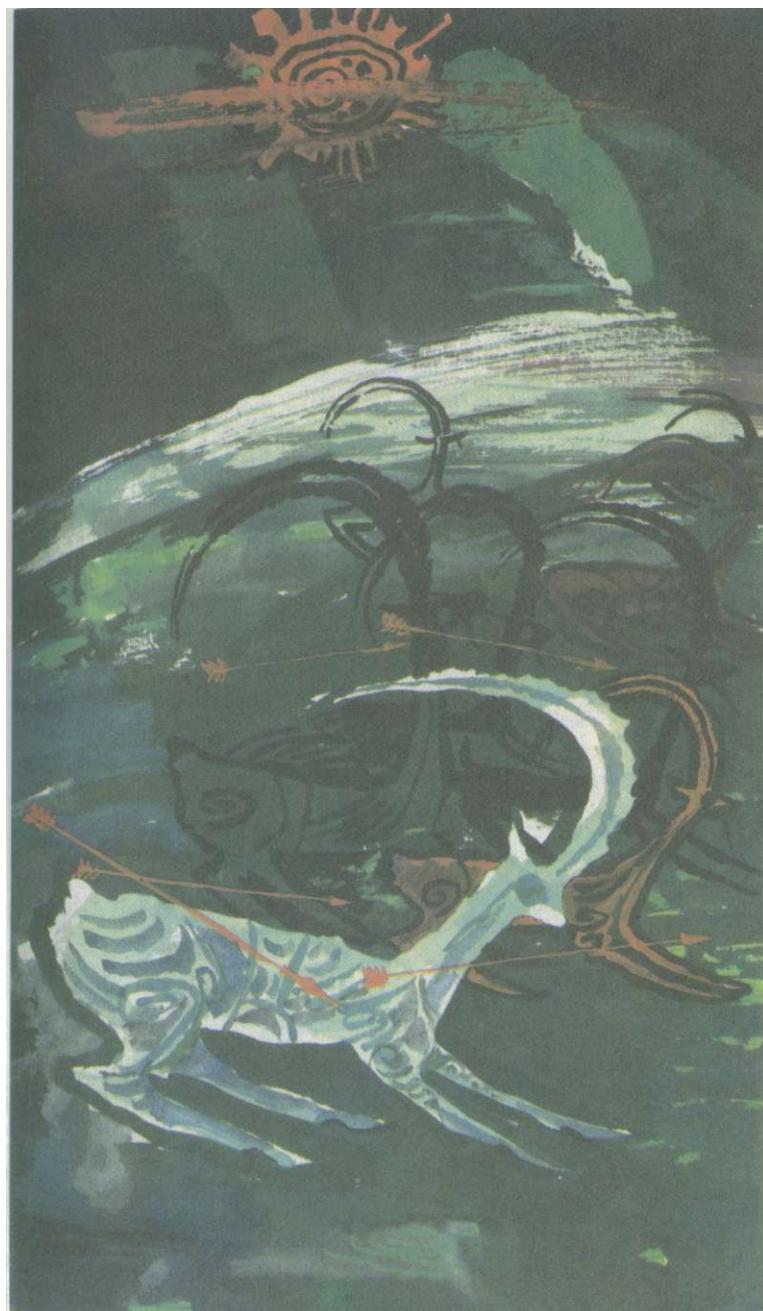
Кожожашка бергенге.
Жактырган күйөө болду — деп,
Кожожашты алып келишти,
Башка бир жаңы тиккен өргөөгө.

Зулайка Кожожашты көргөндө эле жактырат, бирок Шабыр күндүн арачы болуп калгандыгына намыстанип, Кожожашка тийбейм демиш болот. Айласы кеткен Зулайка амал кылышп, китебин ачып карамыш болуп, мен Кожожашка тиймек болдум дейт.

Ачылган экен бакты — деп, Зулайкадай сулууга,
Кожожаш мерген жакты — деп.
Өмүрлүк жашты сүрүүгө,
Өзүнүн теңин тапты — деп.
Зулайка кабар бербесе,
Атасы жөнүн билерби.
Кыз Зулайка кеп айтып,
Алып келгиле мында — деп,
Кырк нөөкөрүн жиберди.
Күйөөнү алып келмекке,
Келин, кыз чыкты керилип,
Көргөн жерде мергенге,
Зулайка калган экен берилип,
Өзүнүн турган жерине,
Алып келмекке күйөөнү,
Кыз, келиндик ичинен,
Не бир асылдары терилип.
Келин, кыздар аралаш,
Аттангыла күйөө — деп,
Алдына келди бөлүнүп.
Мергенде, киши көрчү кийим жок,
Чарыгы бутта таңылган,
Белдиги белде чалынган,
Тегерек кисе*, кутуда*,
Ок, дары баары салынган.

«Зулайка жактырды экен кантип? — деп,
Башкага комсоо көрүнүп,
Бул бою менен уялбай,
Кантип алып барабыз?
Бир сыйра кийим бергин» — деп,
Эки келин, эки кызы,
Зулайкага келишти,
Ушагы болот элдин — деп.
Зулайка анда кеп айтты:
«Көк жекеден* көп өйдө,
Көрөмүн бутта чарыкты.
Көкжалды кылбайм айырбаш,
Көчөдө бүтүн калыкты.
Кийимге тиер болгондо,
Мурун киши жок беле кийинген,
Чарыгын көрүп чочуба,
Мергендин, чамасы мага билинген.
Жаман жакшы болобу,
Жакшына кийген кийимден,
Алып кел ушул жерге — деп,
Бутунда көргөн чарыгы,
Булгарыдан өйдө — деп.
Жалгыз башын мергендин,
Алмашпаймын, жеңелер,
Алты капка әлге — деп.
Акыры коштум көөнүмдү,
Адамда туйгун эрге — деп,
Өмүрүм коштум жактырып,
Өзүм сүйгөн жерге — деп.
Калкын жыйсын атакем,
Казаналуу* той союп,
Калаасына жергелеп.
Мен кааладым баласын,
Кабарчы киши жиберсин,

Кайнатам турган элге — деп.
Чарыктууга тийди — деп,
Чапаны жокту сүйдү — деп,
Зулайканы ушактап,
Чалкалап жүргөн балдар бар.
Келген жерде жактыrbай,
Келин менен кыз балдар,
Кедейге Зулай тийди — деп,
Кеп кылышат душмандар.
Мейли кедей, мейли бай,
Бейлине жагып бул кыздын
Бешенеге сызган бар.
Кырк кыз нөөкөр кошчу алып,
Кыздын турган жерине,
Сүйбөсө мейли башкасы,
Зулайканын, жакты мерген көөнүнө.
Керилген манап мырзалар,
Кедейге тандап тийди — деп,
Кеткен ушак элине.
Күйөөлүк жөнүн билгизип,
Өргөөдөн сыртка чыгарып,
Колтуктап атка мингизип.
Кошулушуп кыз, келин,
Кантип жагып калды — деп,
Эки-экиден күлүшүп.
Зулайканын күйөөсү,
Бутунда чарык болбосо,
Бул Кожожаш кимден кем?
Жактырып кызым тийди — деп,
Атасы жатат кубанып.
Жакшылыгын билгенден
Чарыктуу күйөө экен — деп.

Атасынан башкага,
Бутунан басып жүргөндөн.
Мурункудан жаңырып,
Күйөөнү тосуп чыкты го,
Зулайка сулуу түрдөнгөн.
Алдынан тосуп буралып,
Арзып тапкан теңим — деп,
Ачылып көөнү кубанып.
Каалап тийген кабарын,
Калкына дайнын билгизди.
Алдынан чыгып Зулайка,

Ардактап күтүп, кадырлап,
Өзү турган жерине,
Алып келишип киргизди.
Көргөн адам таң калат,
Кожожаштын үстүнө,
Ар түрдүү кийим кийгизди.
Көп элге дүбүрт таң кылып,
Куда болгон Карапты,
Кудагыйы Бийкечти,
Кубаныч менен алдырып.
Апта* күнү той берип,
Ар түрлүү жактан эл келип,
Атасы Карап кубанды.
«Ардактап баккан жалгызым,
Калган экен Кожо — деп,
Кызыңызга тең келип».
Каракожо, Карапбай
Эки бала кубанчын,
Жүрөгү толкуп, тең көрүп.
Той берип, конок жаткырып,
Ай жамалдуу Зулайка,
Адис мерген жалгызды,
Арзып сүйдү жактырып.
Таркатпай тоюн бир апта,
Тамашасын арттырып,
Кайраттуу балбан, эр жүрөк,
Калаага улак тарттырып.
Аткычтар атып алсын — деп,
Кыйык байлап* аттырып.
Арбытты той, жыйынын,
Асылды таап жактырган,
Аял да болсо Зулайка,
Акылышын кыйынын.
Арканга жайып көрсөттү,

Өргөө тигип, үй жасап,
Кызына берчү буюун.
Жамбы* байлап кыйыкка*,
Жабылып калык күндө атып,
Тийгизген киши алат — деп,
Дилдесине* кызыгып,
Күндүз эмес, түндө атып.
Калкында канча мергендер,
Тийгизе албай жамбыга,
Талыкты жаман келген эл.
Тийгизген киши мерген — деп,
Ат башындей жамбы алат,
Ага да кудай берген — деп.
Бир-бир мылтык көтөрүп,
Атып алсам экен — деп.
Күнү-түнү уктабай,
Тынбай жүрөт делбенцеп.
Дилде койгон кыйыкты,
Тийгизе албай түңүлдү,
Дилде, жамбы алмакка
Тири жандар бүлүндү.
Күйөө мерген экени,
Элге бүтүн билинди.
Балдыз менен жеңелер,
Баары келди чогулуи.
Ат башындей жамбыны,
Аталбай журт талды — деп,
Аз күндө болчу бул тойду,
Алтага созуп салды — деп,
Акыры Кожо жар кылды.
«Кайраттанып кыйыкты,
Атар киши барбы — деп,
Элден атар болбосо,
Мерген деп уккан сыртынан,

Балдыз менен жеңеси,
Ээрчитип чыгып аттырсын.
Жалғыз кызым курдашы,
Зулайкадан кем көрбөйм,
Кожожаш мерген жанды» — деп.
Он эки келин, ону кыз
Жыйырма экиси бөлүнүп,
Жыла сүйлөп барышты.
Отурат эле кошуулуп,
Кожожаш менен Зулайка,
Кайнатандын сөзү — деп,
Калыстан сөздү салышты:
«Мерген дейт ко жездебиз,
Атып берсин күйөө бизге — деп,
Эл ата албай чарчаган,
Билгенге бу да намыспы?»
Зулайка анда сөз айтат:
«Мергендик дайын белгин — деп,
Өнөрүн артық далайдан,
Өзүндөй баатыр эрден — деп.
Кадырың көрүп жактырган,
Каалаган курбум мәнмин — деп,
Көргөн да бар, көрбөгөн,
Кыйыкты атып түшүрсөң,
Көксөсүн бастың әлдин — деп.
Далайы жүрөт сыртында,
Сиз менен баркым теңмин — деп.
Кесибинди жашырба,
Келген калық көрсүн — деп.
Кыйыкты атып түшүрсөң,
Кыз атасы кайнатаң,
Кызматыңа шенсин — деп.
Мерген деп айтмак элде көп,
Барк салышкан далайды,

Бактың басып жеңсін — деп.
Бешенемде жазылған,
Менин бактым сенсің» — деп.
Атып жүргөн мылтықка,
Турсунбу мерген кыйылып.
«Элинин баарын чогултсун,
Атаң Кожо буюруп.
Ушул жерден атамын,
Тойго келген эл бүтүн,
Карап турсун жыйылып.
Ушунча әлдин баарысы,
Тийгизе албай коюшса,
Койгон чыгар алтынын,
Өзүнө кудай буюруп».
Бирөө келди Кожого,
«Күйөң атмак болду» — деп,
Кабар берип жүгүрүп.
Калк ата албас кыйыкты,
Кантеп атар әкен — деп,
Калдайған көп дүрбөлөң,
Калк чогулуп бүтүндөй,
Карап турду бұлұнүп.
Каракожо, Карыпбай,
Жакасын кармап кудайлап,
«Кыйыкты атып жыкса — деп,
Жалғыздын мергендиги билинип
Кызыл-Кыя, Кара-Таш,
Қытайлардын ичинде
Кыйын мерген Кожожаш.
Алты сайлуу Ак баран,
Айлында бир күн жатпаган,
Ак бараңдай мылтықты,
Адамзат издең таппаган.
Кара жонун ойдуруп,

Кызыл алтын чаптаган.
Машалуу* мылтык болсо да,
Барденкеден* бат атып,
Башынан түтүн артпаган.
Сунгандан кайта тартпаган,
Күйөө мерген дегенге,
Мұлдұ журуту тан калып,
Күйөө кыйыкты атат — деп,
Тегеректеп калың әл
Карап турду таңданып.
Атайын деп Кожожаш,
Ак баранды дүрмөттөп,
А да жатат камданып.
Карматпайт башка адамга,
Кожожаш мерген Барапы.
Канча келин, канча кыз
Кашында теңи Зулайка,
Алып чыкты күйөөнү,
Ай чыккандай шаңданып.
Келин, кыздар абдан көп,
Ортосуна алышып,
Күйөө мерген экен — деп,
Жүрөгү батпай толкундап,
Жүгүрушүп жарышып.
Эл аткан жерден алыстан,
Атмак болду Кожожаш.
Тийгизип кыйык жыкса — деп,
Дилинде турат Зулайка,
Тирелип карап әл турган,
Тийиштүү кызмат намыстан.
Атайын деп кыйыкты Мерген,
Ак барапы алды эми.
Ченебей дары куйду эми,
Сүмбөлөп окту урду эми,

Жетим сүмбө* жеткирип,
Узун сүмбө өткүрүп,
Кулак отун салды эми.
Бир басканда от ал — деп,
Куп талкалап алды эми.
Балык кулак, кырма таш,
Барпырата чапты эми.
Милтеге жагып, от коюп,
Ачакай тилдүү машага,
Бекем кыстап алды эми.
Отура калып, бек сайып,
Бетине кармай салды эми.
Кыныкка мылтык сунду эми.
Тири жандар тирмейип,
Тиктеп карап турду эми.
Машадан тұтұн булатты,
Чапчаңдығы ушундай,
Кожожаш мерген бир атты.
Кылдан ичке кыйыкты,
Кыңшайтып жерге кулатты.
Кыз атасы Кожону,
Кыялын минтип кубантты.
Көзгө атар деп ушуну айт,
Кылдан ичке кыйыктын,
Оқ тийип боосу үзүлдү.
Ат башындей жамбыны,
Калпактай жерге түшүрдү.
Кантип Зулай жактырбайт,
Бу сыпаттуу кишини.
Ыраазы болуп кызына,
Батасын берип бакырып,
Каракожо түшүндү.
Ыраазы болду көргөн эл,
Ыракмат деп чуулдап,

Кожожаштай баланы,
Баштагыдан эки эсе,
Көтөрүлүп ачылды,
Зулайканын кабагы.

Кыйыкты аткан күйөө — деп,
Адган байге жамбысын,
Жеңе, балдыз бөлүштү.

Кабарын угуп, мерген — деп,
Көрбөгөн канча далай әл,
Атайлап келип көрүштү.

Жаман деп жүргөн Кожожаш,
Жаркылдаган сулууга,
Курдаштыгы келишти.

«Адамда жок экен — деп,
Шыкаалап мылтык атканы».

Көргөндөр да көрбөгөн,
Көтөрүп көп әл мактады.

Кызынын тоюн таратып,
Кызыл-тазыл сеп* берип,
Каракожо камынып,
Жөнөтмөккө жатканы.

Каракожо турган жер,
Жердиги Кашкар жактагы.

Усталарды жыйдырып,
Чапчаңырак кылдырып,
Алмабаш деген бир бараң,
Атасы берди белек — деп.

Кундагын сонун сырдатып,
Кур сүмбө салып сындарып.
Балык жон кылып өгөтүп,
Баш-аягын теңетип.

Кожожаштын өзүнүн,
Алып жүргөн Бараңга,
Өлчөөсүн бирдей ченетип.

Кисеси сонун болсун — деп,
Купалап* күмүш койдуруп.
Алмабаш деген бул мылтық,
Атанын берген жарагы.
Ат мингизип, сеп жүктөп,
Аттандырып жөнөттү,
Бир бирин сүйүп кошулган,
Кожожаш менен Зулайка,
Эки бирдей баланы.
Атанга себин арттырып,
Чачығын чаян түйдүргөн,
Жибек килем жаптырып.
Перзентим Зулай тийди — деп,
Бейили сүйүп жактырып.
Көч жетелеп Карыпбай,
Көрдү го қубаныч баладан.
Көп эл болуп чыгарды,
Кыз турган шаар калаадан.
Билинбей жүргөн кытайдан,
Мергендиги жалғыздың,
Далай жерге тараган.
Арага нечен конушуп,
Келди бир күн калкына.
Келин алып, той берди,
Карыпбай да жалпыга.
Артық болсо өнөрү,
Ар бир жандын ушинтип,
Калат ко накыл артына.
Карыпбайдын берген той,
Кубаныч менен тарады.

КОЖОЖАШЫН ТУШУ

Баягыдай бастырып,
Акбаранды асынып,

Аттанып үйдөн чыкпайт — деп,

Ушак кыла баштады,

Кожожаштай баланы.

Келгени бир жыл болду — деп,

Жыл маалына толду — деп.

Жыргачы элек этин жеп,

Бастырбаска мергенди,

Балакет келин көрүнөт,

Баш имерип койду — деп,

Эл айтып ушак жүрүшөт.

Эч жакка чыкпайт Кожожаш,

Ээн өргөө тиккен үй,

Эзилишкен эки жаш,

Ээрчишип ойноп-күлүшөт.

Атып жүргөн мылтыгын,

Кожожаш мерген унутту.

Тундуруп этке салчы эле,

Жыйырма үйлүү урукту.

Зулайка келин келгени,

Эки жакка чыгарбай,

Кожожашты тыйылтты.

Бул экөө билишпейт,

Эл айтып жүргөн иштерди.

Эсинен чыгып мылтыгы,

Зулайка сулуу келгени.

Бир жыл маалы күз көрдү,

Бир күнү жатып Кожожаш,

Төшөктөн чочуп ойгонуп,

Бир ажайып түш көрдү.

Бир көргөн жок бул түштү,

Удаа-муда үч көрдү.

Жалган көргөн туш эмес,

Жанына кыйын күч көрдү.

Үчүнчү көргөн түнүндө,

Эртең менен бул түштү,
Элге айтмакка күч келди.
Эртең менен турганда,
Бетин сууга жууганда.
Айтсамбы деп бул түштү,
Ак сакалдуу бир жанга.
Же болбосо айтсамбы,
Жалпы кытай тууганга.
Алды менен жорутуп,
Айтсам кантет деп ойлойт,
Ак шайы төшөк, күш жаздык,
Аралашып бир жаткан,
Алтындай башын бек кармап,
Антташып көңүл сыр айткан,
Алганым Зулай курбалга.
Аял да болсо Зулайка,
Акылы бар жан эле,
Ар бир иштен кабары,
Артыкча мында бар эле.
Тууганыңа кеттиң — деп,
Турбасын мага таарынып.
Зулайга айтып түшүмдү,
Курдаштыктын жөнүнөн,
Алайын деп арылып.
Төшөгүн төргө жыйганда,
Эч адам жок үстүндө,
Экөө эркин турганда,
Баштады түшүн Кожожаш:
«Өлүмдү берсе кечинен,
Нелерди көрбөйт асыл баш.
Түндө жатып түш көрдүм,
Түшүмдү жоруп бербесен,
Оолуккан жүрөк басылбас.
Түндө жатып түш көрдүм,

Түшүмдө мүшкүл иш көрдүм.
Колума алып Бараңды,
Ар нерсеге туш келдим.
Көрдүм айдын чолпонун,
Көтөрүлүп жүрөгүм,
Көргөн түштөн коркомун.
Коркунуч болду көргөн түш,
Ачыктан жоруп айта бер,
Аярлық менен болбойт иш.
Байдамды көргөн тууган эл,
Жакшы катын эрине,
Жан карачы боорукер,
Түндөгү түшүм айтамын,
Зулайка сулуу жоруп бер!
Арасында бул түштүн,
Капалық көрөр жер болсо,
Катып калбай айта бер.
Өлө турган жер болсо,
Өлөсүң деп айта бер.
Асыл жаның азапты,
Көрөсүң деп айта бер.
Аял да болсоң Зулайка,
Акылышың бар кеменгер.
Айтайын билген барымды,
Алуучу ажал келгенде,
Ажыратып ажалдан,
Ала албайсың жанымды.
Кыяматтык жарымсың,
Сага айтамын зарымды.
Түндөгү түшүм баштасам,
Зулайка, жорубайм деп качпасаң,
Жаман жерин жакшы — деп,
Жалган жерин таштасаң.
Төшөктөн чочуп ойгонуп,

Жастыкка коюп жамбашым,
Жаттым нечен ойлонуп.
Келгениң болду бир жылдай,
Ак барапды колго алып,
Эч болбосо бир күндү,
Кериге чыгып койбодум.
Түшүмдүн айтам маанисин,
Түгөл айтам баарысын.
Белдикти белге чалыпмын,
Бүтүн кайыш кең күзө,
Белге байлап алыпмын.
Булгаары өтүк чарыкты,
Бутка бекем таңыпмын.
Кайберен этин жегизген,
Мерген элем бир кезде,
Жыйырма үйлүү калыктын.
Энемдин атын Бийкеч дейт,
Жалгыз перзент уулу мен.
Атам байкуш Карыптын,
Камдапмын керек баарысын.
Кутуну бүтүн толтуруп,
Калганын салып чаначка,
Канжыгама байлапмын.
Башталып келе жатыры,
Зулайка, түндө жатып көргөн
Талаада өстүм жашымдан,
Айылга келбей эрбендереп,
Алтын туяк, жөз билек,
Атымды камдап алыпмын.
Жетелеп келдим жүгөндөп,
Керектүүнүн баарысын,
Алдым үйдөн түгөлдөп.
Азық-оокат мол алдым,
Нечен күнү жүрөм — деп.

Алтын ээр, сырды каш,
Көмкөрө ээр, добулбас,
Каңылтак ээр, как токум,
Көмөлдүрүк* узартып,
Куюшканын* кыскартып,
Кош олонун* бек тартып,
Алты сайлуу Ак баран,
Ак далымда жаркылдал.

Ташка салса тайыбас,
Музга салса муңайбас,
Атымды минип аттанып,
Ала-Тоо көздөп чыгыпмын.

Ойду ойдой чаапмын,
Ойдон кийик таба албай.

Кырды кырдай чаапмын,
Кырдан кийик таба албай.

Эрте бешим күн эртен,
Берекем кандай учту — деп,
Бейлим кандай кетти — деп,
Бешимге чейин кур журсөм,
Мергендиңкке эппи — деп.

Бу жердин эчки-текеси,
Каякка үркүп кетти — деп.

Ак Соң-Көл туу белине,
Ат коюп чаап барыпмын,
Андан кийик таба албай,
Ак-Тоскоктун алдынан,
Көк-Тоскоктун үстүнөн,
Отуз улак, кырк чебич,
Жуушаганын көрүпмүн.

Мурутуман күлүпмүн,
Далдага жылып кирипмин.
Аттан түшө калыпмын,
Белимде кайыш кол чидер,

Атты тушай салыпмын.
Ченебей дары куюпмун,
Сүмбөлөп окту урупмун.
Көрүнгөн эчки баарысын,
Түгөл атып кырыпмын.
Атып салып баарысын,
Аска таштын башында
Дагы калды бекен — деп,
Жана карап турупмун.
Түндөгү көргөн түшүмдө
Ушундай жорук кылыпмын.
Этегине калганда
Адам уулу баралбас,
Асман жакын кабарлаш
Ак жалама боорунда,
Ылдый тартып түшө албай,
Өөдө тартып чыга албай,
Өзүм жалгыз турупмун.
Түшүмдө чочуп коркупмун,
Кук эткен кузгун, карга жок,
Кур жарыя талаада,
Намаз окуп турупмун.
Жанымдан издең таппадым,
Тууганым кытай уруктан,
Түндөгү көргөн түшүм шул,
Мен, ушундай жорук кылыпмын.
Айтып бердим ишимди,
Зулайка жору түшүмдү!»

Ушинтип, Кожожаш түшүн айткандан кийин Зулайка анын түшүн жоорумак болду. Зулайка Кожожаштын мергенчилик кылышына каршы болучу. Бул жолу Кожожаштын мерт болоруна көзү жетип, аны коркута түшүн мындай деп жоруйт.

ЗУЛАЙКА ТУШТУ ЖАМАНДЫККА ЖОРУДУ

«Кулун тайдай курдашым,

Азоо тайдай сырдашым.
Алты сан элден мен каалап,
Арналган сага бир башым,
Аялга түшүн айтты — деп,
Бирок тууганың ушак кылбасын.
Уктум айткан ишиңди,
Жолуң ачық, жоомарт эл,
Жооруюн айткан түшүндү.
Катынга айтпай бул түштү,
Карыга айтсаң болбойбу,
Калың элиң чогултуп.
Баарына айтсаң болбойбу,
Алтымыш жашап көбүрөөк,
Жүргөнгө айтсаң болбойбу,
Ар бир иштин тартибин,
Билгенге айтсаң болболбу.
Анчалық жерин билүүгө,
Зулайканын, ачық эмес жүрөгү,
Бересиңби, Кожожаш,
Аялдыңдын өзүндөн
Бар эле сурар тилеги.
Асылбагын мылтыкка,
Айылда ойноп құлөлу.
Өлбес оокат малың бар,
Өлөрмөн кемпир, чалың бар,
Өнөр эмес бул мылтық,
Өзүң менен бир тууган,
Үйрөтсөң боло иниң бар.

Кожожаш мергенчилик қылып жүрүп, бир бала таап алған. Анын атын Сарткошчу койгон. Кожожаш Сарткошчуну бир тууган иним деп жүрчү. Сарткошчу бул кезде 10—11 жашта кезеги. Зулайканын бир тууган иниң бар деп жатканы ошол Сарткошчу болучу.

Түбү мылтық пайда эмес, Көтөргөн сендей кишиге. Жүгүрүп жүрүп ал кетет, Зыян жетет күчүңө. Али да болсо түшүндү, Айтып берип жооруткун, Ак сакалдуу кишиге.

Кээ бир жерин каршы айтсам, Кебим жакпай калбасын, Кожожаш, катуу тийип мизине». Кожожаш анда кеп айтат:

«Кой муунунду деп айтат.

Алтымыш жашка чыкса да,

Акылы толуп жетпесе,

Ак сакал киши нени айтат.

Өзүңсүң бейлим сүйгөнүм,

Өлөр жери бар болсо,

Өлөсүң деп сүйлөгүн.

Жаман жерин жакшы — деп,

Зулайка, жактап айтып жүрбөгүн.

Жоруй албайт тууган эл,

Алтымышка чыкса да,

Акылы жетпейт, көзү көр,

Акылың бар, эсиң бар,

Зулайка, андай кылбай жоруй бер.

Анда Зулайка айтат: «макул — деп, —

Мерген, бул айтканың акыл кеп.

Жалган жоруп койду — деп,

Бир жerde, жарыңды айтпа капыр — деп.

Амал кылып жанынан,

Чыгарбаска жатыр — деп.

Түшүндүм айткан жолунду,

Берчи, мерген, колунду,

Жаныңа жок пайдасы,

Ушу бир темирдин жоругу».

Алдынан айтып арытып,

Акылы бар Зулайка,

Мына эми айтып түшүн жоруду:

«Түндөгү көргөн түшүңүз,

Түрү кыйын көрүндү,

Түштө көргөн ишиңиз,

Жорутпай түшүң койсоңчу.

Белдикти белге чалганың,

Бет алып тоого барганың,
Мергендиктен пайда жок,
Мергеним койгун ишинди.
Анда мен, белсенип жесир* калганым.
Чарыкты бутка таңғаның,
Чалың картас, ини жаш.
Чатакка кирбе, Кожожаш,
Анда мен, зарланып жесир калганым.
Алтын tuyak, жез билек,
Атыңды кармап мингениң,
Атаң картас, иниң жаш,
Ал кантет сенин үйдөгүң?
Асынбай ташта темирди,
Арзып алган Зулайка,
Анда мен, азабың тартып күйгөнүм.
Келгеним бир жыл убагы,
Кереги жок мылтыктың,
Зулайка сизден сурады.
Ойду ойдой чапканың,
Оокатын элдин тапканың.
Кырды кырдай чапканың,
Кыз алганың тулдатып,
Кыйын мээнет тартпагын.
Ак Соң-Көлдүн белине,
Андан кийик табалбай,
Ак-Тоскоктун алдынан,
Көк-Тоскоктун үстүнөн,
Отуз улак, кырк чебич,
Атканыңа кубанба.
Бул мылтыкты койбосоң,
Түбү жолугасың зыянга.
Караны* башка салынып,
Кайғыңдын түшөт мээнети,
Каалаган Зулай жубайга.

Асылба мылтык темирге,
Азабы тиет өмүргө.
Ай талаада қаңғырап,
Ачка басып жүргөнчө,
Жүрсөңчү ойноп элинде.
Ушу мылтык түбүндө,
Уксаң мерген деги кой,
Сизди, учуратат өлүмгө.
Аюулар жүрбөс арсакта,
Кайберен барбас жалтаңга,
Кайгырып жалғыз турганың.
Асыл алтын башыңды,
Агайындан бөлгөнүң,
Ажалга жанды бергениң.
Адам жок турсаң қыйында,
Ажалың жетип өлгөнүң.
Көргөн түштөн чочусаң,
Карга, кузгун жүрбөгөн,
Чөл, дарыя талаада,
Жалғыз намаз окусаң,
Табытка сизди таңғаны,
Ата, энең ыйлап чуркурап,
Алганың ыйлап зыркырап,
Айрылдык деп мергенден,
Ажырап журтуң калганы.
Асынып жүргөн темириң,
Акыры сизди ушинтет,
Тийбей пайда жардамы.
Балдыркан жүрөк балапан,
Пас кылбагын өмүрдү.
Келбей жатып кайгыртпа,
Зулайка мендей теңинди.
Томсортпо тууган элинди,
Тилимди алсаң таштагын,

Пайдасы жок темирди.
Өзүм сүйгөн курдашым,
Алып кой айткан кебимди»,
Деп Зулайка жоруду.
Түшүм жаман экен — деп,
Мергендин көөнү ооруду.
Кабагын бүркөп кайгырып,
Кожожаш чыкты талаага,
Ыраазы болбой зайбына,
Басып барды Кожожаш,
Ак сакалчан бабага.
Бабага мерген кеп айтты:
«Катыным жооруп түшүмдү,
Кайгырып жүрөм» — деп айтты.
Эт жегенин сүйүшкөн,
Кынуун тапкан бул картаң:
«Капаланба, чырагым,
Зулайканын кебине.
Отурсун деп айткандыр,
Өзүнүн жакын ченине.
Кетип калса келбейт — деп,
Пайдаң тийген баласың,
Агайын, тууган элиңе.
Капаланбай чыга бер,
Каалаган бардық жериңе.
Эр жигит андай болчу эмес,
Ургаачынын кебине».

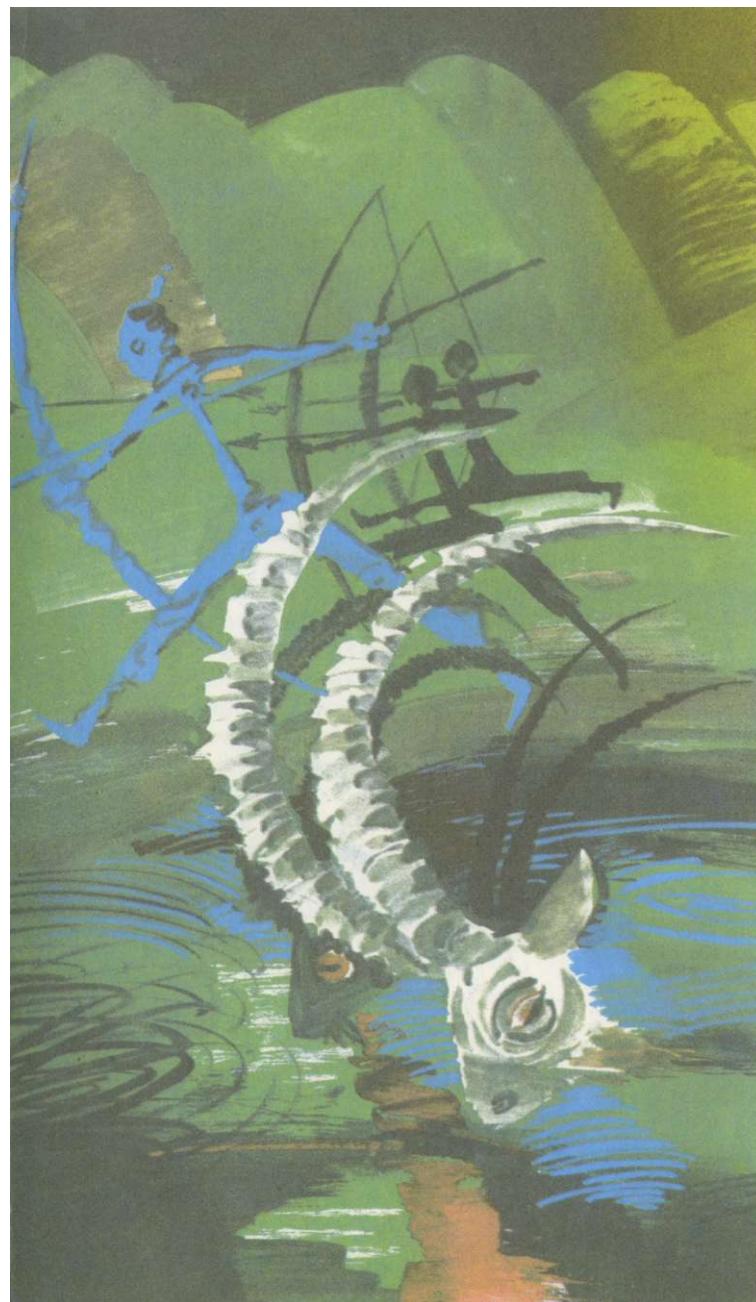
Кожожаш ак сакал туугандарынын сөзүн уккандан кийин: «ушулардың туура эмеспи, кантип эле алтымыштан ашкан, көптүү көргөн аксакалдардан Зулайка билгич болуп кетсин, Зулайка эптеп эле жанынан чыгарбастын айласын кылтып жаткан турбайбы» — деп, мергенге чыга турган болуп, камынып калды.

Кожожаш түш көргөн күнү кайберен Сур эчки да түш көрүп, а да эртең менен Алабаш деген текесине түшүн айтат.

СУР ЭЧКИ ТҮШҮНДӨ КОЖОЖАШТЫ КӨРДҮ

Уйкулуу көздө жатканда,
Сур эчки түндө түш көрдү,
Бир ажайып иш көрдү.
«Уйкуда жатып көргөн түш,
Менин курдашым, теке, Алабаш,
Убайымдуу көргөн түш,
Алабаш, чымындай жанга күч келди.
Тукумуш ашык бир жүздөн,
Турган жерим Кара-Үңкүр,
Кыялымда жок эле,
Кытайда мерген туш келди.
Кыргызда кытай уругу — деп,
Карыпбайдын уулу — деп,
Кайберенге кас кылып,
Каршы кылып тууду — деп,
Кабарын угуп жүрчү элем,
Көрө элекмин мергенді,
Аны мен, көптөн бери билчү элем.
Кезеги жок Кожожаш,
Келбейт ко деп жүрчү элем.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Ошол, келбеген мерген келиптири,
Кенен жаткан жеримде,
Тетиги, кемерче менен бекинип,
Мына бу, Кереге-Таштан көрүптур.
Кыйын деп сырттан укчу элем,
Кытайда мерген жалгыз баш,
Уругум таза териптири,
Жазамды колго бериптири.
Жору айланып чогулуп,
Сай-сайдын баары өлүктүр.
Көтөрчү башын, Алабаш,
Сур эчки ушундай түштүү көрүптур.

Макул десең, Алабаш,
Биз бул жерден кетели,
Башка жерге жетели.

Менин көргөн түшүм анык чын,
Көрүнө көргөн ажалга,
Туруп берип нетели.

Турчу, текем, кетели,
Кайгысы жок жүрүүгө,
Аламык күңгөй, ак тескей,

Аша басып өтөбүз
Ак-Ойрокко жетебиз.

Алыстап текем кетебиз,
Кашаттуу ак кар бийиктен,
Кабаттап басып өтөбүз.
Кар жаабай кара чыкчы эле,
Кашкардын тоосу Көк-Тоскок,
Ошо жакка кетебиз.
Каршы келген ажалга,
Карап туруп нетебиз?
Балдардын баарын аттырып,
Кайта балдар туумакка,
Каруубуз да келе албайт,
Картайып калдык экөөбүз,
Издесек жерди табарбыз.
Турсаңчи текем баарбыз,
Кашкайган булак муздак суу,
Кайберен жүрчү аска зоо,
Сонун жер таап аларбыз.
Кара-Үңкүрдөн кетпесек,
Баштыгы текем сен болуп,
Балдарды кырып саларбыз.
Ээчитүүгө бала жок,
Эскирген кезде каңкайып,
Экөөбүз эле каларбыз.
Орогой тоосун жайлайлы,
Сорогой тоосун суулайлы.
Сонун бир жакшы жер таап,
Ойноп, куунап жыргайлы.
Айткан тилим албасан,
Тамтыгыңды кетирип,
Далайыңды өлтүрүп,
Жубарымбек Кожожаш,
Ушу кезде чыкмакка,
Камынып жатат турбайбы.
Качпай туруп бергенди,

Кашайган мерген кырбайбы?
Мен Сур эчки болгону,
Көргөнүм жок мындайды.
Алабаш, аскада калар баштарың,
Мен айткан менен шашпадың.
Жактырбайсың сөзүмдү,
Жаман көрбө өзүмдү.
Тиктегенин түшүргөн,
Тилегиң каткан Кожожаш,
Ашыкпагын, Алабаш,
Эми эле кылат кесирди.
Анын атасы болчу Карыпбай,
Айландырып алышп жээр,
Чолпондой болгон көзүндү.
Макул десен, Алабаш,
Кыдырып жерди чалыңыз,
Кыйналбасын жаныбыз.
Кырдырбай аман калууга,
Башка бир конуш табыңыз.
Алабаш, сөздү угуңуз,
Билип туруп мергенге,
Аттырып койсок балдарды,
Абийир эмес му努буз,
Кетсек аман калабыз.
Куюндай болгон куу мерген,
Капылеттен келбесин,
Бизди Кара-Үңкүрдөн көрбөсүн.
Жар көчкөндөй кулатып,
Жазаңды колго бербесин.
Кетелик аман кутулуп,
Жалгыз да балаң өлбөсүн.
Кеңешке чык деп айткан сөз,
Түшүнсөң теке мунума,
Түнүндө мерген өрт коер,

Сенин жайнап турган гүлүңө.
Жалпысын атып жок кылса,
Жаман болор түбүңө.
Чалгынга текем барып кел,
Кыдырып жерди чалып кел.
Айландыра тоо болсо,
Алды тоскок зоо болсо,
Бажырап балдар оттосо,
Аскасына секирип,
Суу ичиp, ойноп топтосо.
Балдарды көрүп кубанып,
Байкуш текем жүрөрбүз.
Келип калса Кожожаш,
Бизди, далдалап алып кала албайт,
Турган жериң Кара-Үңкүр,
Аска жок чыбыр майды таш».

Алабаштын сөзү:
Алабаш теке кеп айтат,
Азырак эмес, көп айтат:
«Куудундаган, Сур эчки,
Көргөн түшүң чын, Эчки.
Көп сөз айтам ук, Эчки,
Өзүң менен текеңин,
Өлөрүн анык билесизби?
Өзүм менен бирге өстүң,
Таштасаң кантет, Сур эчки,
Ушул жукалық жеңил мүнөздү?
Ак-Ойрок басып өтөсүң,
Айтканың жалган болбогон,
Бир түндө, ак кайып болуп кетесин.
Картайганда сандалтып,
Кара-Үңкүрдөй жер кайда,
Түбу сен өлтүрөт экенсин!

Таштаган киши оңчу эмес,
Ээлеген конуш мекенин.
Мен, эскирип кеттим, картайдым,
Каруум кетип калжактап,
Талаада өлүп калганча,
Карыпбай жесе болбойбұ,
Алабаштын чекесин.
Ажалы жеткен өлбөйбұ,
Алданын салған ишине,
Ар бир жандар көнбөйбұ?
Картайғанда жер чал — деп,
Каңқаңдатпа мендейди.
Каруу кетип, карды ачса,
Кара-Үңқұргө жете албай,
Карыған текен өлбөйбұ.
Кара құңгөй, көк жалтаң,
Качканда кайда барабыз?
Бизге касташкан мерген келгенде,
Тетиги капчыгайды өрдөйлү.
Жер чаламын деп жүрүп,
Мүйүзүм калар арбайып,
Алабаш, ачқадан өлөр дардайып.
Кара-Үңқұрдөй жер кайда,
Кышында жылуу, жай салқын,
Өмүргө кубат чар жайыт».
Ошондой айтып күүлөнүп,
Канча айтса да эркек да,
«Келишпейт Эчки мунуң» — деп,
Ордунан турду калжайып:
«Мен Алабаш болгону,
Кара-Үңқұр болгон эмеспи,
Кайберендін коргону?
Бул жерге мерген келчү эмес,
Келген мерген көрчү эмес,

Улагым бирин атчы эмес,
Улагым аткан мергендер,
Убайым тартпай кайтчы эмес...»
Эркексинип Эчкини,
Карс дегизе бир сүздү.

Сур эчкинин сөзү:
«Айткан тилим албасаң,
Алабаш жерди чалбасаң.
Укпадың менин сөзүмдү,
Убайым тартып зарласам.
Кара-Үңқурдөн кетпесен,
Башка бир, аман жерге жетпесен.
Отуз улак, кырк чебич,
Уругуң атып жай кылды,
Бир керини май кылды.
Кандатты бир сай керини,
Алабаш, укпадыңбы кебимди?
Таштабайм десен әрте өлдүң,
Кара-Үңқур деген жеринди.
Кары-Үңқурдүн чөбү шекер, бал беле?
Ээлеп, жердеп жүргөндөй,
Элдерче ээлеп үй тигип,
Таштабайм деп айтасың,
Бул Кара-Үңқур дарбазалуу там беле?
Эгин айдап, там салып,
Энчиктеген кишиче,
Бул жерде, бир мекен жайың бар беле?
Биз, бир аскалуу жерге кетебиз,
Али да болсо чалгын чал,
Алабаш, биздин текебиз.
Кара-Үңқурдөн кетпесен,
Түшүмдө мерген келиптири,
Сур текем сени сулатып,

Сары аскадан кулатып,
Башыңды кесип алыптыр.
Этиңди союп мүчөлөп,
Алтын тяк, жез билек,
Териңди жая салыптыр.
Жез билек малдын чонду эле,
Ошондо да бучкагың,
Сүйрөтүлүп калыптыр.
Каңкайып турган мүйүзүн,
Атасы болчу Карыпбай,
Устага алып барыптыр.
Кайнатып, сууга чаптырып,
Баш-аягын сулуулап,
Күмүштөн чеге кактырып,
Толтура наスマй салыптыр.
Биз бул жерден кетпесек,
Текем, кудай уруп калыптыр.
Түндө көргөн бул түшүм,
Жалган эмес аныктыр.
Оңду, солду ашыгың,
Ордого барып салыптыр.
Үстүндөгү кур териң,
Кыюу салып кайыткан,
Кандай сонун шым болду.
Кара-Үңкүрдөн кетпесек,
Текем, кайылуу жаман күн болду.
Тур, Алабаш, жер чалгын,
Менин көргөн түшүм шол болду.
Кыйыктанбай барыңыз,
Айландаира аска кең өзөн,
Алжыдым Текем дебесен,
Нечен сонун жерлер бар,
Кыдырып издең табыңыз.
Кырдырып койсок балдарды,

Кыйналар Текем, жаныбыз...»
Эчкинин айткан сөзүнө,
Теке, экинчисинде көндү дейт.
Кайраттанып, камданып,
Кыркалай согуп аралап,
Теке кыйла жерге барды дейт.
Аралап жерди чалды дейт,
Кара-Үңкүрдөй жер таппай,
Картайып калган куу тумшук,
Каруудан кетип калды дейт.
Кубаты кетип талыкшып,
Бир жерде келе жатканда,
Куukазык деген мергендин,
Көзүнүн кыры чалды дейт.
«Бир жерде төгерек аска бар экен,
Бул жерге кароол карап турса — деп,
Ушу жер дурус экен — деп,
Белеси жок, бети ачык,
Мерген жакка бекем» — деп.
Гүлдөгөн ыраң бетеге,
Ачка жүргөн Алабаш,
Ар биринен бир үзүп,
Эки жагын артып,
Азырак оттоп чалды дейт.
Эки жутуп, суу ичиp,
Чандак кылып бир жерге,
Теке жатып калды дейт.
Көргөн мерген Куukазык,
Артынан аңдып барды дейт.
Колдо кара мылтыгын,
Дарысын салып дүрмөттөп,
Даярданып алды дейт.
Текени сырттан көрдүм — деп,
Деги бир жандар ата албай,

Уят болуп өлдүм — деп,
Милтесин* чоктоп кыстарып,
Атар жерин болжолдоп,
Арта салып бир жерден,
Алабашка сунду дейт.
Тарс дегизе бир атты,
Аткан огу тийбеди.
Ашыра атып салыптыр,
Жаман мерген ошондой.
Эси чыгып жүгүрүп,
Качкан бойдон токтобой,
Алабаш Эчкиге жетип барыптыр.
Жер чалып Теке кеткени,
Сур эчки, көрт этип, чөптү жеген жок,
Кылт этип, сууну ичкен жок.
Кароол карап бир таштан,
Качан келет Текем — деп,
Секирип жерге түшкөн жок.
Алабаш келди И1ашкансып,
Бирдемеден качкансып.
Анда Эчки туруп кеп айтат;
«Бир сонун жер таптыңбы?
Шашкансып келдин, Алабаш,
Бир жайсыз жерге жаттыңбы?
Өзөнү кенен өрдөштүү,
Өлтүрбөй турган зоо барбы?
Өзөнүнө оттоп жайылып,
Өмүрдү сүрөр тоо барбы?
Калкага аска бел барбы?
Кара-Үңкүргө окшогон,
Кайберен жүрчү жер барбы?
Алтымыш түрдүү чөп чыккан,
Ак карлуу бийик сай барбы?
Адаштырып мергенди,

Биз барып, аман калчы жай барбы?»

Анда Алабаш кеп айтат:

«Аралап көрдүм баарысын,

Ар бир жерде асканы.

Кара-Үңкүрдө тынч жатсам,

Сур эчки, кайгылуу сөздү баштадың.

Кара-Үңкүрдөй жер кайда,

Өксүгөн тилин алам — деп,

Түбү өлүп кала таштадым.

Кыдырып жерди таппадым,

Казатым* жетсе төгүлсүн,

Менин, Кара-Үңкүрдө жатканым.

Карыган кезде калжаңдап,

Канчалык жерди кыдырткан,

Ой, Сур эчки, сенин тапканың.

Келсе мерген атар — деп,

Өлсөм да кетпей жатам — деп,

Өзүм болсом картайдым,

Өлүм мага катар — деп.

Эскирди мүйүз шагым — деп,

Эски тарткан чагым — деп,

Эчкинин айткан сөзүнөн,

Кыйла тоону кыдырып,

Кыйналды менин жаным» — деп,

Алабаш муну менен токтолду.

Сур эчки анда мындай дейт:

«Караган, бадал бүр чалып,

Кандырып суусун суу жутуп,

Керт этип, чөптү жебедим,

Кылт этип, сууну ичпедим,

Жолунду карап чакчайып,

Турган жерден түшпөдүм.

Курсагым ачка, кубат жок,

Кериге чыгып, чөп оттоп,

Мен, кичине кубаттанып келем — деп,
Түшүмдө көргөн Кожожаш,
Ушу бүгүн келер — деп,
Эки улагын чакырып,
Силер, кароол карап тургула,
Кереге-Таштын Жанынан,
Көрүнсө мерген белгиси,
Атаңа кабар кылгыла,
Бирөөң мага жеткиле.
Келгенин билсең мергендин,
Бул жерге турбай кеткиле.
Атаңды салып алдыңа,
Башка бир тоого өткүлө...»
Деп, Сур эчки бир улагын ээрчитип, көрт этип чөп жеп, кылт этип суу ичмекке бир өзөндү бойлоп кетти. Ошол күнү Кожожаш камынып, кайберенге чыга турган күнү болучу.

КОЖОЖАШ СУР ЭЧКИГЕ АНТ БЕРДИ

Таң агарып атканда,
Тараза жылдыз батканда.
Суюлуп жылдыз бөлүнүп,
Супа салып агарып,
Таң белгиси көрүнүп.
Асманда торгой чулдурап,
Ак куурай башы кыбырап,
Таң шамалы жел салкын,
Керимсел жүрүп жымырап.
Түрлүү жандар ойгонуп,
Ордунан туруп кыбырап.
Уларлар ташта чукулдап,
Жандын баары ойгонуп,
Жарық жерге таралып.
Карыптын уулу Кожожаш,
Качантан бери чыга элек,

Кайғы ичине камалып.
Төшөктөн тура барды эми,
Алтын түяк, жез билек,
Атын кармап алды эми.
Булгаары таман чоң чарық,
Бутуна чырмап таңды эми.
Бүтүн кайыш кең кисе,
Белине байлап салды эми.
Ок-дарыны көп кылышп,
Оголо көп алды эми.
Казанга сууну жылыштып,
Бараңды таза жууду эми.
Кумдакка салып тазалап,
Ак тасма менен бууду эми.
Көмөлдүрүк узартып,
Куюшканын қыскартып,
Кош олонун бек тартып,
Атына мерген минди эми.
Кожожаш тоого чыгарын,
Зулайка сулуу билди эми.
Колтуктап атка мингизип,
Зулайканын мергенге
Дагы койсоңчу деген бир кеби.
Кылышп жүргөн өнөргө,
Кызыган мерген болобу?
Алты сайлую бараңды,
Оң далыга илди эми,
Кайыр кош деп калкына,
Кош айтышып жалпыга,
Ашыккансып аттанып,
Адуулап мерген жүрдү эми.
«Ачылсын жолуң мерген — деп,
Уругуң кытай элден — деп.
Кайберен этин жегизген,

Карыпбайдын жалгызы,
Ушул элдин бактысына берген» — деп.
Зулайканын сөзүнө,
Кайрылып мерген калbastan,
Анын тилин алbastan,
Атып жүргөн жерим — деп,
Ала-Тоону бет алып,
Аттанып мерген жөнөдү.
Кызыл кыя, аска таш,
Кытайлардын Кожожаш,
Төө таман мерген — деп,
Төгөрөктү көргөн — деп,
Канча да болсо кийикти,
Көрүнгөнүн терген — деп,
Аскадан аткан кийиги,
Алдына кулап келген — деп,
Кырkalай чаап аралап,
Кыйла жерге барды эми.
Кылт эткен кийик таба албай,
Агарган мөңгү аска таш,
Аралай чапты Кожожош,
Андан кийик таба албай,
Кечки бешим, күн эрте,
Берекем кандай учту — деп,
Бейлим кандай кетти — деп,
Бешимге чейин бир жан жок,
Куру жүрсөм эппи — деп,
Түгөнгөн кийик тоо малы,
Дүргүп кайда кетти — деп.
Ар убактан, бир убак,
Атып жүргөн жерим — деп,
Ачылбай жолум менин — деп,
Ак Соң-Көлдүн белине,
Кожожаш сабап чыкты дейт.

Андан кийик таба албай,
Катуулап жүрүп кыркалап,
Ак-Тоскоктун алдынан,
Көк-Тоскоктун үстүнөн,
Отуз улак, кырк чебич,
Жуушаганын көрдү дейт.
Кара-Үңкүрдүн жеринен,
Ак-Тоскоктун төрүнөн,
Жайылып аткан кенинен,
Көрө салып Кожожаш,
Кабакка жылып кирди дейт.
Аттан түшө калды дейт,
Күдөр кайыш кол чидер*,
Курай тушап салды дейт.
Койнунда кайыш кутуну,
Койнунан сууруп алды дейт.
Ченебей дары куйду дейт,
Сүмбөлөп окту урду дейт.
Жетим сүмбө жеткирип,
Узун сүмбө өткүрүп,
Кулак отун сайды дейт.
Бир басканды от ал — дөп,
Куп талкалап алды дейт.
Балык кулак, кырма таш,
Барпырата чакты дейт.
Милтеге кууну койду дейт,
Болоттон кылган машага,
Кайра кыстап салды дейт.
Кашат менен бекинип,
Кожожаш жакын барды дейт.
Мылтыкка сегиз сай салган,
Кош сүмбөлөп май салган.
Ак тасма менен буудурган,
Атып жүргөн мергендер,

Аптада чечип жуудурган.
Саймалуу кисе байланган,
Сары-Арка тоосун айланган.
Булгары кисе байланган,
Муну атуучу мергендер
Мустактын тоосун айланган.
Каргына* кисе байланган,
Кармап жүргөн мергендер
Кашкардын тоосун айланган.
Сакалдары тарбайган,
Мүйүздөрү арбайган,
Ак мөңгүнү кемирген,
Айдап жайган киши жок,
Аскада жүрүп семирген.
Көк мөңгүнү кемирген,
Көрүп баккан киши жок,
Көк жалтаңда семирген.
Бир жайда мерген жүздү аткан,
Арыкtagан текесин
Семиртип келип күздө аткан.
Ак талдан кумдак ойдурган,
Ак далыңдын көркү — деп,
Атын Ак бараң деп койдурган.
Кожожаш Барапды колго алды эми,
Басып жакын барды эми.
Шыйрагын* сайып бекемдеп,
Кылт этсе тийбейт экен — деп,
Кароолдо эки улак
Көзүнүн кыры чалды дейт.
Мергендин келип калганын,
Мылтыгын көрүп алды дейт.
Жатат эле Алабаш
Эки улагы жарышып,
Атасына барыптыр.

Керт этип чөптү жеймин — деп,
Өзөгүнө суу түшүп,
Сур эчки байкуш талыптыр.
Булар текеге келген убакта,
Эчки, эси ооп жатып калыптыр.
Экн улак келип кеп айтат:
«Тиктеп турдук биз, ата,
Энебиз айткан жерди — деп.
Тетиги, жыйган жүктөй кара таш,
Бизге айтып кеткен белги — деп.
Агарган темир мылтыгы)
Анык көрдүк экөөбүз,
Баягы, атуучу мерген келди — деп.
Айласын ата таппасан,
Кырылып түгөл өлдүк — деп,
Кыйратчы мерген келди — деп,
Жүр кетебиз, качабыз,
Кыймылдабай жатам — деп,
Атабыз, кырылып калсак жөнбү» — деп.
Анда Алабаш туруп кеп айтат:
«Аптыгып балдар көлбегин,
Мага, жалгандан кабар бербегин.
Кайра барып билип кел,
Бизге, кас душмандын көлгенин».
Аныктап баарын билмекке,
Атасы айткан бул кепке,
Эки улак чуркап келди эле.
Камданган мерген турсунбу,
Бетеге чөптү бетке алып,
Камыштын башы кылт этип,
Ак куурай башы былк этип,
Жаакка тартып шыкаалап,
Көтөрүп мылтык сунду эми.
Бир жак көзүн жумду эми,

Кароолун кылтыйтпай,
Далдап тиктеп турду эми.
Милтеси калды былк этип,
Оту калды жылт этип,
Түтүнү чыкты бурк этип,
Ажалдан мурун ок жетип.

Тарс дегизе бир койду,
Карап турган эки улак,
Кулады таштан тырп этип.
Эки улак таштан кулады,
Эси оогон эчкинин
Эшитип укпайт кулагы.

Кара-Үңкүрдүн ташына,
Качып чыкты жайылып,
Калганы токтоп турабы.

Башынан түтүн арылтпай,
Басылтпай бараң үндөрүн
Маштыгына карачы,
Мерген тиктегенин кулатты.

Тирүү кое берген жок,
Бул жерден жалгыз улакты.
Карайын деп Алабаш,
Каңкайып ташка чыкты эле,
Кар эрип көчкү түшкөндөй
Мерген бир атканда кулатты.

Сур теке калды жыгылып,
Бирөөн тирүү койбостон,
Башкасы түгөл кырылып.

Акты суудай майлары,
Алабаштын уругун
Бирөөн койбой жайлады.

Мергендиги мыкты эми,
Өзүнө өзү мактанып,
Аска таштын башына,

Кожожаш мерген чыкты эми.
Бараңын кайра дүрмөттөп:
«Калганы тириү барбы — деп,
Дагы кай жеринде калды» — деп.
Эсин жыйган Сур эчки,
Мылтыктан кабар билинип,
«Эмгиче кырып салды» — деп,
Сур эчки келди жүгүрүп.
Атайын деп Кожожаш,
Ак барапты сунду эми.
Жана мерген бир атты,
Ээрчитип жүргөн улагын,
Тебетейдей кулатты.
Анда кайберен Эчки сүйлөдү:
«Мерген, кырыпсың улак түгөлүн,
Кыйналды менин жүрөгүм.
Балдарымдын бири жок,
Ай талаада каңырап,
Кантеп жалғыз журөмүн.
Чын кайберен энең мен,
Менин, бар эле сенден тилегим.
Макул десе көңүлүң,
Картайса да берип кет,
Алабаш теке шеригим.
Узак болсун өмүрүң,
Айтылуу мыкты мергеним.
Үйлатпа мендей энеңди,
Каңыртып жалғыз таштаба,
Кайгырып жүрүп өлөмбү.
Картайса да таштап кет,
Карыса да калжактап,
Кашымда жолдош немемди.
Сен да, жалғыз элең атадан,
Капалық түбү көрбөссүң,

Кайберен берген батадан.
Уругум таза кырыпсың,
Аска таштын башында,
Калдыбы деп арытып,
Мерген дагы карап турусун.
Тилеген сөздү бериңиз,
Тийиштүү болсо кебибиз.
Тирүү жалгыз мен калдым,
Тилегеним Алабаш
Калбасын ээн жерибиз...»
Анда мерген кеп айтат:
«Билдим сөздүн чамасын,
Менден, текени сурал аласың.
Өзүң кайда барасың,
Колундан келсе жутуп кой,
Карыптын жалгыз баласын».
Сур эчки туруп кеп айтат:
«Бербедиңби Кожожаш,
Алабашты тилесем.
Арты болсун кайырлуу,
Азыр сенден жүдөсөм.
Айтымыңа көнөйүн,
Анык мерген сен болсоң,
Аңдыганың мен болсом,
Ак тескейдин боорунда,
Ак төшүм тосуп берейин,
Атып ал мерген көрөйүн.
Али да болсо тил алгын,
Сураганым Алабаш,
Көп зарлантпай эненди,
Текесин берип дуба алгын.
Айтымыма көнсөңүз,
Алабашты берсөңиз,
Темтендеп карып калсам да,

Текелик кызмат кылармын.
Бирок сураганым бербесен,
Аласаң жок, дооң жок,
Атып баарын кырдыңыз,
Акыр сенин мен дагы
Жамандығың сурармын.
Жамандашпай батамды ал,
Жалгызың, мерген, чырагым...»
Анда мерген кеп айтат:
«Адырдан аркар, кулжа аткан,
Аска менен зоолордон,
Аюуну атып кулаткан,
Атактуу мерген мөнмин — деп.
Айта бербе көп сөздү,
Акылсыз Эчки келжиреп,
Алабаш текең баш кылып,
Жазаңды колго бердим — деп.
Жамандыгым издей бер,
Жалдырап сага жалынбайм,
Келгенин сөндөн көрдүм! — деп.
Айткан сөздөн качпайлы,
Тээ, мандайкы тескей кашатка,
Мыкты экениң билейин,
Качпай туруп бергин» — деп.
Эчки да кайтпай сөзүнөн,
Каршысына келди дейт.
«Кана мерген, атчы» — деп,
Кайкайып туруп берди дейт.
Түтүнүн баштан арытпай,
Түрлүү кылып шыкаалап,
Тийгизе албай Эчкиге,
Ок-дарысы түгөнүп,
Отурду мерген кечкире.
Жардай болгон Алабаш,

Жарым жан болуп жатыры,
Аталбай мерген эчкини,
Ачууланып барды дейт,
Киседе бычак шамшарды,
Кара ташка жанды дейт,
Сураганын койбойт — деп,
Мени, коркот ко деп ойлойт — деп,
Текенин башын кесип алды дейт.
Денеси туйлап калды дейт.
Ок-дарысы түгөнүп,
Билип турган Сур эчки,
Жанына чуркап барды дейт.
Жана сүйлөйт Сур эчки:
«Бербедин Теке курбумду,
Өчүккөн кегиң бар беле?
Өлтүрдүң далай уругумду.
Өксүсөм көнбөй сөзүмө,
Өзүңө өзүң кылдыңбы?
Какшаттың мерген мендейди,
Казаты жетип күн бүтсө,
Кайраттанып мактанба,
Мерген киши өлбөйбү?
Жаткан жанбыз баарыбыз,
Жатып туруп тилесем,
Жасаган сени бербейби.
Жалынсам болбой кайта атып,
Жалпы уругум кыйратып,
Жашым кайткан кезекте,
Жалынтып нечен ыйлатып,
Жалдыраттың мендейди.
Канча бир сөздөр айтылды,
Кайберен энен мен элем,
Билбедин мерген баркымды.
Көп өмүр берип жашасам,

Көрөрмүн мерген артыңды.
Кожожаш, сенин мен дагы,
Бейитинди табармын.
Кожожаш, сенин айыңдан,
Аксак болуп алармын.
Каардуу суук кыш кетип,
Жаркырап жылып, жаз келсө,
Жылкычыңа баармын.
Кур айгырың буздуруп,
Куудуармын ошондо,
Анык мерген сен болсоң,
Атып ал мерген эненди.
Карыптын жалгыз баласы,
Күч сынашып көрөлү.
Карлар эрип, сел болор,
Калың кар кетип, кыш өтсө,
Капчыгайга эл конор.
Тилегин берсе Эчкинин,
Сенин да бир күн, Кожожаш,
Көзүндүн жашы көл болор.
Көп мактанбай тура тур,
Сур эчки бир күн тең болор.
Алабашты бербестен,
Алып барсаң этин элинд жээр,
Аксак болуп аралап,
Айлыңа барсам жазында,
Атып бер дээр келиндер.
Калдым жалгыз каңгырап,
Кантип турам, кетемин.
Кайыр кош айттым мекеним,
Кара-Үңкүр сонун турган жер.
Жаз жаркырап жайнаса,
Жан-жаныбар келгин күш,
Жашыл гүлдө сайраса.

Кериде карлар, муз эрип,
Керимсел шамал айдаса.
Кегимди сенден алармын,
Кесир болуп калбаса.

Тилесем бербей Текенин,
Ээгинде сакалын,
Эсиң бүтүн бала элең,
Кожожаш, ушунуңа капамын.

Бир топ жандан бир өзүм,
Жалгыз бара жатамын.
Жалгыз уулу сен элең,
Карыпбай сыңдуу атанын.

Ажалым жетип өлбөсөм,
Ант катары шерт кылам,
Арылбайт сенден чатагым.
Кайгиңды тартып тулданса,

Канат менин суусунум,
Кадыркечин Зулайка
Каалаган сенин катарың».
Анда мөргөн сүйлөдү,

Эчкинин айткан сөзүнүн,
Эч бирөөнү сүйбөдү.
«Кайберен аттым жалактап,
Какшай бербе, куу Эчки,

Сага мени башынан,
Кас кылып кудай жараткан.

Болжолдоймун түшүмдү,
Каргап жутуп коем — дөп,
Каңгырып жүргөн, Сур эчки,
Кайтарба менин мизимди.

Атармын бир күн өзүңдү,
Аялуу деген Текендин,
Азыр башы кесилди.
Кыюун тапсаң, Сур эчки,

Кыла бер мага кесирди.
Жамандыгың сурай бер,
Кожожаш мерген баланын.
Башымда келсе көрөрмүн,
Эчкинин кылган залалын.
Аксак болуп кыйшактап,
Айлыма барсаң жазында,
Ок коротуп атпастан,
Кууп кармап аламын».
Анда Сур эчки туруп кеп айтат:
«Аксак болуп барганды,
Кууп кармап алышыз.
Аксак эчки болбосом,
Айткандан танып жоголсом,
Арам өлсүн жаныбыз.
Ушу сөздөн кайтканды,
Төбөсү бийик көк урсун,
Төшү жалпак жер урсун.
Аксак болуп барганды,
Кууп кармап албастан,
Мылтыгың ала жүгүрсөң,
Бириңчи кудай сени урсун!»
Антташып сөзүн шерт кылып,
Сур эчки турат кашында.
Кожожаш анда кеп айтат:
«Ажал жетип өлмөктүк,
Бешенеде жазууда.
Аксак болуп сен барсаң,
Сары кар жаап жазында,
Барсаң менин кашыма,
Мылтык менен атпастан,
Жөө кармап албасам,
Айтышкан антым ушу сөз,
Алганым Зулай жарымдын,

Ыштаны менин башыма».

Ыракмат деп Сур эчки,

Ыргып чыкты ошондо,

Күнгөйдүн кара ташына.

Кол кармашкан немедей,

Коркобу Эчки огу жок,

Кош дегенсип жөнөдү,

Мергендин келип кашына.

Убаданы бек кылды,

Убакты кыйын шерт кылды.

Келемин деп кетти Эчки,

Ушу кыштын жазында.

Табылды душман талаадан,

Кожожаш мерген асылга.

Кыйын болду шерттери,

Болбой калды качууга.

Кош айтып Эчки айрылды,

Кара-Үңкүрдүн керисин,

Кайберен атып май кылды.

Алабашын баш кылып,

Адис мерген жай кылды.

Басып келип Кожожаш,

Алабаштын терисин,

Дароо сыйрып алды эле.

Атына сылай эт жүктөп,

Үстүнө жаба салды эле.

Сүйрөлдү жерге бучкагы,

Эрегишип мергенге,

Эчки болду душманы.

Калгандарын мууздал,

Бир жерге үйүп таштады.

Айлына мерген келди эми,

Алабаштын терисин,

Аңыз кылып көрдү эми.

Бир кубантты Кожожаш,
Аз гана кытай элди эми.
Мергендиктин пайдасын,
Насиптүү тууган эл көрдү.
Артып алгын элим — деп,
Калгандардын баарысын,
Калкына айтып берди эми.
Күндүзү болду ушундай,
Түнүндө түштү көргөнү...
Ушуну менен Кожожаш кыштай үйүнө жатып калды.

КОЖОЖАШ ЗУЛАЙКАГА СЫРЫН АЙТТЫ

Жаз жаркырап күн келди,
Айлар өтүп жаз келди.
Аттанып чыкпай эч жакка,
Айлында мерген жүрдү эми.
Антка учурал калганын,
Айттырбай Зулай билди эми.
Эч кимге айтпайт Кожожаш,
Эчкинин айткан сөздөрүн,
Эсинде чыкпай жүрдү эми.
Кыш кетип жаз болгондо,
Карыпбай айлын көчүрүп,
Чыбырга тарта конду эми.
Таң саргайып атты эле,
Тараза жылдыз батты эле.
Даарат алып Карыпбай,
Багымдатка басты эле.
Тевиндик* оттоп темтеңдеп,
Жыгылып жерден келтек жеп,
Аксак эчки көрүндү,
Маңдайында каршыдан.
Кынуу тапкан Карыпбай,
Эки көзү эчкиде,

Ордунан тура калды эми.
«Жылкычылар, беркел!» — деп,
Кыйкырыкты салды эми.
«Кырдан, ойдон келгиле,
Тетиги, кыйшандаган эчкини,
Кууп кармап бергиле!
Айран ичкен аңгилер,
Алдыма түгөл келгиле,
Тетиги, аксакты кармап бергиле!
Атка камчы ургула,
Аксап турган эчкини,
Алды-кийин тосоттоп,
Айгыр минип куугула.
Кармап алышп эчкини,
Карыпка тартуу кылгыла».
Карыпбай жооп бергенде,
Калкы карап турабы,
Эригип жаткан жылкычы,
Жалпы карап турабы.
Аракетти кылышты,
Кайын куруп кармашып,
Кыйкырышып куушту.
Айгырлар кыйрап жыгылды,
Кармап көл деп айткан сөз,
Карыпбайдан угулду.
Карматар эмес Сур эчки,
Темтендеген шум Эчки.
Канча семиз айгырлар,
Казысы майдай эриди.
Андан өтүп Сур эчки,
Койчуманга келди эми.
Койлордун баарын үркүтүп,
Туш-туш жакка бөлдү эми.
Аракет кылышп койчулар,

Алар да кууп чуулдап.
Тайтака* боон үзүшүп,
Тайтараңдап жыгылып,
Далайы ташты сүзүшүп.
Эчкин менен куру — деп,
Эч адам кармап алалбайт,
Эчки эмес ко балакет,
Көрдүңөрбү муну — деп.
Койчуманды чуулатып,
Андан өттү Сур эчки.
Койдон өзүн бөлдү эми,
Аралап Эчки аксаңдап,
Кожожаштын айлына,
Коркостон кирип келди эми.
Келин, кыздар Эчкинин,
Келгенин көрүп чуулдап,
Мергенге кабар берди эми:
«Аксак Эчки көрүндү,
Атып бизге бергин — деп,
Кыз, келин баштан кылалы,
Туз салып ачуу, мелмилдеп.
Айылга келген аксактын,
Аялдар этин жебейби.
Алыс жерде кийикти,
Атып бер мерген дебейли.
Ортодон унду жыялышы,
Оюн эмес, атып бер,
Окшогон баштан кылалы.
Ортобузга алып өзүңдү,
Ойноп-күлүп туралы».
Аңгыча келди короого,
Чуулатып итти үрдүрүп,
Чунактыгын билдирип.
Мергендин, аттаймын деген шерти

Аялдардын сөзү үчүн,
Атты мерген бир жолу,
Туш туурдугун түрдүрүп.
Аттың деп ойго албастан,
Жыгылып окко калбастан,
Кете берди Сур эчки,
Кереметин билдирип.
Убада кылган жазына,
Антташкан шертин күткөнсүп,
Айылдан чыгып Сур эчки,
Отурду барып ошондо,
Бир күңгөйдүн ташына.
Антташкан Эчки келген соң,
Айласыз кайғы-капалық,
Мергендин түштү башына.
Кабагын бүркөп кайғырып,
Басып келди Кожожаш
Зулайканын кашына.
Келип мөрген кеп айтат,
Кейигенсип көп айтат:
«Кеменгер элең Зулайка,
Кетер күнүм көлди — деп,
Кеңешин тапкын» — деп, айтат.
Антташкан сөздүн белгисин,
Алган жары Зулайга,
Адис мерген эми айтат:
«Атадан жалғыз экенмин,
Алганым, Зулай, не дейсин,
Аксаган Эчки анты бар,
Артынан кошо кетемин.
Карыптан жалғыз экенмин,
Кадыркеч, Зулай, не дейсин?
Кармашып койгон шертим бар,
Калбаймын кошо кетемин.

Туугандан жалгыз экенмин,
Турна моюн, бото көз,
Тууганым сенсисиң, Зулайка,
Тутушуп айткан шертим бар,
Турбаймын кошо кетемин.

Кызматын кылдым элимдин,
Кыялышын көрбөй тәңимдин.
Кыйынга түштү кайран баш,
Кызыгын көрбөй өмүрдүн,
Кыз алган жардан айрылып,
Кыскасын тилеп өмүрдүн,
Уругум кытай элимдин.

Убайым салдын жараткан,
Узагын бербей өлүмдүн.
Атамдын аты Карыпбай,
Каргадай жалгыз бала элем,
Кадыркеч, Зулай, не дейсин,
Каалаган төңтүш пар элең.

Аксактын түшүп артына,
Айланып кайта келемби.
Алган жарым Зулайка,
Аман эсен көрөмбү,
Келбей калсам бу жолдон,
Кейитпей жакшы кадыр кыл,
Атам менен энемди.

Кармар бекем ошону,
Кайгырып жүрөк бошоду.
Карматып кууган Эчкини,
Каалаган Зулай тәңиме,
Кайта башым кошобу?
Аламбы кармап ошону,
Арманда журөк бошоду.
Алганым Зулай жарыма
Аман-эсен кошобу?»

Кайгырып мерген кеп айтып,
Каалаган Зулай теңине,
«Атаң Кожо болсо да,
Жамалың окшош периге.

Жакын көрүп мен сени,
Сөз чыгарбай элиме.
Убада кылган немедей,
Урган Эчки отурат,

Сороюп бир сай кериде.
Сур эчки тосуп отурат,
Антташкан мерген келет — деп,

Аял да болсоң мен сага, Айттым сөздү бөлөктөп. Карыпбай менен Кошбийкеч, Карып калган кези эле. Бели эңкейип бөжөктөп, Бел байлап тургун, Зулайка, Берзентиң бир күн келет — деп. Артық көрүп элимден, Арманым айттым бир далай, Акылы бар зейрек — деп. Кеп айткым жок тууганга, Көңүлдө сөзүм мен айттым, Каалап алган курдашым, Кадырым билген курбалга. Аксактын кууп артынан, Алганым мерген кетти — деп, Акылың бар, мунданба. Сыр алдырба душманга, Сырдашым мерген кетти—деп, Кайгырып, Зулай, кыскарба. Алыска барган көлбейби? Айылда жүргөн өлбөйбү? Азаптуу кылса кантесин, Абалдан кудай мендейди! Элсизге кеткен көлбейби? Элинде жүргөн өлбөйбү? Эмгектүү кылса канетсин, Эзелден кудай мендейди! Кайраттанып күүлөнөм, Катарым элең, Зулайка, Калтардай басып гүлдөгөн. Артынан барбай тим койсом, Айтып койгон антым бар, Ажалым жакын үйдө өлөм. Алты сай бараң жарагым, Алыска кетип барамын. Капаланбай кайрат кыл, Кандай болот заманың! Кайыр кош, Зулай, кош эми, Каалаган курдаш алалым. Чарыкты бутка таңайын, Белдикти белге чалайын. Антташып койгон Эчкинин, Артынан кошо барайын». Мерген айтып токтолду, Алган жары Зулайка, Жүрөгү күйүп чок болду. Зулайка туруп кеп айтат: «Кулун, тайдай курдашым, Азоо тайдай сырдашым, Айылдан кетсе болобу, Акыреттик мундашым?! Текечер тайдан ат кылба, Теңтүштүк ысык кете элек, Темтендеген Эчки үчүн, Тендиғиң бизден жат кылба. Кулжачар тайдан ат кылба, Кур сөзгө жарың бат кылба. Кураган аксак Эчки үчүн, Курдаштыгың жат кылба. Кой десем болбой асылдың, Коргошун октуу темиргө, Кочуштап кызыл чок салба. Койсоңчу, мерген, көңүлгө, Кой десем болбой асылып, Коштуңбу жаның өлүмгө?! Коустан кетсең ажырап, Арасы кыйын болбойбу, Айланып кайта көрүүгө? Аз күнү өмүр

сүрсөң да, Ажыраба элиңден. Пайданды көргөн тууганың, Арманын айтат курбалың. Келгеним эки жыл болбой, Кейишти салып турганың Барбагын, мерген, коюңуз. Кадыркечин Зулайка, Капаны башка чулгадың. Кайнатам болсо картайган, Кайрат айтып турууга Жок экен жакын тууганың. Урматым деп жүргөндө, Ушубу, мерген, кылганың? Өнөр көрүп темирди, Өзүңдү мынча кыйнадың. Өксүтүп кыркып жаштыкты, Өмүрдүн гүлүн кыйбагын. Кайыртпа мендей жарыңды, Капага салба жаныңды, Кетип калсаң ким багат, Кемпир менен чалыңды? Келген кишим сен жоксун, Кимге айтамын зарымды? Агайын әлден бөлүнүп, Сага бир, аксак эчки зарылбы? Түшүңдүн корком түрүнөн, Азыр ақыл сөз чыкпайт, Аталаш тууган иниңен. Жалғызым сенден ажырап, Жакыны жок бул жүрттүн, Жардам сурайм киминен? Кейишке салып жарыңды, Кетпегин, мерген, үйүңөн. Антташкан шертиң болсо да, Азаптуу ишке баспа да, Айылга келбей жүрдүң сен, Аюулар жүрбес аскада. Алганың мендей жарыңды, Азаптуу күнгө таштаба. Кошулган курбум әлде жок, Кор кылба мени башкага. Тартырба мага кайғыңды, Таштаба ээн айлыңды. Талаага кетсең болбостон, Табамын кантип дайныңды. Курбуңа салба кайғыңды, Кууратпа, мерген, айлыңды. Кууп эчки сен кетсең, Курдашың таппас дайныңды. Беренжи кийген этиме, Беш тырмак тагын салдырба. Пейилиң сүйгөн Зулайка, Бечара күнгө калтырба. Берзентим жок сүйүүгө, Бендеге көөнүм зар кылба. Кайғыны тартар элиңиз, Капалуу болор көөнүбүз. Карыган ата-энен бар, Колунуз менен көмүңүз. Кожожаш, кетсең алыска, Кор болор биздей төңиңиз. Боз тектириң тоо болор, Босогоңдон жоо болор. Карыган ата-энене, Кайрылбас ката шор конор. Каалап алган Зулайка, Кадыркеч жарың кор болор. Жарылып бутум чор болор, Жалғызынан айрылса, Жашы кайткан атакең, Жалдырап кимге кор болор? Азапка жаның салбагын, Антташкан шертиң болсо да, Артынан кууп барбагын. Калbastan куусаң Эчкени, Кабарың кайдан билемин? Кадыркеч сенден айрылсам, Кайғыны тартар жүрөгүм. Капалуу ишке барбаңыз, Кагылайын, жалғызым, Ушул ишиң тиледим...» Антташып койгон ишинен, Ажырап мерген калабы. Асылса Зулай болбостон, Анык болду баары. Кайыр кош айтып кетмекке, Кайран мерген күүлөнүп, Бүтүн жыйды калааны. Ошондо билди тууганы, Кетет деп мерген баланы. Казанга сууну жылтыып, Ичине сүмбө жүгүртүп, Тазалап мылтык бараңын. Жалганы жок анык — деп, Эчкени кууп барамын. Эсендешип кетмекке, Элинин жыйды тамамын. Кабарын угуп туюнуп, Калbastan эли жыйылып, Кагылайын балам — деп, Карыпбай келди чынырып. Энеси келди жүгүрүп, Эми угушуп бу сөздү, Элинин баары бүлүнүп. Эч кой десе болбостон, Жатат мерген кийинип. Аял,

эркек түгөлү, Ант эч нерсе кылбайт — деп, Ак сакалчан карысы, Агайындын баарысы, Кой дешип ыйлап тиледи. Оокатын салып калтага, Алты сайлуу Ак бараң, Бекемдеп таңып аркага. Чарыгын бутка чырмады, Барып кел деген бир жан жок, Баарысы ыйлап чуулады. Кучактап алып жибербей, Зулайка жаман кыйнады. Элинин баары чуулдап, Көзүнөн жашын тыйбады. Атасы менен энеси, Арманын айтып зарланып, Агайын тууган баарысы, Ант деген сөздү койчу — деп, Алды-кийнин тосоттоп, Кожожашты жылдыrbай, Кой дешип баары жарданып. Кожожаш анда кеп айтат, Кой туугандар деп айтат. Антташкан сөздүн маанисин, Агайын, журтка эми айтат: «Калбайын Эчки шартына, Каргадай жаш кезимден, Кызмат кылдым жалпыңа! Барбасам даба табылбайт, Эчки менен сүйлөшүп, Эрегишken дартыма. Мылтык менен атпастан, Убада кылган болчумун, Кууп кармап алмакка. Курдашым, Зулай, кайыр кош, Камынып калдым бармакка. Эчкинин шерти кыйын сөз, Эки көзүм төрт эле, Мен да, эптеп үйдө калмакка. Айткан шертке баармын, Кудай берсе Эчкини, Кууп кармап алармын. Тилегим берсе жараткан, Мендей жалгыз адамдын. Аздыр-көптүр кызматым, Ата, эне көрдүң баландын. Кармап алсам Эчкини, Алал карап мууздап, Казаныңа салармын. Каргадайдан тим жатпай, Кайберен деген калыкка, Каастуу болуп жаралдым. Жаш да болсо эси бар, Айтканына макул — деп, Сабыр кылып тургула, Зулайка келин балаңдын». Өбөктөп ыйлайт атасы, Өксөп ыйлайт апасы. Өрт жалын ичен кетеби, Кожожаштын капасы. Жанына зыян иш болду, Эчки менен шерт кылып, Кол алышкан чаташи. Камданып мерген болбостон, Кайыр, кош деп элине, Кармалап кое бербеген, Кашындагы Зулайка, Каалап алган теңине, «Аман бол тууган элим — деп, Айтып келбейт өлүм — деп, Кош, аман бол, Каракол, Киндик кесип, кир жууган, Кичинемде ёскөн жерим — деп. Эчкини кармап албасам, Эми арасы кыйла бар. Элим сага көрүнмөк, Кайгырба, Зулай, ыйлаба, Жаман-жуман кишидей,

Жанынды бекер кыйнаба.

Көпкө жүрсөм өлбөсөм,

Көрүшөрбүз кыйлада.

Талаага барган келүүчү,

Үйдө жатса да өлүчү.

Жалгыздын кылган тилегин,

Жараткан кудай берүүчү.

Айылда жүрсөм өлбөймбү?

Алсам кармап Эчкени,
Аман-эсен келбеймби?
Айрылдым деген Зулайка,
Аралашып көрбеймбү?
Күн болжобой шарт кылган,
Тузум болсо келермин,
Тууганым кытай калкымдан.
Туубай кал жалгыз энеке,
Тууган жок издер артымдан.
Жашып кетем ойлосом,
Жалгыздык сенин зарпындан».
Кожожаш муну айтканда,
Таап алган кулсуң — деп,
Сарткошчу бир сөз укчу эле,
Кез-кез тууган калкынан.
Сарткошчу анда ойлонуп:
«Акем дегеним бекер— деп,
Айтпай койду бир ооз кеп,
Аталаш эмес экем — деп.
Тууганым жок бул элге,
Турганым менин бекер — деп.
Кайыр, кош айтып калайын,
Кожожаш кетсе алыска,
Мен да, калкына турбайм, кетем» — деп,
Кожожашты карата,
Сарткошчу туруп кеп айтат.
Кош айтышып болду — деп,
Менден башка бөлөгү,
Калайын сурап энемди:
«Ой, кагылайын, Кожожаш,
Кайрылчы мендей кишиге,
Мен, кирбедим сиздин түшүнө.
Менин, бөлөктүгүм ырас бейм,
Тууганбыз деп жүрчү элек,

Атабыз бөлөк шекилди.
Турбаймын мерген жөнүндү айт,
Тууганыңдын ичине,
Акылым жетпейт ар ишке».
Кожожаш анда кеп айтат:
«Ким айтса билбей айтышат,
Бир тууган иним сен элең,
Жатындаш агаң мен элем.
Кадыр кылыш, жакшы бак,
Кайгыртпай ата, эненди.
Көңүлгө алба, туугансың,
Душман бирдеме айтат — деп,
Эл айтат деп бирдеме,
Эсин жарым баласың,
Мага, сен, таарынгансып турасың.
Багып ал ата, эненди,
Карыпбайга күйөбү,
Жатындаш эмес бөлөгү.
Жаш да болсоң кайгыртпай,
Зулайка сындуу жеңенди».
Кайыр, кош айтып Кожожаш,
Эчкини көздөп жөнөдү.
Душмандын канды дабасы,
Айтып койгон шертине,
Жөнөдү жалгыз Кожожаш,
Карыптын жалгыз баласы.
Эрте кармап келгин — деп,
Эли бата беришип,
Адис мерген жалгызды,
Карасын үзүп кеткенче,
Колуна кармап кошуулуп,
Зулайка бирге келишип.
Көзүнөн аккан жаштарын,
Суудай чачып төгүшүп.

Колун кармап Зулайка,
Кош, аман бол деп ыйлап,
Жүрөгү кардай эзилип,
Жалғыз элең деп ыйлап,
Элинин баары калды дейт.

КОЖОЖАШ СУР ЭЧКИННИН ИЗИНЕ ТУШТУ

Эрегишенкен Эчкиге,
Эми мерген барды дейт.
Аксак буту соо болуп,
Анық Эчки кайберен,
Ордунан тура калды дейт.
Антташкан мерген келди — деп,
Эчки, бет алган жакка салды дейт.
Кайраттанып чынданып,
Эчкенин калбай артынан,
Кожожаш, кошула кууп калды дейт.
Сары изине түштү эми,
Саргая катып кууду эми.
Куу изине түштү эми,
Кубара катып кууду эми.
Күнү менен түнүнө,
Агарган мөңгү зоо менен
Аралата кууду дейт.
Аскасы бийик тоо менен,
Кар кетпеген тоо менен,
Кайберен жүргөн зоо менен,
Агарган шамал жел менен,
Артуу-артуу бел менен,
Адам жүрбөс жер менен.
Туура тартып, суу кечип,
Туюк бир жалтаң төр менен.
Аралап жүрөт Кожожаш,
Өзү тууп көрбөгөн.

Заңгыраган сай менен,
Саласынан суу аккан,
Салкын шибер жай менен.
Кашкардын тоосу чыбырдан,
Эчкини мерген кууду — деп,
Элине шары угулган.
Кашкардын тоосун кыдырып,
Кабак терин сыйдырып,
Калган экен шорлуу жан,
Кайгылуу күндө туулуп.
Ағыны катуу суу кечип,
Ашуусу бийик тоо кезип,
Кашкардын тоосун айланып,
Каракол менен кыркалап,
Кармап алам сени — деп,
Калbastan мерген умтулуп.
«Түбү менден Сур эчки,
Кете албайсың кутулуп.
Шертиме жетпей калбайм — деп,
Шексиз сени кармайм» — деп,
Ала-Тоону аралап,
Айландыра кууду дейт.
Аракет кылып кармоого,
Жаңы чапкан күлүктөй,
Жан аябай урду дейт.
Чекелеп кууп, кыркалап,
Челек менен Чарымга,
Ээрчишип жүрөт бул экөө,
Эч адам жок жанында.
Эчки бошоп, күндөн күн,
Эр Кожожаш күч алып,
Жетемин деген табында.
Кочкордун кызыл талаасын,
Койбоду мерген кыркалап,

Бүтүн тоонун арасын.
Ат-Башы менен Нарынга,
Артында жүрөт Эчкинин,
Адам жок башка жанында.
«Кууганым Эчки кайберен,
Кубат бер кудай карууга,
Түлөдү чокой чарыгым.
Түбүндө мени Сур эчки,
Шерттешкен анттуу зарылым.
Өткөздүм кууп Эчки үчүн,
Өмүрүмдүн тарыгын».
Калган жок тоонун бирөө да,
Болжол кылып бир жерге,
Болбоду конок бир түнөө.
Жездей катып саргайды,
Кожожаштын иреңи,
Каруудан тайбай күч алып,
Кайраттанып жалтылдал,
Алты сайлуу Ак бараң,
Оң ийинде жаркылдал,
Кисеси белде шаркылдал.
Табына келген күлүктөй,
Талпынып мерген шарпылдал.
Чарыгы бутта түлөнүп,
Таягы колдо тирелип.
Баскан жери мергендин,
Турпагы кардай күрөлүп.
Кетмен-Төбө, кең Алай,
Кегине жетип кармабай,
Кетти мерген бир далай.
Адам жүрбөс аскадан,
Аккуу конбос саздардан.
Булагы кайнап куюлган,

Муздак төр жайлоо таштардан.
Карагайлуу жерлерден,
Капчыгайлуу төрлөрдөн.
Кутулам деп канткенде,
Кууп жүргөн мергенден.
Уругум таза тергенден,
Каруу кетип калжактап,
Кайгырып жүрөт Сур эчки,
Камынып мерген кол салып,
Үмүтү бар сермерден.
Зыркыратып Эчкини,

Кууп келе жаткан кез.
Бадалдуу токой, карагай,
Тоо ташы жок баткактан,
Кар кетпеген таш сайдан,
Кармашканда Эчкиге,
Антына алтын баш сайган.
Саласы чыбыр майда тоо,
Закымдай болуп жүргөн кез,
Сары-Үңүү менен Аксайдан.
Кармаган болот кычкастан,
Кармап алам, сени — деп,
Кайберендин Сур эчки,
Мерген катуу жерден ушташкан.
Күч алат мерген күнүгө,
Күчүнө толуп жаңырып,
Күпүлдөп аккан суусу бар,
Улары сайрап чаңырат.
Узун күңгөй сары булак,
Караанын көрсө качышат,
Жапан ёскөн жандардан.
Кууп жүрөт Эчкини,
Көргөн жандар таң калган.
Кызыл кыя, көк чоку,
Мерген кыркалата кууду эми.
Кара кыяк, сары бел,
Капталы көндүү алтын зер.
Мурункудан Эчкиге,
Жакындал калды кайран эр.
Арасы алма коңурдан,
Аркары белде чогулган.
Алдынан чыгып калса да,
Аттай мерген тобунан.
Эрегишен ушунча,
Эчкинин калбай соңунан.

Шамшыкал, Ак-Туу кендерден,
Түгөнбөгөн Ала-Too,
Түрлүү сонун жерлерден.
Түнүлдү Эчки жанынан,
Түбү өлөм деп мергенден.
Мазар-Сай менен Кызыл-Чап,
Күн-түнү чуркап жүрсө да,
Кайгысыз мерген көөнү шат.
Качан бир жетип Эчкини,
Каламын деп кучактап.
Башын кесип ыргытсам,
Терисин сыйрып бычактап.
Калган жок бир тоо барбаган.
Кайран мерген Кожожаш
Каруу кетип талбаган.
«Жаш күнүмдөн жерде өстүм,
Жапан жайык кенде өстүм.
Кармасам жетип Эчкини,
Каргага боорун бербесмин.
Таластын башы Суусамыр,
Менден калды нечен кыр.
Чын кайберен мөнмин — деп,
Ээрчитип жүрсүң Эчки сур».
Ойду ойдой кууду эми,
Ойдон кармап ала албай,
Ала-Тоону бүтүндөй,
«Аралап кууп жүрдүм — деп,
Ағыны катуу сууларга,
Кайра тартпай кирдим — деп.
Катынымды тулдатып,
Карыпбайды муңдантып,
Кызылдуу өнүм сурдантып.
Таманым карыш жарылып,
Көрүнө мейнэт табылып.

Кайғыны тартты жандарым,
Караны кийди алганым.
Кайран өмүр жаштыкты,
Бир Эчки менен шерттешип,
Билбедим кетип калганын.
Азапты башка тиледим,
Али да калбай Эчкинин,
Артынан калбай жүрөмүн.
Кабыл болор бекенсің,
Кармаймын деген тилегим.
Кайрылып жетип Зулайка,
Каткырып качан күлөмүн?
Талаада жүрүп өткөздүм,
Жаштыктын кызық мұнөзүн.
Жашымдан мылтықка асылып,
Жанчылды далай жүрөгүм.
Өмүрдүн кетти далайы,
Эми мен, өлүмдүн кечин тиледим!»
Капка-Таш менен Кек-Мойнок,
Капарында Кожожаш,
Кайғырды далай кепти ойлоп:
«Чат-Карагай, Иири-Көл,
Талаасын бастым нече жер.
Далай жандар көрүштү,
Таңшыған булбул чечендер.
Дарыядай суу аккан,
Бар экен сонун өзөндөр».
Аралай кууп Кожожаш,
Алып келген экен Эчкини,
Таар-Кап, Кекем аралга.
«Маңқабек менен Корумду,
Аралап жүрүп талаада,
Көрдүм нечен сонунду.
Сураганым Сур эчки,

Сунамын качан колумду,
Алышкан анттан кутулуп,
Ачар бекем шорумду?
Аман кайтып көрөмбү,
Аз гана кытай тобумду?
Азайды өмүр жаштарым,
Жүгүрүп журдүм дүйнөдө,
Ушубу тагдыр жазганың?
Каалап алган Зулайка,
Кайғылуу кылыш таштадым.
Кармай албай Эчкини,
Кала берер бекенсисиң,
Карга, кузгун жем кылыш,
Кайран алтын баштарым?!»
Ала-Тоону бүтүндөй,
Аралата кууду эми.
Кармайын деп Эчкини,
Аракетти кылды эми.
Карайган тоону кур койбой,
Карышып мерген кууду эми.
Акырында Кожожаш,
Таластын башы Чоң Кошой,
Балыкты менен Үч-Чүрөк,
Бир Эчкинин зарпынан,
Көргөнүм мээнет ишпи — деп,
Ала-Бел, Өтмөк, Муз-Төрдөн,
Аралай кууп Кожожаш,
Желди-Суу, Жаргарт,
Сандыктан Айтышкан шерти бардыктан,
Таласка кууп түштү дейт.
Таластын башы Кошойдо,
Кара жанга камчы уруп,
Кайран мерген Кожожаш,
Кармаймын деп Эчкини

Кууп келет ошондо.
Ээрдей кайкы көк белес,
Эңкейип Эчки качты эми.
Кара чоку шалпылдак,
Катары менен басты эми.
Караса артын кылчайып,
Калыптыр мерген жакындал,
Ақылдан Эчки шашты эми.
Желкектин сары талаада,
Жетип кармап алам — деп,
Кууп жүрөт Кожожаш
Артынан калбай арада.
Кууп түштү Эчкини
Куйрук-Улач аралга.
Кубаты калбай Эчкинин,
Бийик тоого бааргас.
Болжолдоп келет Кожожаш,
Төмөнүрөөк түшкөндө,
Ташы жок тегиз талаада.
Кайрылып качып Сур эчки,
Чоң Чычкан менен корумга,
Качып келет кыркалап.
Калба менен Мыкачы,
Ийри-Суунун жонунда.
Калбадан качып кыркалап,
Беш-Таштын түштү сайына.
Кууп жүрөт токтолбой,
Эчкинин койбой жайына.
Далбастап качты Сур эчки,
Далай өзөн, сайларгас.
Беш-Таштын тоосун кыркалап,
Качып түштү Сур эчки,
Талды-Булак, Кайнарга.
Барбаган жери калган жок,

Учурал нечен жайларга,
Талды-Булак, Кайнардан,
Талаасына түштү эми.
Бирөө мерген, бири эчки,
Кыйын болду иштери.
Жерге-Тал менен Кара-Ойго,
Жээктеп качып келди эми.
Каршысында Кең-Колду,
Кайберен Эчки көрдү эми.
Таластын суусун шарт кечип,
Өйүзгө өтө качты эми.
Кең-Колдун оозун карасаң,
Керилип жаткан саз экен.
Ошо жургөн убакта,
Баары көктөм жаз экен.
Өтө качты Кең-Колго,
Майда чыбыр таш экен.
Манас деген эр киши,
Күлүнө алтын жалатып,
Күмбөзү турат жаркырап,
Эр Манастын белгиси.
Күмбөзүн күнгө караткан,
Күлүнө алтын жалаткан.
Барбаган тоосу калган жок,
Көрүнгөн тоо тараптан.
«Артыман калбайт Кожожаш,
Азапка салдың жараткан».
Бор-Төбөнү жээктеп, Сары-Булак,
Терс-Колдун, Сайына Эчки өрдөдү.
Обо менен Чачыке,
Орто өзөн тоонун жерлери.
Башкы-Суу менен Баркырап,
Таштары сонун жалтырап,
Аккан суусу шаркырап.

Аркары белде чаңдаган,
Алдынан каршы чыкса да,
Кожожаш, андайга көзүн салбаган.
Көгүчкөндүү Көк-Дөнөн,
Башынан кары кетпеген.
Макмал-Төө кыйгач бел менен,
Коргон-Таш менен Нылды эми.
Сайына түшүп секирип,
Дарманы кеткен Сур эчки,
Талаага боюн урду эми.
Эки өзөн сай Сар-Булак,
Качып келди Сур эчки,
Каруу кетип алсырап.
Аккан тери тамчылап,
Артынан келет Кожожаш,
Кара жанын камчылап.
Көк-Таш менен Эчкили,
Эчкиси көп жер экен.
Аралашты Сур эчки,
Адырда жаткан эчкиге.
Адашпайт мерген Эчкиден,
Айла жок экен көздүүгө.
Ар иштин жөнү табылат,
Акылы бүтүн эстүүгө.
Нылдынын ичи Кызыл-Чап,
Улам түшүп тегизге,
Уштармын балам дегенсип,
Умтулуп мерген жакындал.
Алты сайлуу Ак бараң,
Оң ийнинде жаркылдал.
Ортосунан дайра суу,
Каз, өрдөк учуп шарпылдал.
Бак, дарагы бүрдөгөн,
Бай, жардысын билбеген.

Артынан калбай Эчкинин,
Азапта жүрөт Кожожаш,
Антташкан бир ооз тил менен.
Токою дарак кен экен,
Кара кашат кемерде,
Кармап алам дээр экен.
Кайкалаган кең Талас,
Желесин кагып, бээ байлап,
Чыбырына мал жайнап,
Багында булбул күш сайрап,
Манас турган жер экен.
Тагаймат салган коргонго,
Ала шалбырт кар кетип,
Жаз мөзгили болгондо.
Кууп барды Эчкини
Кармаймын деген болжолго.
Такым эти тартайып,
Табына келген кези экен.
Тагайматтын коргону,
Кара кашатка барганды,
Мерген кармап алам дечү экен.
Күндөн күнгө чыңалып,
Кожожаштын күчтөрү,
Болжол кылган Таластын
Тегизине түштү эми...

ЗУЛАЙКА КОЖОЖАШТЫ ИЗДЕП ЧЫКТЫ

Темтеңдетип Эчкини,
Таласка келген кезекте,
Зулайка бир күн түш көрдү.
Түш көргөн күнү түнүндө,
Ар бир сонун иш көрдү.
Түшүндө көрсө кошуулуп,
Жүргөн экен мергенге.

Дайынын таппай жүрчү эле,
Түшүндө көрсө Кожожаш,
Келиптир Талас жерлерге.
Сагынган экен Зулайка,
Замандашы мергенди,
Саламат эсен көргөндө.
Көргөн түшкө кубанып,
Көгөрүлүп жүрөгү,
Артынан издең барсам — деп,
Алганы мерген бүлөнү.
Эртең менен Зулайка,
Издесем деп ойлонуп,
Көөнүнө канча ой болуп:
«Жалғыздын иши ушу экен,
Кайран мерген жалғыздан,
Кабарын алып койбодук.
Арасынан жыл өтүп,
Алыстап кеткен убагы,
Кайрылчы жакын тууган жок,
Атамдын жалғыз чырагы».
Издесем деп элирип,
Зулайканын талаптанган убагы.
Эртең менен азандан,
Карыпбай келди жүгүрүп,
Кабарын билдин бекен — деп,
Келининен сурады.
Атасына Зулайка,
Айтып турган жообу:
«Алыс кетти балаңыз,
Алыңыз келбейт издөөгө,
Айласын кандай қылалы?»
Атасы сүйлөйт келингө:
«Ардактап баккан жалғызды,
Кумармын, балам, көрүүгө.

Аял да болсо эсин өзүн бар,
Кабарыңды айтчу эле,
Каракожонун элинде.
Картайган атаң мен Карып,
Казатым жетип өлгөндө,
Атакем деп өкүрүп,
Ким ыйлайт менин элимде.
Кабарын билип бергин» — деп,
Карыпбай айтты келинге.
Курдашынан ажырап
Зулайка түшкөн жалынга.
Түңүлдүм деп мергенден,
Уялат кара салууга.
Атанын сөзү кошуулуп,
Аял да болсо камданып,
Аракет кыла баштады,
Алганын издеп барууга.
Кай жерден издеп табам — деп,
Камыңды Зулай барам — деп.
Атасы ыйлайт буркурап,
«Айланайын, балам — деп.
Жыйырма үйлүү кытайдан,
Издөөгө бирөө чыкпады.
Пайдага көнгөн чунак эл,
Балам жок сөзүм укпады».
Зулайка анда кеп айтат:
«Кайғырбагын атабыз,
Каргадай болгон жалгызың,
Кайтып келсе бир күнү,
Ачылып калар капаңыз.
Аракет кылып мергенди,
Издемекке жатабыз».
Карып келип кеп айтат:
«Кагылайын, чырагым,

Кабыл болсун мурадың,
Өзүңдүн шерик курдашың,
Өзүң барып таап кел,
Өмүрүңдү сурадым».
Атасы бата берди эми,
Айдай жаркып Зулайка,
Ак өргөөгө келди эми.
Эсинен чыкпайт күнүгө,
Эчкинин кууган мергени.
Жакында таппайм алыс — деп,
Өзүн өзү макулдайт,
Жер үстүндө бар болсо,
Мергенди издеп табыш — деп.
Беренжиден кәйнөгүн,
Белине ороп таңды эми,
Бекемдеп чарық чокойду,
Бутуна чырмап алды эми.
Башына кийип тебетей,
Артынан издеп бармагы,
Анық болуп калды эми.
Тууганына кеп айтпай,
Кожожашты издеймин,
Кошулгун бириң деп айтпай.
Кундуздай болгон кара чач,
Төбөсүнө түйдү дейт,
Эркектин киймин кийди дейт.
Зулайканын издээрин,
Карыпбай жалғыз билди дейт.
Камдап алып оокатын,
Белгисиз жүргөн мергенге,
Күйгөндүгүн мындан бил,
Аял туруп Зулайка,
Айлынан чыга жүрдү дейт.
Бекемдеп таяк алды дейт,

Кайраттанып камынып,
Зулайканын чыкканын,
Эли билбей калды дейт.
Баштап жүргөн киши жок,
Маңкайган аппак сулуунун,
Баштагыдай жүзү жок,
Башка адамдын иши жок.
Кээ бир жерге түн жатып,
Жалгыз чыкты Зулайка,
Жаштыктан түшүп күйгөн чок.
Кайдан табам мерген — деп,
Аракети абдан зор,
Ала-Тоодо болбойт жол.
Артынан издең табам — деп,
Асылдын жаны болгон кор,
Кайғысы үчүн мөргөндөн,
Канчалық тартты мейнет-шор.
Бирөөдөн сурал билүүгө,
Кожожаш, жайылып жүргөн мал эмес.
Бекерге тентип кетүүгө
Же, акылсыз жаш бала эмес.
Эр үчүн азап тартпаса,
Эси жок аял жар эмес.
Эринбей чыдап Зулайка,
Азапка салып бир жанын,
Ачкадан өңү саргайып,
Издең жүрөт зарланып,
Кожожаштай күрбалын.
«Алдамчы Эчки ээрчитип,
Алып кетти далайга.
Көрбөдүм өмүр жаштыктын,
Көбүрөөк жүрүп жыргалын.
Бешенемде гүлүмдүн
Билбей калдым сынганын.

Алты жыл туруп айылда,
Алганым сенден бөлүнбөй,
Алдында кызмат кылбадым.
Келгеним эки жыл болбой,
Кайғыңды тартып куурадым.
Как эткен карга, кузгун жок,
Жанымды минтип кыйнадым.
Жанымда мерген сен жоксун,
Төшөккө жалғыз сыйбадым».
Арманын айтып Зулайка
Ыйлап жүргөн кези ошол.
Азапка салып бир жанын,
Кыйнап жүргөн кези ошол.
Оокаттын болбой мааниси,
Куурап жүргөн кези ошол.
Бадалдуу жерге бааналап*,
Түнөп жүргөн кези ошол.
Маңкыйган аппак эки бет,
Түлөп жүргөн кези ошол.
Күнүгө тынбай жер басып,
Жүдөп жүргөн кези ошол.
Кыйла жерди кыдырып,
Басып жүргөн кези ошол.
Кызыл нур беттен таралып,
Өчүп жүргөн кези ошол.
Көзүнүн жашы бурчактай,
Карагайлуу тоо менен,
Кара аркар жүрбөс зоо менен.
Капчыгайдан суу аккан,
Жаңырып таштар чуулдайт,
Жан жүрбөгөн коо менен.
Эл жүрбөс ээн талаада,
Эчкимер жүргөн жол менен.
Таманы кара чор болуп,

Таалайына шор конуп,
Тамтыгы калбай кийимдин,
Тандап алган Зулайка,
Талаада жүрөт кор болуп.
Ашуунун белин аша албай,
Кээ күндөрдү Зулайка,
Отуруп калды басалбай:
«Кайран жаштык өмүрүм,
Кайғы менен өткөрдүм.
Кашымда болуп Кожожаш,
Катары менен жашарбай,
Издеп таптай жүрөмүн
Ичимде кайгым ачалбай.
Азабын ойлоп мергендин,
Эң болдум жаман начардай.
Ууздай болгон кайран эт,
Кара терге чулгандың.
Кайғысын тартып мен жүрөм,
Канчалык өткөн жылдардын.
Алганым болбой алты жыл,
Азапка башым тулданым.
Балам деп ыйлап өз атаң,
Барам деп бири чыккан жок,
Пайданды көргөн туугандан.
Болжолу жок жер басып,
Жүрөгүм кайғы чер басып,
Алганым таап артынан,
Арманым айтар күн барбы,
Аман көрүп сырдашып?»
Кайғырып таптай Зулайка,
Кара тоону кыдырып,
Караган, бута, бадалдар,
Этек-жекин сыйдырып.
Кайда экенин биле албай,

Түшүндө көргөн Таласты.
Түз жери жок Ала-Тоо,
Түнү-күнү уйку жок,
Түшүнөн сулуу адашты.
Айлана тоону кыдырып,
Кайгыга жүрөк буулуп:
«Катының таштап азапка,
Капалуу мерген экенсүң.
Кайгылуу күнгө туулуп,
Бүткөндүр шерти Эчкинин.
Алып кетсем мергенди,
Антташкан шерттен сууруп».
Каруусу жок Зулайка,
Сүрдүгүп жерге жыгылып,
Чыдай албай кез-кезде,
Ыйлап жүрөт чыңырып.
«Кожожаш, сага калсачы,
Менин, зарланган үнүм угулуп.
Арадан айлар, күн өтүп,
Ак бетим күнгө түлөтүп,
Артынан кеттиң Эчкинин,
Алганыңды жүдөтүп.
Алтымышка келгенде,
Атаңа кайыр тиiletип».
Кейип ыйлап Зулайка,
Кээ бир жерге жатты дейт.
Керилген Талас, Керме-Тоо,
Кең Таласты тапты дейт.
Айткандай Талас жер экен,
Арасы чалкак кең экен.
Туш-тушунан суу аккан,
Баштары салкын төр экен.
Таластын наамын сураса,
Түшүндө көргөн жер экен.

Түшүндө көргөн өзү экен,
Ак карлар эрип, суу агып,
Ала шалбырт кези экен.

Кайгырып ыйлап чыдаган,
Каалап алган Зулайка,
Катарын издең таба албай,
Ошондо, кайгырып айткан сөзү экен.

Антташып кууган Эчкини,
Адис мерген жалғыздын,
Алдастатып Кожожаш,
Кара кашат кемерде
Кууп жүргөн кези экен.

Алыстан тиктеп көрдү дейт,
Карасын көрүп мергендин,
Кашына жакын келди дейт.

Кыргыектей качырып,
Кызыгына түшүптур
«Кайрылгын бери мерген – деп.
Жалғызым, түнүлдүңбү менден-деп,
Казанынан эт кетпей,
Экиден союп эт алган
Пайданды көргөн элден – деп,
Нече айлар өттү арадан
Өзүндү издең келгем » – деп
«Өнүмбү менин түшпү» – деп,
Отура калды үшкүрүп,
Мерген казандай чымды ченгелдеп,
«Али да көөнүм ишөнбейт,
Канча жерди аралап,
Бу мени, кантеп таап келген » – деп,
Ордунан тура калышып,
Кол беришип алышып,
Бирин бири таанышып,
Издеген жогун табышып,

«Куткарбай башын бу шерттен,
Али жүргөн экенсин,
Мерген артынан калбай карышып».
Отурду бир аз кошуулуп,
Упадай өндөн ажырап,
Калган экен Зулайка,
Ач турнадай созулуп,
Артынан издең барды эми
Алганы менен сүйлөшүп,
Мерген, бир аз токтоп калды эми,
Чөп кашылап, суу ичиپ.
Сур эчки кубаттанып алды эми,
Зулайка анда кеп айтат,
«Кайгылуу болду күнүбүз,
Канчалык жерден мен келдим,
Кагылайын, жалгызым,
Кайгырган сөздү билиңиз,
Кармашкан шертиң бүткөндүр,
Кана айылга жүрүнүз,
Мени менен келүүгө,
Жаштык кылды сарткошчу,
Бир тууган дечү иниңиз,
Анык тууган эмес ко,
Айтымында түбүнүз,
Ата-энен өбөктөп,
Антташкан шертиң бүткөндүр,
Айылга, мерген, жүрүнүз.
Кайгылуу кылба теңинди,
Каңгырып жүрүп өткөзбө,
Кайран жаштык өмүрдү.
Байкачы менин кебимди,
Барбай жүрүп өткөзбө,
Балалык жаштык өмүрдү».
Колтугуна кол салып,

Корголон торгойдой,
Зулайка сүйлөйт муңданып:
«Азапты тарттым жашымдан,
Алганым сенден ажырап,
Азаптуу күндө куурадык».
Анда мерген кеп айтат:
«Көп кайгырба, Зулайка,
Көрөмүн деген иш эмес,
Менин, көптөн бери жүргөнүм,
Уйкуда көргөн түш эмес.
Убададан танган соң,
Ушул адам киши эмес.
Кармайын деп Эчкини,
Калдым колум сунууга.
Кармашкан шертиим болбосо,
Кабарымда жок эле,
Зулайка, кашындан карыш чыгууга.
Кектешкен шертиим ушундай,
Кейибечи, Зулайка,
Мен кете албаймын чынында.
Эчкини кармап алмакмын,
Мойнуна курум салмакмын.
Антташкан Эчким ушу — дәп,
Айылга алып бармакмын.
Аман болсом баармын,
Жаныңды мынча зарлантың,
Жата бер багып чалыңды,
Кыйнабагын жаныңды.
Кармабай шертиим бүтөбү,
Айылга жүр деп Зулайка,
Менин, кыскартпа өмүр жанымды.
Эчкинин шайы кетип калды — дәп,
Жакшы эле токтоп олтурдук,
Жалмалап бир аз чөп оттоп,

Эчки жанын мыкташ алды» — деп.

Колун кармап кош айтып,

Мерген, ордунан тура калды дейт.

Бул эмине сөзү — деп,

Мергендин кеткен экен эси — деп,

Таарынайын буга — деп,

Зулайка талаада жүрүп күүлөнөт.

Тартты мерген колунан,

«Таалайыңдан көрөрсүн,

Талаада тентип жүрбө» — деп.

Кабагын бүркөп таарынып,

Зулайка, кайтамын деп сүйлөнөт.

Кайта ойлонот Зулайка:

«Кармашып койгон шерпт кыйын,

Кармабай шерти бүтпөсө,

Ант кылса муунун мойнунда,

Алып барган менен пайда жок,

Аз өмүр сүрбөй үйдө өлөт.

Таарынбастан мергенге,

Ойноп-күлүп кетейин,

Талаада жүргөн немени,

Капа болуп калар — деп,

Зулайка күлө сүйлөп түрдөнөт.

«Тура тур, мерген, алдыңа,

Кармап алсаң эчкини,

Баарсың бир күн үйгө — деп,

Кубатым келбейт басууга,

Курдашым сага кошуулуп,

Мен кубар элем биргө — деп.

Аман көрдүм өзүндү,

Айттым далай сөзүмдү.

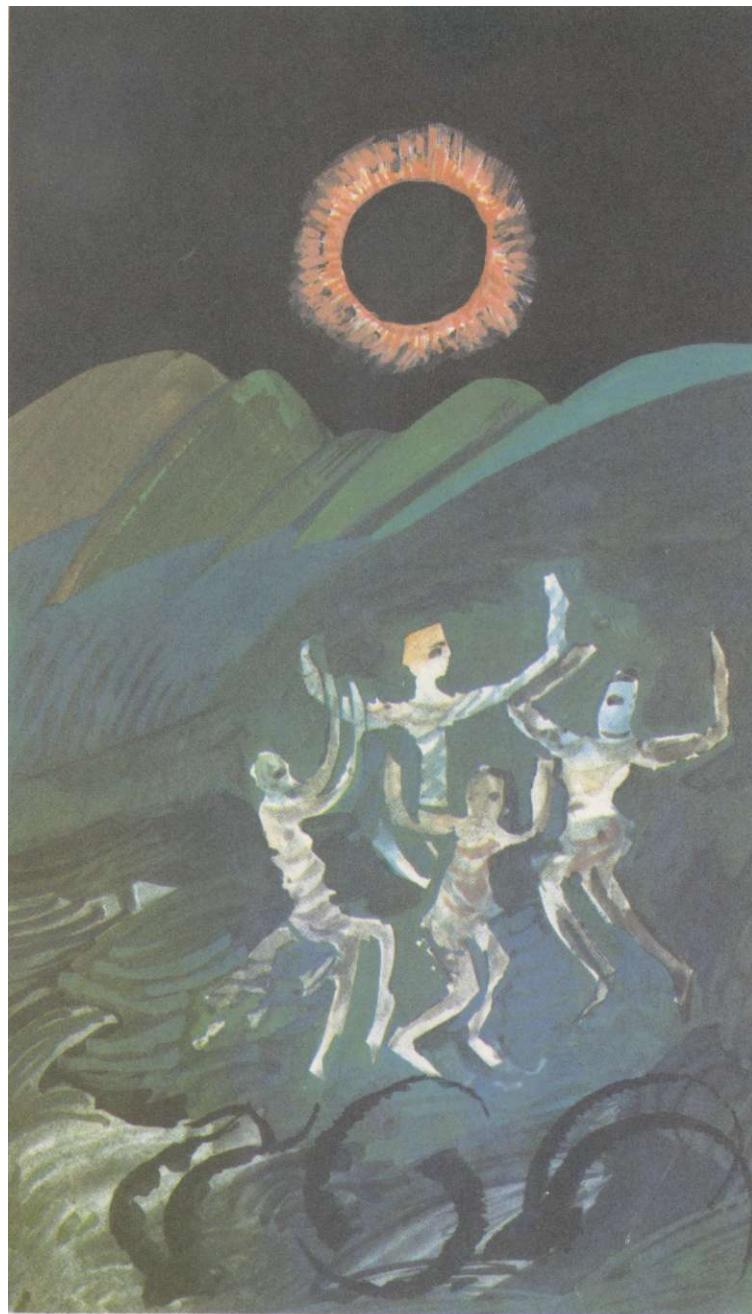
Асынып жүргөн темирден,

Акыры көрдүң кесирди.

Көргөнүң сенин кесир — деп,

Көп айткан сага өзүм — деп.
Көрө албаган душмандар,
Көп сөзүн угуп жан күйөт.
Алганынан айрылган,
Мени айтат, азаптуу долу жесир — деп.
Откөздүң күндүн далайын,
Башымда жакут паанайым.
Капаланбай калыңыз,
Кечикирип койдум — деп,
Кегиңе жетип алышыз.
Кейиген кемпир, чалыңа
Кебин барбы айтууга?
Кетсин биздей жарышыз».
Кожожаш мерген кеп айтат:
«Кейишке салып жаныңды,
Келипсің издең парыңды.
Ыракмат келген жарыма,
Балаң аман жүрөт — деп,
Барсаң Зулай айтарсың,
Кемпир менен чалыңа.
Айтканыма болбойт — деп,
Алганым, мага таарынба.
Кууп жетсем эчкини,
Кучакташып бир күнү,
Курбум, отуармын жаныңда.
Жолуксам шертке эрте келем,
Билесің, Зулайка, аны да.
Чаалықпаймын, чарчабайм,
Сураганга салам айт,
Мергениң, чапкан аттай табында.
Жакын калдым жетерге,
Жайы кеткен Эчкинин,
Жай алдырыдык бекерге».
Кайыр, кош деп, кош айтып,

Кайрылды мерген жөнүндө.
Учурашып көрүштү,
Зулайка келип тецине.
Капаланып таарынбай,
Зулайка кайтты элине.
Мерген түштү кайтадан,
Сур эчкинин артына,
Зулайка кайтты калкына.
Акылы бар жетет ко,
Ошондой иштин баркына.
Кадырын эстеп мергендин,
Келбедиби артынан.
Ак мөңгүлүү тоо менен,
Өзү келген жол менен,
Өзөн аккан суу менен,
Адыры жок түз менен,
Алганын минтип издеген.
Аман-эсен Зулайка,
Кайта келди бир күнү,
Камчыдай бели ичкерип,
Өзү, акылдуу жандын билгири.
Келгенин билип Карыпбай,
Жүгүрүп келди келинге.
Барбы деп сурал келинден,

Балаң аман деген соң,
Кайгысы чыгып көңүлдөн.
Бошоп калган байкуш чал,
Катуу болду темирден.

Бала деген кыйын иш,
Жүдөп калган жүрөгү,
Бир күндө ташып семирген.

Санаасы тынып атанын,
Сактасын деп өлүмдөн.
Кеткенден кийин билишкен,
Жыйырма үйлүү уруктан.

Бар бекен деп сурашат,
Бириң-серин келгени.
Көңүлү тынды Зулайка,
Аман-әсен көргөнү,
Таласта калды мергени.

КОЖОЖАШ АСКАДА КАЛДЫ

Куучундаган күү Эчки,
Курсагы тоюп алыштыр.
Жалғыз куурай түбүнөн,
Эчки, жан алгансып калыштыр.
Шайы кеткен кези эле,
Жанын мыктап алыштыр.
Ушу сапар мергенге,
Уштачы жерге келгенде,
Учурашып Зулайка
Токтотуп бир аз калыштыр.
Эки куурай түбүнөн,
Эчки, этин мыктап алыштыр.
Эсинен танган кези эле,
Сур эчки, эс алгансып калыштыр.
Башынан айткан мергендин,
Кармар жери ушу эле,
Зулайка, убал кылыштыр.
Алганы менен көрүшүп,
Арадан көргөн иштерин,
Бир-бирине айтып беришип.
Ойноп, күлүп кош айтып,
Бириң бири көргөнгө,
Жүрөгү суудай эришип.
Сагынып келген Зулайка,
Издеген мерген баркына,
Зулайканы жөнөтүп,
Кайра мерген түштү эми,

Сур эчкинин артына.
«Кадырым издең алыштан,
Катарым Зулай келген — деп,
Канчалық жерден жөө басып,
Каргадай жалғыз мерген — деп,
Кармай албай калдым — деп,
Кара кашат кемерден,
Болжол кылган жерден — деп,
Кайта мерген күүлөнүп,
Жарышка кошкон жаңы аттай,
Сандай салып түрдөнүп.
Баштагыдан эки эсে,
Кубаттанды Кожожаш,
Зулайканы бир көрүп.
Тоо этектеп Сур эчки,
Күмүштакты өрдөдү.
Калды кийин кармалбай,
Мергендин, кармаймын деген жерлери.
Шалпылдама кары бар,
Кийик оттоп жүрүүгө,
Дүйүм чөптүн баары бар.
Качып барды Сур эчки,
Атойнок, Талды-Булакка,
Алып барды Эчки ээрчитип,
Кең Чаткалдын сайына.
Өрдөчү Эчки өзөндөп,
Өзүнүн болжол жайына.
Далай күн болду качканы,
Таласка келген кезекте,
Дарманы кетип Сур эчки,
Карматып кое таштады.
Абалдан ойлоп белгилеп,
Сур эчки ойлоп жүрчү экен,
Аблетим асканы.

Күзгүдөй тунук жалтырап,
Турган экен аскасы.
Асканы Эчки бет алып,
Секирип ташка чыкты эми.
Эчкидей ташта жүрүүгө,
Кожожаш мерген мыкты эми.
Өйдөлөп чыгып барганда,
Ортолоп аска калганда,
Кайберендин Сур эчки,
Караңғы туман салды дейт,
Кайда кетип калганын,
Кожожаш көрбөй калды дейт.
Чыкпайт эле билгенде,
Кайда кетти Эчки — деп,
Кожожаш туруп калды бир жерге.
Сур Эчки келип турду эми,
Каршында кызыл күңгөйгө,
Күңгөйгө келип турабы,
Али жарық болгон жок,
Эчкинин салган туманы.
Жакасын кыса карманып,
Жатып туруп мергенди
Эчки жасагандан сурады.
Кабыл болду эчкинин,
Тилеген тилек мураты.
Эчки тилейт кудайдан,
«Берсөңчи кудай мергенди,
Тукумум таза тергенди,
Алабашым өлтүрүп,
Аны менен нысап кылбастан,
Артымдан кууп келгенди.
Турган жери зоо болсо,
Мага, тутушкан душман жоо болсо,
Асманды аска тиресе,

Артымдан келген мергенди,
Жараткандан тилесе.
Асканын туруп боорунда,
Агайындан ажырап,
А да мендей жүдөсө!»
Эчки зарлап ыйлады,
Көзүнөн жашын тыйбады:
«Балдарымдын бири жок,
Калган башым соо койбой,
Өзүмдү кууп кыйнады.
Барбаган тоом калбады,
Эчкенин берсөң тилегин,
Мергендин, аскада калсын жандары!»
Капаланган Эчкенин,
Кабыл болду тилеги.
Мергендин турган аскасы,
Мелтиреген зоо болуп,
Асманга жакын тирелди.
Ачылды салган туманы,
Кожожаш тиктеп караса,
Аяк-башы керилген,
Асканын орто ченинде
Каргадай болуп турабы.
Каршында турган Эчкиге,
Мергендин, кайгырып айткан бир жообу:
«Антташып айткан шерптүчүн,
Эчки, калbastan жүрдүм соңунда.
Атар болсом Ак бараң,
Бар эле менин колумда.
Акыры келип таштадың,
Күзгүдөй таштын бооруна.
Аскадан түшсөм жерине,
Артындан калбай мен жүрдүм,
Антташып айткан кебине.

Камалдым келип аскага,
Эчки, жеттиң го сен да кегиңе.
Аман барсам дечү элем,
Аз гана кытай элиме».
Сур эчки анда кеп айтат:
«Баласысың Карыптын,
Кууп калбай артымдан,
Тоо бүткөнүн арыттың.
Таманы түштү жыртылып,
Бутуңа кийген чарыктын.
Карапайым эмесмин,
Кайберендигим аныкмын.
Айтканым укпай жүрчү элең,
Эми, мерген, кандайсың,
Сага мен, энелигим тааныттым.
Тилекти берсе жараткан,
Кайрылып жүзүн көрбәссүң,
Аз гана кытай калыктын.
Бербейсиңби, мергенди,
Уругум таза тергенди.
Каргадайдан карышып,
Картайганча кутулбай,
Карып жаным сенделди.
Далайдан бери Кожожаш,
Тартпадың менден ченгелди.
Таалайыңа куп кылсын,
Ушу турган жерлерди.
Кайрылып жүзүн көрбәгүң,
Кайгырган кытай элдерди.
Мерген болбой куруп кал,
Аскадан түшпөй туруп кал!
Чөп саргайып, күз болсун,
Таманың алды түз болсун.
Туруп кал мерген аскада,

Тууганга кыйын иш болсун.
Кайрыла турган жагыңа,
Карагай чыксын бутактап.
Калгын мерген аскада,
Кара ташты кучактап.
Толгоно турган жагыңа,
Долоно чыксын бутактап,
Тосулсун жаның аскада,
Бозоргон ташты кучактап.
Чын кайберен мен болсом,
Карышкан мерген сен болсоң...
Каргал жатат Сур эчки,
Карышып жүргөн мергенди:
«Кабарың билип кытайдан,
Калкың көчүп келгенде,
Тегерек-Сазга конгондо,
Аз гана кытай тууганың,
Алдыңкы сазга толгондо.
Элден уста жыйганда,
Карагай кыркып кыйганда,
Түшүрүп мерген алмакка,
Аракетин кылганда.
Шатың сынып кыйрасын,
Атаң менен энеңиз,
Көзүнөн жашын тыйбасын.
Каалап алган Зулайка,
Кайгырып, боздоп ыйласын.
Ар бир кылган ишиңе,
Эч бир даба кылбасын.
Аскада туруп саргайып,
Арманда өлсүн бир башың.
Андан айла таба албай,
Аркан жыйып чогултуп,
Үстүндөн аркан салганда,

Караңды көрсүн түшө албай,
Кайырган мерген арманда.
Аркан салса жетпесин,
Кожожаш качан өлөт — деп
Жору айланып кетпесин.
Менден эмес кудайдан,
Кара-Үңкүрдө жатканда,
Калтыrbай аттың сен бирөөн,
Карыганча мен сенин,
Кайғыңды тартып жүдөдүм.
Кабыл болсо кудайдан,
Ушул кылган тилегим.
Турган жерин зоо болсун,
Карга, кузгун чогулуп,
Качан өлөт мерген — деп,
Кадимкидей жоо болсун.
Акыры мага асылып,
Аска таш болду конушуң.
Каалап алган Зулайка,
Караны кийип ыйласын,
Сөөгүң ташта куурасын.
Элин қөчүп келгенде,
Эч бир айла кылбасын.
Акыры жадап тууганың,
Боюңду ташта мерген — деп,
Агайының чууласын.
Жерге түшпөй асылып,
Аскада калсын бир башың,
Каршыңда кызыл күңгөйдө,
Каалап алган Зулайка,
Караны башка салынып,
Мен кантем деп ыйласын.
Алдыымбы мерген кегимди,
Алып келсин башыңа,

Ажал, деген өлүмдү.
Бир кезекте сен мени,
Сурасам бербей куураттың,
Алабаш теке теңимди.
Кайыр кош, мерген, эсөн бол,
Кайғы тартып, кесел бол,
Мен айтып болдум кебимди».
Деп Сур эчки токтолду,
Айттар сөзү жок болду.
Айтканынан коркостон,
Асканын туруп боорунда,
«Ата ушуну кантсем» — деп,
Кайран мерген Кожожаш,
Айбат кылып октолду.
Ачуу келет мергендин,
Эчкинин айткан сөзүнө.
«Аскадан түшөр амал жок,
Көрүнөт элем көзүнө.
Өлтүрүп койчу сен эмес,
Сенден өлчү мен эмес.
Бир ок менен жок болчу,
Качып жүргөн куу Эчки,
Катарың мага тең эмес».
Сөзүн айтып болгон соң,
Эчки кетти жөнүнө.
Бир убакта Кожожаш,
Кеткенин билбей калыптып,
Ачууланып кебине.
Кайда кетти Эчки — деп,
Кожожаш тиктеп караса,
Асканын төмөн жагында,
Кетип барат Сур эчки,
Ак чаптуу күңгөй белинде.
Кетип калган экөн — деп,

Кожожаш тиктеп карады.
Аскага камап койдум — деп,
Анын да көөнү тынгансып,
Артынан кууган баланы.
Ата турган экен — деп,
Кожожаш мерген санады.
Мылтыгы түшүп эсине,
Эки жагын карады.
Караса мерген туруптур,
Ак далыда жалтылдап,
Алты сайлуу Бараңы.
Ыраак кеткен Эчкени,
Окчо кармап шыкаалап,
Калды мерген бир атып,
Мергендигин карачы,
Бир аткан огу Эчкенин,
Бир буту болду жаралуу.
Өзүн өзү кайтарган,
Ок тийгизбей жалтарган,
Кыйын Эчки ал дагы.
Сур эчки анда ойлоду,
«Кайта барып көрөйүн,
Дагы эле өчү бар экен,
Карышып жүргөн балааны».
Эчки кайта келди эми,
Мергенди келип көрдү эми:
«Абайлатпай бир аттың,
Бир жак бутум сый аттың.
Жилигимди сындырдың,
Унупас кайғы муң кылдың.
Орун болсо айтканым,
Оюмдан бир сөз чыгыптыр.
Кабарың угуп көчүшүп,
Калкың көчүп келгенде,

Аскадан кулап, бой таштап,
Адис мерген өлгөндө.
Өлгөнүң калкка билинсин,
Өзүңдүн жарың Зулайка,
Өксөп ыйлап жүгүрсүн.
Сөөгүң ташка илинсин,
Карыган атаң Карыпбай,
Калкың бүтүн бүлүнсүн.
Сөөгүң ташта кызырып,
Каның ташка төгүлсүн.
Карышып кууган Кожожаш,
Калкынан минтип бөлүнсүн.
Кайгырсын атаң өлдү — деп,
Чыкса кайтып түшө албас,
Кандай бир жерге келди — деп,
Турган жериң Аблетим,
Кожожаш өлгөн аска — деп,
Айта жүрсүн белгилеп.
Кууган менен карматпай,
Сур эчки түбү женди» — деп.
Сур эчки кетти жерине,
Жеттим го деп кегиме.
Кожожаш калды түшө албай,
Айланасы аска тоо,
Айласыз таштын чегине.
Сур эчки кетти кайрылып,
Аскада мерген кайгырып.
Таманынын алды түз,
Бир жалтаңды жай кылып.
Качан өлүп калганча,
Кожожаш ташка камалды,
Аблетимдин жеринен,
Ажырашты Эчкиден,
Антташкан шерттин жөнүнөн.

Турсун мерген аскада,
Сөз баштайлы элинен.

КОЖОЖАШТЫН ӨЛҮМҮ

Атасы бир күн түш көрсө,
Түшүндө көрдү баласын,
Аскалуу жалтаң кериден.

Түндө ушуну көрдүм — деп,
Сурады тууган элинен.

Тамаша кылды элдери,
Алжып калган адам — деп,
Дагы бир киши кеп айтты:
«Бу түшүндө Карыпбай,
Тирүү экен балаң» — деп.

Тирүү деп эли айткан соң,
Кантип токтойт Карыпбай.

Камынып калды барам — деп,
Кайдан да болсо жалгызды,
Издел жүрүп табам — деп,
Карыпбай чыкты аттанып,
Кез келгендөн сурады,
Аблетим Чаткалдын,
Жөнүн көргөн адам көп.

Карыпбай издел баласын,
Талаага далай жатты эми.

Сурай берип кыдырып,
Аблетим аскадан,
Баласын издел тапты эми.

Издел тапкан себеби,
Асканын турса боорунда,
Карыпбай тиктеп көрөбү?
Аблетим өрдөп келатса,
Мурун көрүп Кожожаш,
Атам Карып экен — деп,

Добушту мурун береди.
Карыпбай укту жаңырық,
Кара таштан үн чыгат,
«Карыпбай!» — деп, жаңырып.
Кайрылып токтоп Карыпбай,
Калдыбы деп жалғызым,
Ушу жерден табылып.
Добушу мерген үнүндөй,
Кубаты кеткен картаң көз,
Тунарат аска билинбей.
«Кайдасың, жалғыз, кулунум,
Добушуң чыгат өзүң жок,
Кайғыңды тартып курудум.
Кыйкырган ташта сен кимсін,
Мен, Карыпбай турамын...»
Аскадан мерген кеп айтат:
«Сен менин атамсың го» — деп, айтат.
Добушун улап таба албай,
Карыпбай келди жакындал,
Асканың жакын тұбұнө.
Кубат алып кубанып,
Атамсың деген тилине.
Али Карып түшүнбөйт,
Ошонун кайсы кимине.
Тұбұнө жакын келди эми,
Жалдырап, тиктеп шыкаалап.
Жалтыраган асканын,
Жарым орто ченинен,
Жалғызын Карып көрдү эми.
Анық көрүп карасын,
Эми тааныйт Карыпбай,
Издеп жүргөн баласын.
«Айрылган менин шорум да,
Көз көргөнүн шыпырған,

Ак шумкар элен колумда.
Асылып куубай Эчкини,
Жүрбөдүң, балам, тобунда.
Кайда экениң таба албай,
Кайгырып жүрөт Карыпбай.
Калыпсың, балам, улардай,
Кара таштын боорунда.
Айланайын, балам, — деп,
Канаттуу күштар жетпесе,
Ага кантип барам — деп.
Таптым десем зоодосуң,
Тынбады менин санаам» — деп.
Кожожаш мерген кеп айтат:
«Ыйлаба, ата, — деп айтат.
Аскадан көрүп ыйлаба,
Ата, жаның кыйнаба.
Пайдасыз, ата, мунуңуз,
Бакырып ыйлап жаткан мен,
Барбайт түшүп уулунуз.
Антташып калган Эчкини,
Артынан жетип кармайм — деп,
Аскада минтип туруппуз.
Кубаладым, талбадым,
Аскага чыга бергенде,
Эчкинин күйругунан кармадым.
Күйругун кармап илешип,
Бир далай жерге барганым.
Күйругу чыгып колумдан,
Билбедим кайда калганын.
Андан көрө, атаке,
Элиңизге барыңыз,
Элинди жыйнап алыңыз.
Эси бүтүн киши эле,
Зулайка биздин жарыбыз.

Усталарды жыйдырып,
Ыргайдан шаты салыңыз.
Айласын таап аскадан,
Түшүрүп мени алыңыз.
Аскада туруп өлбөсүн,
Азапта туруп жаныбыз.
Көп ыйлаба, атаке,
Кыйналбасын жаныңыз»,
Карыпбай турду: «макул — деп,
Кулунум, бул айтканың акыл» — деп.
Кайгырып жүргөн Карыпбай,
Кайраттанып калды эми.
Карасын көрүп кубанып,
Кайта элине салды эми.
Келерде көп күн жүрсө да,
Баарда ылдам барды эми.
«Жалғызымды көрдүм — деп,
Ооз-мооз сүйлөшүп,
Ойноп-күлүп келдим — деп,
Оюмдагыдай туш келди,
Өгүнкү көргөн белгим — деп.
Күн-түн өтпөй чечкин — деп,
Азандан артып жүгүңдү,
Агайын бүтүн көчкүн» — деп.
Карыпбайдын сөзүнө,
Катындар үйүн чечишип,
Калbastan эли көчүшүп.
Журтунда жалғыз жан калбай,
Бирин-экин мал калбай,
Айылты көчүп мергендин,
Алган жары Зулайка,
Арзыган иш табылбайт,
Азабын тартып зарланбай.
Арага нече конушуп,

Нечен күн өргүү болушуп.
Ашуусу бийик тоо ашып,
Ағыны катуу суу кечип,
Бирин бири жүр дешип,
Келди көчүп Чаткалга.
Сугарып, багып, бышырып,
Эгинин оруп дыйкандар,
Кырман болуп жатканда,
Кытайлар көчүп келди эми.
Кыстарып койгон немедей,
Кыпчылган аска бийиктен,
Кожожашты көрдү эми.
Алган жары Зулайка,
Каршысы жакын кара таш,
Оро-пара келди эми.
Салам айтып чуулдал,
Укпаса да, укса да,
Агайын, тууган элдери,
Кытайлар келип конду эми,
Тегерек-Сазга толду эми.
Каргадай болуп көрүнөт
Кайран мерген бир башы.
Кайгысын айтып көрүшкөн,
Каалап алган Зулайка,
Кадырын билген курдаши,
«Эсенсиңби, мерген? — деп,
Кашыңа киши баралбас,
Таапсың конуш турууга,
Аблетим деген жерден — деп
Кантеп жетет адамзат,
Кабарын айтып турбаса,
Катуу шамал желден — деп.
Каргадайда баш кошкон,
Кагылайын, мөргеним,

Далайдан бери таба албай,
Ушу бүгүн көргөнүм.
Айласын кандай кылышат,
Аз гана кытай элдеринң.
Канатым жок учууга,
Камалып турган асканды,
Мергеним, каруум жетпейт
Көрдүм бүгүн көзүңдү,
Укчу мерген сөзүмдү.
Уларлар чыкпас таштасың,
Убайым тарткан өзүңбү?
Пайдасы жок мылтыкка,
Бала кезде асылып,
Башың көрдү кесирди.
Кесир эмей эмине,
Жүрөгүм жалын болду чок,
Көргөн соң сенин түрүңдү бузууга.
Кыйналып жаның кысылып,
Туруптур жаның тириле.
Түшүрүп таштан алышка,
Айласы болот эмине?
Кайгырып жүргөн Зулайка,
Артыңдан издеп келүүгө,
Азамат сенде бала жок.
Жаталбай карап чыгууга,
Жатындаш жакын ага жок.
Кабарыңды билерге,
Кайгырчы тууган бири жок.
Кагылайын, жалғызым,
Кайраттуу жакын ини жок.
Айрылса мерген өзүңдөн,
Атандын көрөр күнү жок.
Алган жарың Зулайка,
Күндө бир жалын болдум чок.

Актай башым каралап,
Айдай бетим жарапап,
Калкымдан издең сенделип,
Канча жерди арапап.

Табактай бетке так салып,
Далай күн издең таба албай,
Талаада жүрдүк какшанып.
Келин болуп келгени,
Кенен ойнот кошулуп,
Керилип бирге баспадык.

Куу Эчкиге алдатып,
Азабың тартып аксадык.
Аксамак турсун чор болдук.
Азабың тартып кор болдук.

Жаным секет курманың,
Жалтаңдын жалғыз боорунда,
Жармашып мерген турганың.
Карагай, арча, бадал көп,
Кандай кылат тууганың?»

Анда мөрген кеп айтат:
«Тегерек-Саздын жанына,
Шаркыратма аскага,
Зулайка, бекерге ыйлап какшаба.
Жер көпүрө салғыла,
Жетелеп бир-бир малыңды,
Мага күйчү эл болсоң,
Туш-түш жакка баргыла.
Карагай менен арчанын,
Түз-түзүнөн кыйгыла.
Зулайка, курулай ыйлап чыңыrbай,
Мындаи бир аракетти кылгыла.
Аркан менен бек чырмап,
Улаштырып жыгачты,
Жетер бекен шатыңар,

Алдынан сүйөп көтөрүп,
Асканы көздөй сунгула».
Тегерете үй тигип,
Тегерек-Сазга конушуп,
Аскада турган мергендин,
Айтымында болушуп.
Таш толтуруп, кум салып,
Жер көпүрө * салышып,
Керки *, чотун * кыстанып,
Аял, эркек дебестен,
Араа кайда аларда,
Карагайга жабышып.
Малдарына сүрөтүп,
Кадагандын ордуна,
Улаштырып жыгачты,
Аркан менен таңышып.
Жетер бекен ушу — деп,
Аракетти кылышып.
Алып барып аскага,
Мергенди карай сунушуп.
Сунган менен жетеби,
Жип менен таңса турабы,
Карагайдын экөө,
Жыгылып кайра кулады.
Шаты жетчүү жерде эмес,
Тим эле, далbastап айткан бул кеңеш.
Шатыдан айла түгөнүп,
Айылдан аркан жыйышып,
Шатыдан булар түңүлдү,
Аракетти кылышып.
Үстүнөн аркан салмакка,
Асканын, эң үстүнө чыгышып.
Кабаттап аркан салса да,
Канча аркан жыйнап барса да,

Аркан салса жетпеди,
Аракети түгөнүп,
Айланын жаман кеткени.
Кантебиз деп кытайлар,
Кайтып келди жыйылып,
Заманасы куурулуп.
Кытайлар анда кеп айтат:
«Жалгыз мерген өзү өлбөй,
Бизди да кырат деп айтат.
Кырылып кошо өлгөнчө,
Мерген менен кошуулуп,
Биз да кыйноо көргөнчө,
Турган жериң аска — деп,
Эчки кууймун деп жүрүп,
Жолугупсүң наска* — деп.
Айтсак боло мергенди,
Аскадан боюң ташта — деп.
Акыры чарчап кытайлар,
Айла жок кылар башка — деп.
Түшпөсүнө көз жетип,
Ажырап нурдан көз кетип,
Акыл менен эс кетип,
Түшүрө албай койгон соң,
Айрылганым ырас — деп,
Атасы байкуш Карыпбай,
Айтып жатат мурас кеп:
«Таппады айла аз элиң,
Аскадан жерге түшө албай,
Ушубу жалгыз өлгөнүң?
Карып кеткен кезимде,
Кайгырып ыйлап, атам — деп,
Колуң менен көмбөдүң.
Кой көрүнгүс туманда,
Коен атып бергеним,

Кагылайын, мергеним.
Аскадан түшпей сен өлдүң,
Азабың тартып мен өлдүм.
Көзүм толо көрбөдүм,
Кучагым толо сүйбөдүм.
Каргадай жалғыз сен жоксун,
Кайгысын тарттым дүйнөнүн.
Өйдө чыкسام өбөгүм,
Ылдый түшсө жөлөгүм.
Кубат кылган медерим,
Ажалым жетип өлгөндө,
Атакем деп, чыңырып,
Артымда калган белегим.
Акыл, айла бизде жок,
Аскадан жокпу келериң?
Жалғыз туума, кулунум,
Сен аскада, биз жерде,
Кулунум деп, курудум.
Башыңа салган турбайбы,
Балам, ажалдын чалма куругун.
Каргадайдан үйрөнүп,
Кас болдуң, балам, кийикке,
Менин калганымбы күйүткө.
Кантеп барам жаныңа,
Кагылайын көзүңөн,
Канаттуу күштар жеткисиз,
Балам, калдыңбы аска бийикте!
Алты сай бараң асынган,
Аяктай ташка жашынган.
Көк бараң мылтык асынган,
Көнөктөй* ташка жашынган.
Кабылан, жолборс, шер аткан,
Эчки, теке, кулжаны,
Эсептебей көп аткан.

Карып кеткен кезимде,
Канчалық кылган кызматың,
Калды, балам, эсимде.
Кайгыртып калың элинди,
Калганыңбы, кулунум,
Кара асканын бетинде?!
анатың жасап күшкә окшоп,
Калганыңбы, Кожожаш,
Караңғы жайга кетүүгө?!
Кайратың болсо айтып кет,
Каргадайда колдо өскөн,
Сарткошчу шордуу жетимге.
Эстесем кетет каруум,
Эки үйгө тийген жарыгым.
Эскирген атаң көзү өтсө,
Ээлөөгө ким болот,
Ээсиз калган малыңды?
Ээрчишип биргө жүрүүгө,
Эриксе ойноп-күлүүгө,
Эри балам ким болот
Зулайка сындуу жарыңдын?
Карыштың атып эчкиге,
Кара аскадан түшө албай,
Калды бутта чарыгың.
Картайган карып кишимин,
Кайсы адамга айтам зарымды.
Калса, балам, жакшы сөз,
Үккан кулак, көргөн көз,
Арткылар айта жүрүүгө,
Баламдын, ушундай деп тарыгы».
Картайып калган Карыпбай,
Кулунум деп, чыңырып,
Кыйлагага үнү угулуп.
Кызыл күңгөй аскага,

Кырданып барып жыгылып.
Эсинен танып картаң чал,
Эл үстүнө жыйылып.
Энеси болсо эрте өлгөн,
Канча айткан менен ата да,
Асканын туруп боорунда,
Азаптуу, шордуу атам — деп,
Кожожаш айтып калды чыңырып:
«Бешенеде бактың жок,
Берсентим деп чыңырба.
Дайындармын өзүндү,
Тууганың кытай урууга.
Түшүп баарар айла жок,
Турамын таштын кырында.
Артыгым менин Зулайка,
Акылың бар киши элең,
Башкага Зулай бурулба.
Каңтарбай миндим кара боз,
Кайберенге болдум дос.
Каргадайдан баш кошкон,
Кадыркечим, Зулайка,
Калдыңбы жесир, кайыр кош!
Айласын кандай кыламын,
Аскада жалгыз турамын,
Колумда турат Ак бараң,
Көтөргөн жабдык куралым.
Үйлаган менен түшүрбөйт,
Асканы кандай кыламын?
Жашымдан өстүм талаада,
Турбадым он күн бүтүндөй,
Тууганым сенин араңа!
Жолуктум Эчки балаага,
Курдашыңдан айрылып,
Каалап алган Зулайка,

Кайғыны жыйба санааңа.
Карыған атаң боздотпой,
Канимет қылып турұңуз,
Алты айлық бойдо балаңа».
Биригип өскөи Сарткошчу,
Бикиринде ойлонуп,
Шондо туруп мындаі дейт:
«Бир сөзүм айтып калайын,
Бир тууган мерген агага.
Көзү барда сүйлөбәй,
Мергендин көзү өткөн соң,
Бекерге тентип калбайын,
Эли жок ээн талаага»,
Сарткошчу шонтип кеп айтат,
Сактап жүргөн сөздөрүн,
Зарланып жетим эми айтат:
«Айланайын, уялаш,
Бир тууган элек Кожожаш.
Сизди кармаган экен бекемдеп,
Турган жериң аска таш.
Мен, сөз укчу элем элинден,
Ажыратып өзүңдү,
Ала албадық өлүмдөн.
Айлыңа айттың бир далай,
Анық тууган мен болсом,
Неге унуттуң көңүлдөн.
Эсим чыгып турамын,
Эстебей койгон жөнүндөн.
Мерген, турган жериң аскабы,
Турсам ыйлатп көрбөдүң,
Мен тууган эмес, башкабы?
Сенин, асылған жериң аскабы?
Али ушубакка чейин,
Айтпайсың бир ооз иним — деп,

Ата, энем сизден башкабы?
Айтып бер, мерген, энемди,
Жат элине көнөмбү?
Жатындаш тууган мен болсом,
Жарашпайбы мен айтсам,
Жанымда турган женемди?
Айтып бер, мерген, атамды,
Жат элиңе батамбы?
Жазып кет ойдо капамды.
Чыгардың мерген эсинден,
Чыдай албай жөнүмдү,
Сураймын, аке, өзүндөн.
Ээрчип жүрүп жетилген,
Эске албас мендей жетимден.
Ата, энем бөлөк жан болсом,
Өз жөнүмө кетиргин.
Канча адам айтып жүрсө да,
Бир тууган эмес экенмин.
Бир тууганым жок болсо,
Бул жерде турбайм, кетемин.
Агабыз мерген билдиридин,
Аталаш эмес бөтөнүм.
Айтып кет, мерген, кебинди,
Акыры бөлөк экенмин».
Кожожаш угуп тааныды,
Акыры турбай кетерин,
Анда мерген кеп айтат:
«Кайгырып жалгыз отурам,
Каргалар учпас кериде,
Карыган атам сооротуп,
Катары менен баргыча,
Каргадай иним, Сарткошчу,
Капаланбай тура тур,
Кайгы албай, иним, көөнүңө.

Шабдалы менен шалгамды*,
Эс акылым алгамбы.
Эскирген атаң сооротуп,
Эң артында айтканча,
Жетиле элек жаш нерсе,
Эсине алып калганбы.
Энелешпиз, тууганбыз,
Эчкирбе, иним, башкага,
Эл айтып жүрөт жалганды.
Атаң болсо карыптыр,
Алтымыш ашып барыптыр.
Башынан айтып келгенче,
Балалық кылып Сарткошчу,
Көңүлүнө алып калыптыр.
Кайрылып конот каз, өрдөк,
Карайган сазда көл үчүн.
Калкымда жатпай бир күнү,
Каңгырып жүрдүм эл үчүн.
Ой, кайран мерген жалгыз — деп,
Кайгыrbайт бири мен үчүн!
Жасабай калсын мендейди,
Жалғыздык башка келбейби.
Жакшына Зулай жаны үчүн,
Жаштық кылба, Сарткошчу,
Жатындаш эмес, бөлөк — деп,
Иним, сени жат кишидей бөлбөйбү.
Кирбегин элдин тилине,
Айтканым жок бул сөздү,
Башка элиңдин бирине.
Анық тууган инимсиң,
Албагын кана дилиңе.
Сарткошчу, сага агаңдын,
Сактап жүргөн сөзү бар.
Саргайдым таштын боорунда,

Агаңдын ақыл, эси бар.
Караны башка жамынган,
Кантемин деп чаңырган,
Иним, кайғылуу жеңенди өзүң ал.
Учканы ушул дүйнөдөн,
Укпайт сөзүм билбegen.
Учтум элим араңдан,
Убайымдуу күн менен,
Өнөрүм кетти көмүлүп,
Кетейин айтып тил менен.
Кожожаш ташта, эл жерде,
Өз жанын өзү кыя албайт,
Бой таштап кулап келгенге».
Ачкадан суусап, мал чуулап,
Эли да кошо жадады,
Жайсыз конуш жерлерге.
Ошол ишти көргөндө,
Ойлоду мерген Кожожаш,
Өлмөгүм керек экен — деп,
Ойлоду мындаи ақылды.
Бу кордуктан көрөкчө,
Аскадан боюн таштоого,
Мерген, оңтойлонуп жатканы.
Зулайка анда кеп айтат:
«Тууганың келди жыйылып,
Туш-туш жакта карагай,
Кесилип жатат кыйылып.
Ақылдан кеткен атакең,
Ар бир жерде жыгылып.
Башынан мерген экенсинг,
Азаптуу күнгө туулуп.
Аракет кылдык алууга,
Аскадан аман түшүрүп,
Айылга алып барууга.

Калдың мерген аскада,
Кандай кылам таарынба!
Келин кезде кейиттин,
Эркин турбай эки жыл,
Эзилдим мерген мен мында.
Түгөндү менин тилегим,
Алты айлык бар бирдеме,
Кожожаш, сенден медерим.
Канча мыкты болсом да,
Караны башка салынып,
Кайғыңды тартып жүдөдүм.
Түгөнгөн экен сууларың,
Түк ылаажы жок экен,
Тирелген аска турганың.
Жаш кезимден айрылып,
Жалынга күйүп турганым.
Жамынып оокат кыларга,
Жакын жок экен тууганың.
Жаш балапан Сарткошчу,
Жаштып ыйлап кыйнадың.
Кайрылып учкан каз, өрдөк,
Карала моюн бозу бар.
Кадыркечин Зулайка,
Каалоом сенде, бейлим ак,
Караңғы жайда кошуп ал.
Кыялап учкан өрдөктүн,
Кызыл моюн бозу бар,
Кыз алган жарың Зулайка,
Кыялым сенде, бейлим түз,
Кыямат жайда кошуп ал!
Турган жериң аска — деп,
Ким айтат боюң ташта — деп,
Жалганда жүрүп жолуктуң,
Жаныңды бербес наска» — деп.

Анда мерген кеп айтат:
«Кейибегин, алганым,
Кетти ичимде арманым,
Бир Эчкинин зарпынан,
Билбедим ташта калганым.
Бир мерген деп чуулдап,
Анық болду Зулайка,
Караны кийип кайгырып,
Жесирлик күндө калганың.
Кыйнабайын баарыңды,
Кырбайын бекер малыңды.
Эптеп жерге алып кет,
Эскирген Карып чалыңды.
Эсине ал, сен Зулайка,
Эсилин, мерген парыңды.
Эчкини кууп, ташта өлдүм,
Кимге айтайын зарымды.
Өлүүгө өмүр кыскарды,
Кайыр кош, журтум, кары-жаш,
Эми таштайм жанымды.
Алты айлық болсо боюнда,
Эмне деген акыл бар,
Зулайка, сенин оюнда,
Түшөргө айла таба албай,
Ажалдын кургу моюнда.
Ала карга, сагызган,
Айланып зоодо жүрүшөт,
Кызылым чокуп тоюуга.
Зулайка эгер кыз туусаң,
Атын Каныш койдургун.
Мергенден калды берсент — деп,
Бешикке салып той кылгын.
Эркек туусаң Зулайка,
Атын койгун Молдожаш,

Мергенден калган белек — деп,
Менден тууган жан болсо,
Сөөгүмдү издең келет — деп.
Асты оюмда жок эле,
Аскада жаным өлөт — деп.
Ак бараңды таштаймын,
Темири түшсө тегизге,
Терип алып, түйүп кой,
Түбүндө болов керек — деп.
Каары жаман өлүмдүн,
Калың эл сенден бөлүндүм.
Кадырын эстен чыгарба,
Кайран мерген төңиндин!»
Деп Кожожаш айтканда,
Элинин баары чуулдап,
Эми мерген кулайт — деп,
Уккан кулак, көргөн көз,
Улуу, кичүү дуулдап.
Калкынын баарын дарбытып,
Айласын кандай кылам — деп,
Алган жары Зулайка,
Азабын тартып, кан жутуп.
Жүрөгү кызыл чок болуп,
Жүрө албай калды токтолуп.
Жан кургур кыйын кыймакка,
Эки, үч жолу аскадан,
Таштайм деп боюн Кожожаш,
Тура калды октолуп.
Улам муздак суу ичиپ,
Күйүт дөгөн кыйын иш,
Күйдү Зулайка от болуп,
Аял, эркек дебестен,
Кантып боюн таштайт — деп,
Карап калды топтонуп.

Өмүрү кыска өлүүгө,
Өз башына кыйын иш,
Өлүмгө жанын берүүгө.
Өксүгөн кыйын капалык,
Түштү Зулай келингө.

Өлөм деп бирөө чыңырып,
Кара асканын боорунда,
Каргадай болуп турганда,
Кандай баатыр эр керек,
Айныбай тиктеп көрүүгө.
Катарланып кашына,
Калк карашып калды дейт.
Куласа сөөгүн тосом — деп,
Курдашы байкуш Зулайка,
Түбүнө жакын барды дейт.
Ийниндеги Ак бараң,
Мерген, ийнинен жулуп алды дейт,
Бош жип менен таңды дейт.
Таштады дейт бараңын,
Ар бир ташка бир тийип,
Талкаланып бараңы,
Майдаланып калды дейт.
Шибегедей темирди
Издеп жүрүп Зулайка,
Зорго таап алды дейт.
Мергенден калган белек — деп,
Бекем түйүп салды дейт.
Өлүүдөн мерген качпады,
Өксүп ыйлап чыңырып,
Өлгөнүм ушул элим — деп,
Өзүнүн боюн таштады.
Эл калды чуулдап бүлүнүп,
Эзилип ыйлап Зулайка,

Эл, кантем, — деп жүгүрүп.
Карыпбай жатат бир жерде,
Кайышып, сынып, бұғулұп.
Касаптын сойгон этиндей,
Кайкайған бодур аскага,
Калды дейт сөөгү илинип.
Кан чокучу кузгундар,
Калbastan келди үйүлұп.
Өлгөн менен кошо өлбөйт,
Өксүп ыйлап туугандар,
Өрт өчкөндөй түңүлұп.
Кара таштын түбүнө,
Караны кийип үн тартып,
Кадыркечи Зулайка,
Кайгырып ыйлайт, мун тартып.
Айрылышып мергенден,
Азандан чечип, жүк артып,
Жерине көчө баштады,
Агайын, тууган элдерден.
Атаңды* комдоп*, жүк артып,
Айылы көчтү жерине,
Алганы Зулай үн тартып.
Кара нар* комдоп, жүк артып,
Калкы көчтү жерине.
Кадыркечи Зулайка,
Кайгырып ыйлап, үн тартып.
Актай башын каралап,
Айдай бетин жаралап.
Көзүнүн тирүү барында,
Көп күнгө чейин кытайлар,
Мергенге турған каралап.
Жер көпүре салышып,
Малы ачқадан калышып,
Кайта көчтү жерине,

Мергенди жайлап салышып.
Башына кара чулганып,
Кадыркечи Зулайка,
Кайгырып ыйлайт муңданып.
«Айласын таппай жалтаңдын,
Аракет кылдық, мергенге.
Алалбай таштан өлтүрдүк,
Ажырап кетип барабыз,
Ата конуш жерлерге.
Кайгырдық далай, мергенге,
Алты күн өмүр сүрсө да,
Алып кетсемчи Таласка,
Мен, баякыда артынан жөө келгенде.
Кайгырдық далай, мергенге,
Кашымда беш күн жүрсө да,
Калтыrbай алып кетсемчи,
Мен, калкымдан жөө келгенде.
Караймын калкта мерген жок,
Кайран эрден ажырап,
Кайтып бара жатабыз,
Калкым өскөн жерлерге.
Жайылган тегиз саз беле,
Жалғызым, жаш өмүрүң пас беле?
Жармашкан жерден өлгүдөй,
Ошол аска, ажалың жетчү таш беле?
Тууганың издел келди эле,
Тууган жериң Каракол,
Турмушун қытай элде эле.
Туйгуnum, сенден айрылып,
Тулданчы * бейбак мен беле?
Тууганың келип ала албай,
Турган жерден өлгүдөй,
Туюк жалтаң аска таш,
Сенин, турпагынды алган жер беле?!

Өз атаң издең барды эле,
Ылайыгы болбоду,
Үргайдан шаты салды эле.
Үрысқың сенин элден аз,
Өксүп кайттык аскадан,
Өз әлге кайра кошулбас,
Мерген, өмүрү келте жан беле?»
Караны кийип кайгырып,
Кан жутуп ыйлап Зулайка,
Кайтып келе жаткан кез,
Катарынан айрылып.
«Энекем мени тууганда,
Жасаган экен ушундай,
Эмгектүү, шордуу жан кылышп».
Караны кийген Зулайка,
Кайгырып ыйлайт, үн тартып.
Беш тырмак салды тамгалуу,
Зулайканын өңүнө.
Бетине тамга салбаса,
Кайгырган жок деп калк айтчу,
Дүйнөдөн кеткен эрине.
«Кошулбадың, Кожожаш,
Калың кытай тобуңа.
Ажалы жеткен өлүчү,
Арман менен кайгым көп,
Кара кылышп туррууга,
Колумда бала жогуна,
Алдырдык, мерген, өзүндү,
Ажалдын жайган торуна».
Арага конуп, жол жүрүп,
Аз гана эмес, мол жүрүп,
Кайта келип калк конду,
Ата конуш жерине.
Кайгынын түштү чоктору,

Зулайканын көөнүнө.
«Аял бойдок өтпөйбү,
Башында тийбей мергенге,
Жүрсөмчү же жөнүмө!
Караларга паана жок,
Кайраттуу уул бала жок,
Кагылайын, жалгызым,
Кантип турам элиңе?»
Инисиндей Сарткошчу,
Атасы бөлөк нерсени,
Зулайка, анчалык албайт көөнүнө.
Кайта келип кытайлар,
Конушка конду курчалып,
Кожожаштан түңүлүп,
Конду кытай тынч алып.
Кожожаштын ак өргөө,
Айылдан алыс кондуруп,
Капшытка койду тул салып.
Караны кийип Зулайка,
Отурат ыйлап, үн салып.
Карып калган Карыпбай,
Акылынан танды эми.
Жалгызынын айынан,
Жарабай байкуш калды эми.
Тушуна желек сайдырып,
Турат ыйлап Зулайка,
Тул түбүндө кайгырып.
Келбейт мерген тирилип,
Кейиген элгө кайгырып.
Жашы кайткан кезекте,
Турбай калды Карыпбай,
Жалгызынан айрылып.
«Кармадың мылтык баранды,
Катыны ыйлайт Зулайка,

Кайгырса мерген табамбы?

Калган туяк белек — деп,

Калтыrbай кеттиң, балаңды.

Кашайган менин бактым жок,

Кайгылуу күндө жарапды.

Адис деп аттың бараңды,

Адашкан мерген курбумду,

Арманым айтсам табамбы?

Аман тууп, көз көрсөм,

Тарбиялап өстүрсөм,

Алты айлық калды боюмда,

Артыңда калган балаңды».

Алты айлық бойдо баласын,

Аз күндөн кийин төрөдү.

Эркек төрөп Зулайка,

Элинин баары кубанып,

Калды деп мерген белеги.

Эркек туусаң балаңды,

Молдожаш деп, ат кой деп,

Айтып кеткен эмеспи,

Кече, кайран мерген берени.

Кубанышып, мал союп,

Кучактап жерден алышып,

Келиниң эркек тууду — деп,

Келжиреп калган Карыпка,

Сүйүнчү сурап барышып.

Баланын деми ушундай,

Балдар менен Карыпбай,

Кубанганы ушунча,

Кошо чуркап жарышып.

Карыпбай келди кубанып,

Кожожаш кайтып келгенсип,

Кубатка толуп чыңалып.

Бир мал союп, байкуш чал,

Элинен бата дуба алып.
Молдожаш деп ат койду,
Кайгырып жүргөн Зулайка,
Капасы чыгып шат болду.
Кайран мерген жалғыздан,
Аман болсо Молдожаш,
Бир калган түяк зат болду.
Капшытынан тулду алып,
Желекти кайрып сындырды.
Жесир калган Зулайка,
Жетим да болсо түяк — деп,
Желпинген көөнүн тындырды.

МОЛДОЖАШ АТАСЫНЫН ДАЙЫНЫН УКТУ

Жыл маалына күн жетти,
Бир мал союп бата окуп,
Аткарды баштан милдетти.
Агадан калса ини — деп,
Агайын тууган башка элдер,
Айтышып жүрчү бир кепти.
Калк айтса катын тил алмак,
Артында калган жесирди,
Аганын зайдын ини алмак.
Зулайка сулуу сүйсүн — деп,
Сунуш кылды эл-журту,
Саламат жанын кор кылбай,
Сарткошчуга тийсин — деп.
Мергендин ордун кур койбой,
Ошо да болсо бир тууган,
Зулайкага, каралашып жүрсүн — деп.
Жетим да болсо Сарткошчу,
Ал кезде, жетилип калган курсулдөп.
Калк сезүн жок деп айтабы,
Кайран келин акылман,

Зулайка, абдан түрүн байкады.

Ээрчип жүрүп чоңойгон,

Ээледи Сарткошчу.

Эси бүтүн Зулайка,

Эл сөзүнө жыгылды.

Карыпка акыл салышып,

Калк бир күнү жыйылды.

Каламы бар молдосу,

Калган жесир катынды

Сарткошчуга буюрду.

Макул болду ушу сөз,

Тууганы кытай калкына.

Мергенден калган Молдожаш,

Жашы келди алтыга.

Жаш кезинен жармашып,

Жаанын түштү артына.

Чырпыктан кылган жааны,

Чындалатса тийгизет,

Тыйын эмес жартыга.

Атасынан баласы,

Абдан кыйын болот — деп,

Атагы чыкты жалпыга.

Атасы мерген киши — деп,

Өзүнө окшош жүзү — деп,

Өткүр болду Молдожаш,

Карга, кузгунду шыкаалап,

Жаа менен атып түшүрөт.

Кийгени чокой, боз чепкен,

Тааныбайт эч бир киши — деп.

Конушу толо эл конуп,

Колунда жүргөн Сарткошчу,

Кожожаштын ордуна,

Колтукташты Зулайка,

Койнұна жатып эр болуп.

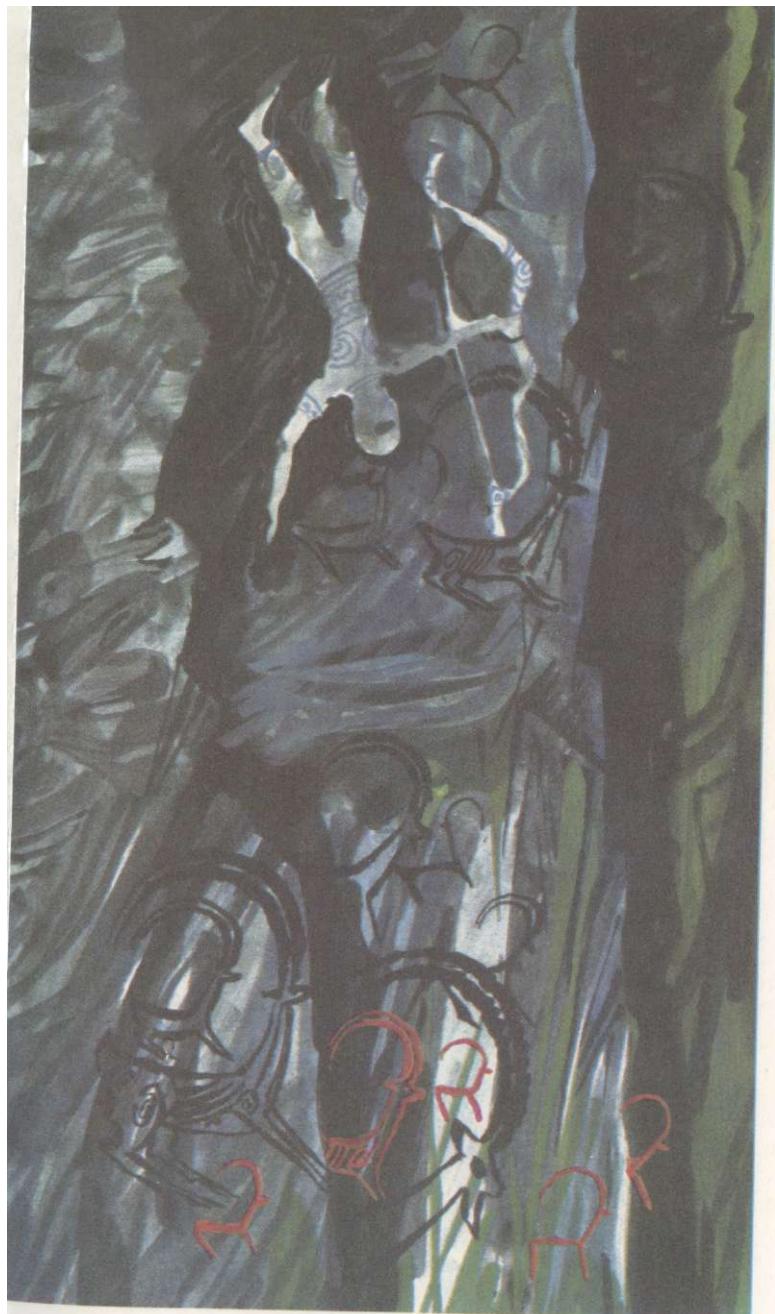
Мергенден калган Молдожаш,
Келди жашы жетиге.
Карга, кузгун тириүү калбайт,
Консо айылдын четине.
Бешим ченде беш киши,
Өңөрүп алып мылтыгын,
Бастырып бара жатышат,
Ак карлуу тоонун бетине.
Жүгүрүп жетти Молдожаш,
Кара жолдун четине.
«Мылтыгы бар беш киши,
Кайрылып кулак салгыла,
Жетимдин айткан кебине.
Мен да кошо барайын,
Силердин барган жериңе».
Али бала биле элек,
Апасы айтпайт жашырып,
Атасынын жөнүнө.
Кайрылып токтоп беш мерген,
«Кайрандын уулу жетим — деп,
Бери келгин, балам, бери — деп,
Тааныбадык сени — деп,
Кимдин уулу болосуң?
Атаңдын айтчы жөнүн» — деп.
Молдожаш жетим мындай дейт:
«Уругум кытай элден дейт,
Колумда чырпык жаам бар,
Короого келбейт сагызган,
Жүгүрүп жүрөм эрбендереп.
Атам экен Кожожаш,
Агайындар айтышат,
Алда качан өлгөн — деп.
Кузгун, карга баары тең,
Куру чырпык жаамдан,

Кутула албайт менден — деп.
Атабыз экен Кожожаш,
Агабыз экен Сарткошчу,
Апамды алып берген — деп.
Апам ажыраган киши экен,
Абалы мурун эрден — деп.
Көргөн жокмун атамды,
Көп биле албайм мен жөнүн,
Алдагы көндөй темир аттарды.
Ар киминде бир мылтык,
Кылышп бара жатасыңар,
Эминеге сапарды?
Ала бар мени акелер,
Атканыңды көрөмүн,
Көрө элекмин үйрөткүн,
Мылтык деген өнөрүн.
Дүнүйөдө өз оюм,
Мылтыкты жакшы көрөмүн.
Учкаштыр, аке, бирөөңөр,
Улуу тоого баргандада,
Аттарың багып жүрөмүн.
Бала кезде мылтыкка,
Ышкылуу болду жүрөгүм.
Силердейден көрбөсөм,
Дары салып аткандын,
Тартибин кайдан билемин.
Ала барсаң, аке — деп,
Силерден ушул тилегим».
Баланын угуп сөзүнө,
Пайдасын көргөн Кожожаш,
Баарынын түштү эсине:
«Короодон малды сойдурбай,
Кожожаш этти жегизген,
Аркар мөнен кулжадан,

Атчу эле тандап семизден.
Айланайын, чырагым,
Атаң сенин Кожожаш,
Адис болгон киши эле,
Мергендиги келишкен.
Шым шымалуу мерген — деп,
Шыралга* деп барганда,
Атып койгон эчкисин,
Шыйрагын кеспей берген — деп.
Тиктегени өлгөн — деп,
Тилегин кудай берген — деп,
Аскадан аткан эчкиси,
Алдына кулап келген» — деп.
Беш мергендин бирөсү,
Аттан түшө калды дейт:
«Мен барбайын, сен баргын,
Байкуш атаң бар чакта,
Пайдасын көп көргөм — деп.
Атанын ордун басарсың,
Аман болсоң чырагым.
Атаң мерген Кожожаш,
Аска ташта өлгөн — деп.
Артынан барып ушул эл,
Түшүрө албай аскадан,
Түңүлүшүп келген — деп.
Тирүү кезде Кожожаш,
Үй башына бир-бирден,
Атып келген кийигин,
Түтүнгө бөлүп берген — деп.
Атаң мындай болгон — деп,
Айтпаган туура бирөө да.
Апаң болсо, жаш ко — деп,
Жашыргандыр сенден — деп.
Жүгүрүп көлдиң атайы,

Жүрөгүң сүйүп делбендең». Баланы карап бет алып, Баяғы мерген сүйлөдү. Бирөөнөн башкасы, Бул баланы сүйбөдү. Атасы минтип өлгөнүн, Молдожаш мурун билбеди. Азыр укту Молдожаш, Ушундай деген жүйөнү. Молдожаш анда кеп айтат: «Бара турган жериңер, Кайсы тоонун арасы? Жанагы сөзүң кайта айтчы, Калды бекен чаласы. Кабарын айтпайт эч адам, Мен, ошол Кожожаштын баласы. Атаң мындай болгон — деп, Алигиче бир айтпайт, Менин, апамдын кандай санаасы. Апам тийген башкага, Кабарын бүтүн билейин. Жанагы айткан сөзүңдү, Кайтарып аке баштачы. Менин өз атакем Кожожаш, Өлдү эле кай тоо аскада? Белгисин билсең дайында, Билбеген ишти билдирсөң, Аке, бир жаныңа кайыр да. Акебиз өлсө аскадан, Жүргөнүм бекер айылда. Айрылган экем атадан, Аныгын абдан сурайын, Өзүмдүн тууган апамдан. Апамдан сурап акемдин,

Аныгын бүтүн билейин.
Атабыз болсо Кожожаш,
Аскада сөөгүн калтырып,
Айылда кантип жүрөйүн!»
Деп ошентип Молдожаш,
Айтып сөзүн түгөттү.
Байкабай жүргөн бала эле,
Көтөрүп койду жүрөктү.
Төрт мергендин, бири туруп муну айтат:
«Жаш кезинде жармашкан,
Жаа менен кармашкан.
Жаныңды жеген немесин,
Жаныбызга келесиң.
Жармаша бербе мылтыкка,
Асыла бербе түбүндө,
Атаңдай болуп бир күнү,
Сен да аска-ташта өлөсүң.
Алып барбай эле койсокчу,
Бирөөнүн жетиле элек немесин».
Жактырган мерген көп айтат:
«Аркама мингин» — деп айтат.
Учкаштырып баланы,
Алып барышты талаага,
Ат кайтартып коюшту.
Ат кайтарып турганда,
Баласын арттан зэрчитип,
Басып келди бир аркар,
Кашына келип турду эми,
Атайын деп аркарды,
Молдожаш акыл кылды эми.
Жүгүрүп барды Молдожаш,
Учкаштырган мергенге.
«Аттардын турсам жанына,

Баласы бар артында.
Шашып калдым көргөндө,
Атып бер аке ошону,
Алып барайын элдерге,
Атып берди бирөө — деп.
Айылым айтсын ыракмат,
Адис мерген силерге».
«Атасыңбы өзүң — деп,
Бир жагын жумуп көзүң — деп.
Ышкылуу бала экенсүң,
Жаза атпай турган кезинң» — деп,

Мылтыгын бере салды дейт.
Мурун мылтык атпаган,
Кубанып кетип Молдожаш,
Жүгүрүп жакын барды дейт.
Милтени кыстап даярdap,
Болжолдуу жерге барды дейт.
Боордо турган аркардын,
Бир атканда Молдожаш,
Козусун атып салды дейт.
Жүгүрүп жетип мууздал,
Мурун мылтык атпаган,
Кубанып бала калды дейт.
Мерген келди артынан,
Молдожаш менен мргениң,
Бала аткан козу аркарды,
Бөлүп алды жартыдан.
«Олжобуз болду, жүргүн» — деп,
Учкаштырып баланы,
Жолуккан жолдун жээгине,
Түшүрүп мерген салды дейт.
Түгү чыгып бетинин,
Дүглөй киши кептенип,
Жарты этин бала көтөрүп,
Бала, таарынгансып барды дейт.
Акылы артык Зулайка,
Айттырбастан баланы,
Түрүнөн таанып калды дейт.
Киргизип этти үйүнө,
Эч бир сүйлөп кеп айтпай,
Бала, эшикке жатып алды дейт.
Эзилип ыйлап Зулайка,
Эсилден калган түякка,
Эми басып барды дейт.
Зулайка туруп кеп айтат,

Азыраак эмес көп айтат:

«Кайда барып келдиң — деп,
Кабагың ботом салыңкы,
Кайгыны кимден көрдүң — деп.
Кимден жаман кеп уктуң,
Капаны кимден көп уктуң?
Качан өлгөн өз атаң,
Карыбы сенсің бул журттун.
Жатпачы, турчу, жалғызыым,
Жардамчы сага ага жок,
Жамандық келсе башыңа,
Жашынарга паана жок.
Кайрылчу сага тууган жок,
Кагылайын, кулунум,
Как жүрөккө салба чок.
Алып келген этиң әмине?
Кошулуп качан сен бардың,
Мергендердин бириңе?
Жатпагын, балам, тур өйдө,
Кирсеңчи ботом үйүңө,
Бирөөдөн келтек * жедиңби?
Бирөөдөн кордук көрдүңбү?
Алың жетпей, кулунум,
Арманда болуп келдиңби?
Канаттуу бирөө кактыбы?
Камчылуу бирөө чаптыбы?
Капа болуп, жалғызыым,
Ошон үчүн жаттыңбы?
Көтөргүн, балам, башыңды,
Көңүлүңө кайги алыш,
Өксүтпө өмүр жашыңды.
Чырпыктан жаа жарагың,
Чырымталсың, карагым,
Эмитен мылтыкка асылба,

Боло элек сенин баарың.
Жетиле элек, жетимим,
Толо элек жаштық кетигин.
Кууратпа, балам, өзүмдү,
Кулунум, укчу сөзүмдү,
Кайсы адам кылды кесирди?
Кабагың бүркөп таарынып,
Кайсыдан көөнүң эзилди».
Молдожаш башын көтөрүп,
Энесине кеп айтат,
Уккан сөздү эми айтат:
«Угуп тур, апа, мен сүйлөйм,
Убайым тартпа» — деп айтат.
Каргадай уулу кеп айтат,
Кабагың бүркөп кайгырып,
Калк айткан сөздү эми айтат:
«Сураймын, эне, сырыңды,
Кууратпа жалгыз уулунду.
Кулагым укту бир сөдү,
Чечип бер менин муңумду.
Жашымдан чырпык жаа алышп,
Жабыштым канат учканга.
Жалган жерин көп айтып,
Апа сен, жалғызыңдан кызганба.
Маанисин чечип бүт айтпай,
Байкуш жетим жалғызды,
Басып бербе душманга.
Айлыбыз кытай элден — деп,
Ар кимден угуп келгем — деп,
Айланайын, апаке,
Айтчы, ырасын угайын.
Атам кайда өлгөн — деп.
Түгөл айт, апа, жашыrbай,
Бекитип бирин таштаба.

Мейлиң, апа, айтпасаң,
Мен барам сурап башкага.
Өз атам экен Кожожаш,
Өлгөн дейт кайсы аскада?
Мергендин көзү кийикте,
Мен үчүн көөнүң иритпе.
Айтпай, апа, ырасын,
Азыртан мени тұңғұлтпө.
Атабыз экен Кожожаш,
Өчөшүп кууп Эчкини,
Өлүгү кай тоо бийикте?
Уктум, апа, кабарын,
Ушул убакка чейин,
Атамдын жөнүн айтпасаң,
Ачылбайт көөнү балаңын.
Азыр жашмын бара албайм,
Угузуп койгун кабарын,
Качан өлгөн атабыз?
Жашырып жүргөн апабыз,
Атанин жөнүн айтпасаң,
Ачылсын кантип капабыз.
Жашырба, апа, уулуңдан,
Жалғыз экен туулган.
Атаң, балам, мындай — дәп,
Айтпайсың неге мурунтан?
Көргөн жалғыз балаң мен,
Көңүлүң неге бурулган.
Айтсаң боло жашырбай,
Атабыздын насилин*.
Көзүнүн тирүү чагында,
Кылган мәэнет кесибин.
Атамдын жөнүн айтпастан,
Аны мәнден жашырдың.
Атамдын жөнү муң беле,

Кандай жумуш иш менен,
Аскага барып турду эле?
Калтырып сөөгүн аскага,
Кандай жан кесир кылды эле?
Дайынын менден бекитип,
Атабыз экен Кожожаш,
Же айтпай турган сыр беле?
Айтып бер, апа, угайын,
Атабыздын себебин.
Айтпаган менен башка айтат,
Атамдын кылган өнөрүн.
Угуп келдим бирөөдөн,
Ушу сапар дарегин.
Айтпасаң түгөл, апаке,
Азасын күтүп атанын,
Ачкадан жатып өлөмүн!»
Бала кургур чорт айтып,
Эсин жаман чыгарды,
Зулайка сындуу эненин.
Эси чыкты Зулайка,
«Эми кандай кылам — деп,
Кара оозуна кан толгур,
Кандай неме айтты экен?
Кабарын айтсам мергендин,
Каргадай балам жаш эле,
Издейм деп, элден чыгар — деп,
Жетиле элек жаш бала,
Жанына жабыр кылар» — деп.
Зулайка туруп кеп айтат:
«Айланайын, чырагым,
Атанын жөнүн сурадың.
Айтып койсом дайынын,
Айылда турбай кетет — деп,
Өзүндөн чочуп турамын.

Коркомун, балам, жашыңан,
Козголгон жүрөк басынам.
Аблетим, Чаткалдың,
Артынан кууп Эчкенин,
Атаңыз өлгөн ташынан.
Азыр жашсың балапан,
Айтып койсом турбайт — деп,
Атаң сенин Кожожаш,
Аны үчүн сенден жашырам.
Дайынын айтпай жүргөндө,
Талаадан угуп келипсин.
Ташта өлүптур атам — деп,
Дабышын мага айтпайт — деп,
Тартынып жүргөн апам — деп.
Атаң мерген Кожожаш,
Азабын баштан өткөргөн,
Жетимим, ботом, жаш калып,
Жесирлик жайын көп көргөм.
Алты айлық калдың боюмда,
Азыр жашсың коркомун,
Атаңды айтып коюуга.
Балапан түгүң түшкөнчө,
Балакатка жеткенче,
Чыкпасаң балам колумдан.
Эчкенин кууп артынан,
Ээрчиp атаң кеткенде,
Элден чыгып, жөө издеп,
Эмгекке нечен союлгам.
Жашырам кантип сырымды,
Жашсың, балам, жалғызсың,
Жашырып жүргөм мунумду.
Чырпыктан жаа, ок кылып,
Чымчыкты аттың шактардан.
Чырымтал жүнүң түшсүн — деп,

Чынында сенден сактангам.
Балалыктан өткөндө,
Баатыр атаң мергендин,
Барсаң сөөгүн табасың,
Аблетим менен Чаткалдан.
Колумдан чыгып кетер — деп,
Козголуп калган куу жүрөк,
Коркуп жүргөм айткандан.
Атаңыз болот Кожожаш,
Айт деп мени кыйнадың,
Атанын жөнүн издөөгө,
Азыр, балам, башың жаш.
Түп куйругу бир тутам,
Тулпарлар кантип жүгүрсүн.
Туугандан жалғыз баласың,
Турбай кетсең колумдан,
Тул сактадым нече жыл,
Тууган жок башка ким күйсүн.
Жал, куйругу бир тутам,
Жароокер кайдан жүгүрсүн.
Жалғызсың, балам, атадан,
Жатындаш тууган сенде жок,
Атаңды издеп сен кетсең,
Жалдырасам ким күйсүн?
Каракожонун кызы элем,
Каалап тийген мергенге,
Эркин бир жыл толбостон,
Алып мени келгенде.
Аркар, кулжа, эчки атып,
Адис экен атаңыз,
Агайын тууган элдерге.
Калкына кийик эт берип,
Кан сасытып, эт бөлүп,
Кайран атаң Кожожаш,

Кандай кылган кызматты,
Калкың кытай элдерге.
Карыган сенин чоң атаң,
Кайда жүрөт балам — деп,
Кабарын сурап келгенде,
Катын да болсом издедим,
Кайрат кылып мергенге.
Чоң атаң барып баласын,
Абылетим аскадан,
Аман көрүп келгенде,
Аракет кылып аскадан,
Түшүрүп мергенди алмакка,
Айлыбыз көчүп чогулуп,
Аркан салып, эл жыйнап,
Аракет кылдык мергенге.
Жалгыздын жайы жаман иш,
Кулачтап жерге жыгылып,
Куруган сенин чоң атаң,
Кулунунан ажырап.
Жашы кайткан бечара,
Алжып калган өлгөндө.
Жашарып кайта чыңалып,
Жалгыздан калган белек — деп,
Кубанып жүрөт атакен,
Кудай сени бергенде.
Азыр, балам, издебе,
Атаңыздын сөөгү,
Абылетим деген жерлерде.
Артынан изdep сен кетсең,
Азаптуу күнгө чыдабай,
Айылда турбай мен кетsem.
Кайрыларга киши жок,
Карып калган чоң атаң,
Кайыр сурап сандалып,

Калкка болор шерменде.
Тирүү жерге кире албайт,
Жан кургур таттуу өлгөнгө.
Азыркы атаң Сарткошчу,
Аталаш эмес мындайраак,
Агайын экен мергенге.
Барбаймын де бу жылда,
Балам, мен баарысын айтып бергенде.
Түшүрөр айла табалбай,
Жан жүрбөгөн жалтаңдын,
Жанына жакын баралбай,
Абалы мурун аскадан,
Атаң сенин Кожожаш,
Ак бараңын таштаган.
Алты айлық элең боюмда,
Эркек туусаң балаңды,
Молдожаш деп ат кой — деп,
Атакең шордуу какшаган.
Ак бараңдын темири,
Тенгедей темир түшпөгөн,
Темирин таап алам — деп,
Таш аралап, суу кечип,
Нечен күнү издегем.
Шибегедей темирди,
Шимшилеп жүрүп тапкамын.
Таберик* деп ошону,
Далай жылды сактадым.
Темирге кошо жуурутуп,
Алмабаш деген мылтыкты,
Арнап сага жасатып,
Ак сандыкка катканмын.
Айтат болчум бул сөздү,
Айтсам кетип калар — деп,
Сенден коркуп жатканмын.

Жашыrbайм сенден билгеним,

Жайы ушундай атаңдын.

Жаш өмүрүң кыйналтып,

Балалық кылып жүрбөгүн.

Персентим сени кайтарып,

Менин айтпай жүргөнүм».

Энесинен эми угуп,

Эч калтыrbай кеп угуп,

Апасынан кеп угуп,

Атанын жөнүн эми угуп.

«Арнап кылган бараңың,

Алып келчи, апа, көрөмүн.

Анык сырын уктум — деп,

Ак сүтүн берген энемин.

Мейли кары, мейли жаш,

Бешенеден көрөмүн».

Уккан соң бала тынч жатпайт,

Атасынын себебин.

Ээрчитип үйгө барды эми,

Эл чогулуп калды эми.

Чогулушкан көп әлге,

Молдоjаш кенеш салды эми.

«Кары, жаш тууган калкымсың,

Үрукташ тууган жалпыымсың.

Уккан соң жетим Молдоjаш,

Умтулбай неден тартынсын.

Бир максатты көздөймүн,

Жалгандан кеткен атамдын,

Жазаты кайда издеймин.

Ким издесин атамды,

Энем мени туубаса.

Атабыз экен Кожоjаш,

Аскада калат сөөгү,

Артынан издеp жыйбаса,

Ажалы жеткен өлбөйбү,
Азапты бенде көрбөйбү,
Артында калган перзенти,
Атасынын жолуна
Аманат жанын бербейби?
Калыптыр сөөгү талаада,
Кагылайын, атамдын,
Кабар албай тим койсом,
Кайрандын жалғыз уулу — деп,
Ушул иши туура — деп,
Калк айтсын кантип мендейди?
Атанын сөөгүн кууратып,
Айылда жүрсөм эстебей,
Акыры бир сөз, жаманат
Өз башыма келбейби?
Кое бер, апа, мендейди,
Атамдын сөөгүн табайын,
Ак ылайга коштуруп,
Аруу жууп кепиндер,
Кара жерге көмөйүн.
Карып жаным соо болсо,
Кайрылып кайта келейин.
Кабарын айтпай бекитип,
Ушул убакка чейин,
Угузуп бир ооз сүйлөбөй,
Уурданып жүрүпсүн,
Укчу, апаке, не дейин...»
Айттырып алды апасын,
Ачты ойдо капасын,
Иниси жок, ага жок,
Бечара жетим Молдожаш,
Издемек болду атасын.
«Мергендин уулу мөнмин — деп,
Атакөмдин жолуна,

Аманат жаным бердим» — деп.
Эл айткан сөзгө болобу,
Артынан издең бармакка,
Атанаң сөөгүн тапмакка,
Кайгырып ыйлап Зулайка,
«Бекер айткан экем — деп,
Бу да турбай кетер — деп,
Кармап турган караптым,
Карагыман айрылсам,
Дагы кайгылуу болот экем» — деп.
Намыс кылып арданып,
Атасын издең бармакка
Молдожаш жатат камданып.
Бекер айткан экем — деп,
Зулайка байкуш зыркырайт,
Перзентине зарланып.
Дайынын билбей атанаң,
Табат деп кайдан сандалып.
Эл чогултуп Зулайка,
Азыр жашсың барба — деп,
Чуулдашты жарданып.
Эмки акеси Сарткошчу,
Өнөр билбейт башкача,
Тим эле жургөн мал багып.
Алты айлык бойдо бала үчүн,
Амалы жок Зулайка,
Калган болчу кармалып.
Атасынан көп ылдам,
Молдожаш жетим шаңданып.
Ала-Тоону кыдырып,
Арасын бүтүн чалам — деп,
Атамдын сөөгүн табам — деп.
Карайган тоону кыдырып,
Калтырбай түгөл чалам — деп,

Кайран атам сөөгүн,
Кайда да болсо табам — деп.
Калкын жыйып чогултуп,
Элдин алып батасын,
Азыраак күндө келем — деп,
Айтып сөз менен сооротуп,
Карыпбай чоң атасын.
Кайыр, кош айтып Молдожаш,
Өзүнүн тууган апасын.
Каргадай кезде Молдожаш,
Калган сөөгүн табам — деп,
Кайраттанып чыкты эми.
Мунусу да келбейт — деп,
Караламан алыскы,
Калктын айткан журт кеби.
Жалгыздыгын санабай,
Жаштыгына карабай,
Бали, рахмат, жетимге,
Атасы үчүн бел байлап,
Ажырашып эл жайнап,
Алмабаш деген мылтыкты,
Ак далыга бек байлап.
Кайраттуу эрдин ишин көр,
Кабарын угуп токтобой,
Калкынан чыкты ич кайнап.
Артынан калбай зыркырап,
Айылдан мындай чыгарып,
Апасы мунун Зулайка:
«Эсен барып, соо келгин,
Эркем малгыз жетимге,
Элимде жок күйөрүм.
Азыр жаш эле кулунум,
Атасынын жөндөрүн,
Айткан экем бекерге».

Зулайка туруп кеп айтат:
«Ардагым, жалғыз, тура тур,
Апаңдын сөзүн уга тур.
Көзүмө толо көргөнүм,
Оозум толо өпкөнүм.
Кулунум, жашсың, болбостон,
Кубатыңа жетпедин.
Кучагым толо сүйгөнүм,
Он эки ай басып көтөрүп,
Ойноп-күлүп жүргөнүм.
Колундан кармап жетелеп,
Үкү тагып бөпөлөп.
Дүйүм жемиш жегизген,
Кимдин уулу дегизген,
Аябай сүтүм эмизген.
Атасынан жаш калган,
Атаңдын сөөгүн табарсың,
Айланайын, кулунум,
Аблетим аскадан.
Тике баргын Чаткалга,
Издебе башка таштардан».
Акылын берип балага,
Өз энеси Зулайка,
Туруп калды буралып,
Кызарган өңү кубарып.

МОЛДОЖАШ ЭЧКИНИН КЫЗЫНА ҮЙЛӨНДҮ

Канаттуу күштай талпынып,
Каргадай жетим Молдожаш,
Азыркы жаштық өмүрүн,
Атасы үчүн сарп кылып,
Кайраттанып камынып,
Кайран жетим Молдожаш,
Атасынын өлүгүн,

Ал эми, издең чыкты чынданып.

Кайраттанып камданып,

Канаттуу күштай чамданып,

Баскан изи билинбей,

Бала жетим Молдожаш,

Баары жаздын гүлүндөй,

Кетип барат жүгүрүп,

Аягы ташка илинбей.

Аягы талбайт баскандан,

Ак мөңгүлүү аскардан.

Аркар, кулжа жай алган,

Ак жалтаң бийик таштардан.

Кетип барат Молдожаш,

Тоону бүтүн чалам — деп,

Тозогун тартып атанаң,

Сөөгүн издең табам — деп.

Аркарлар жүрчү зоо менен,

Аккан суулуу коо менен.

Адам барбас тоо менен,

Катуу шамал жел менен,

Кайберен жүрчү жер менен,

Канаттуу күштар жүрбөсө,

Ач кайкы кыйын бел менен.

Тегизге түшиөй тоо менен,

Текелер жүрчү зоо менен,

Бадалдуу тескей бет менен

Бара жатат Молдожаш,

Элден уккан кеп менен.

Эр атасы өлүп аскадан,

Эчкиде калган кек мөнен.

Кайберендин Сур эчки,

Калтырган сөөгүн Кожожаш,

Карышып жүрүп куу эчки,

Атабыз мерген чыны — деп,

Мен ошонун уулу — деп.
Эл барып таштан ала албай,
Эчкиде калган куну — деп.
Кыркалап тоону чалды эми,
Кыйла жерге барды эми,
Карайган тоону чалды эми,
Катарлашкан тоолордон,
Калтыrbай түгөл барды эми,
Молдожаш жалгыз жаш бала.
Эчки, теке сүзүшүп,
Эликтей басып бу да ойнойт.
Эчкилер жүргөн аскада.
Ээрчитип жүргөн киши жок,
Энеден жалгыз жаш бала.
Кыйла жерди кыдырып,
Бир күнү барды Молдожаш,
Мисken тоолуу аскага.
Алмабаш деген бараң бар,
Асынып жүргөн жонунда.
Бир күнү жетти кечинде,
Мискендин аска тоосуна.
Кечинде жатып жаш бала,
Уйкуга көзү илинип,
Уктап кеткен кезекте,
Уктап жатып түш көрүп,
Укмуштуу кыйын иш көрүп,
Бир адам келип кеп айтат,
Уйкулуу көзгө туш келип:
«Кыдырдың, балам, калтыrbай,
Кыйла тоонун арасын,
Ар кимди сендей кылсачы,
Артында калган баласын.
Жеткирди сендей жетимдин,
Көңүлдө тилек санаасын.

Сенин атаң Кожожаш,
Ээрчитип жүрүп өлтүргөн,
Эчкини әртең табасың.
Эчкини кууп кармасаң,
Атаңдың өлгөн жерине,
Алып, балам, барасың».
Түшүндүрүп балага,
Түшүндө айтты бир киши,
Бул сөздүн түгөл арасын.
Уйкудан чочуп ойгонуп,
Кыдымды мерген кыркалап,
Миссен тоонун арасын.
Түшүндө келип бир киши,
Сөз айтты жаткан балага:
«Атандың сөөгүн табам — деп,
Балдыркан башың суу кылышп,
Каңгырдың нечен талаага.
Акылышң бүтүн толгон жок,
Азыр жашсың чала да.
Эчки, теке тоодо көп,
Элинден чыгып издедин,
Эскирген атаң сөөгүн.
Кайсы аска, зоодо — деп,
Кыдымдың, балам, жер бетин,
Качан өлгөн атаңдың
Калган сөөгүн табам — деп.
Жаш башыңда сандалышп,
Жакшы эле тарттың мээнетин.
Бүгүнкү конуп жаткан жер,
Миссен деген тоо болот,
Арасы аска зоо болот,
Адам келбейт бул жерге,
Аюу, жолборс мол болот.
Айдаган малдың изиндей,

Аркарлар жүргөн жол болот.

Атаң үчүн кыйналсан,

Аягы барып шор болот.

Талбадың, балам, чарчабай,

Эртең менен эрте тур,

Эми жолуң ондолот.

Аскада эчки, текеден,

Таба албайсың мезгилини.

Атаңды ташка алпарган,

Чын кайберен өзү ошол.

Мээнет кылышп издеген,

Белгиси башка Эчкинин,

Алпарган атаң ээрчитип,

Адам жүрбөс аскага.

Табам деп жүргөн Сур эчки,

Далайды көргөн күү Эчки.

Эчкиден түрү башкача,

Куюн менен шамалдай,

Жүгүрсө Эчки аскага...»

Уйкулуу көздө жатканда,

Ушинтип айтты бир киши.

Күндүз эмес караңы,

Көз адамдын дүрбүсү.

Үктап жаткан балага,

Табалбай жүргөн Эчкини,

Ушундай деди бир киши.

Көргөн түшкө кубанып,

Каруу кетип калbastan,

Кайта күчөп чыңалып.

Түшүндө келип кеп айткан,

Көрүнбөй калды көзүнө,

Эми кулак салгыла,

Молдожаштын сөзүнө.

Чочуп бала ойгонуп,

Түндө уккан сөздөр эсинде.
«Эмне болду мага — деп,
Молдожаш турду толгонуп.
Аралайын Мискендин,
Адам жүрбөс тоолорун.
Түндө жатып сөз уктум,
Азандан турсам адам жок,
Билбеймин кандай болгонун».
Эртең менен азандан,
Бала тура калды дейт.
Түндөгү уккан сөздөрдүн
Бирөөн бала унутпай,
Жүрөгүнө алды дейт.
Жүрөкчө аска кобурга*,
Жүгүрүп бала барды дейт.
Эки жагын элендеп,
Чабыттап көзүн салды — дейт.
Элүүгө жакын эчкiler,
Үркүп чыгып алдынан,
Жаман чочуп калды дейт.
Кашынан качкан эчкiden,
Сур эчки ушунда барбы дейт,
Молдожаш көзүн салды дейт.
Берметтей жүнү шуулдап,
Бет алган желдей куулдап.
Мергенди ташка камаган,
Безерин Эчки ошондо,
Бараңын кармап дүрмөттөп,
Түндөгү сөздү болжолдоп,
Канткенде таанып алам — деп.
Элүүдөй эчки чубуруп,
Качып чыкты бир жерге.
Кайгырып бала чарчабайт,
Канча айлар жөө жүргөнгө.

Алдында жүргөн эчкинин,
Баарынан башка түрлөрү.
Түрүн көрүп Молдожаш,
«Түбүмө жеткен ушубу,
Белгилүү эчки экен — деп,
Кандай кылсам жетем — деп,
Сандалып жүрүп талаада,
Мээнет тартып жаш өмүр,
Бекер кеткен экен» — деп,
Умтулду кармап алмакка.
Атасы өлгөн аскага,
Эчкини алып бармакка.
Кармамакка умтулуп,
Кайраттанып жүгүрдү.
Кожожаштын уулу — деп,
Алпарсам кармап Эчкини,
Алда качан өлсө да,
Атама болом туура — деп.
Кайраттанып Молдожаш
Качырып калды Эчкини.
Кууп жетсе артынан,
Кармай турган мезгили.
Мисken тоодон табылды,
Атасын сойгон Эчкиде,
Абалдан бар өчтүгү.
Алам деп чыккан кегимди,
Табылып калсаң Сур эчки
Өчөшкөн Эчки ушу — деп,
Өлчөп куусам жетермин,
Өмүргө берсө қубатты,
Өз оюмда ушу кеп.
Эчки да таанып баланы,
Кууса жетет экен — деп,
Көргөндө таанып Сур эчки,

Шашып калды сыягы.

«Койбоду жаткан жериме,

Баласы келген турбайбы,

Атасынын кегине».

Жаткан жерден дыркырап,

Качайын деп кайсактап,

Сур эчкинин шашканы.

Атасынан ылдамдай,

Молдожаштын басканы.

Жакындап бала келгенде,

Жаламанын бооруна,

Жармашып Эчки келди дейт.

Ошол Эчки экенин,

Көргөн түштөн болжолдоп,

Молдожаш да көрдү дейт.

Башкасына тийбестен,

Басасың Эчки кайда — деп,

Баарынан жалғыз бөлдү дейт.

Атасынын куну бар,

Алгыр күштай умтуулуп,

Кайратына ыракмат,

Кайран бала Молдожаш,

Качырып жакын келди дейт.

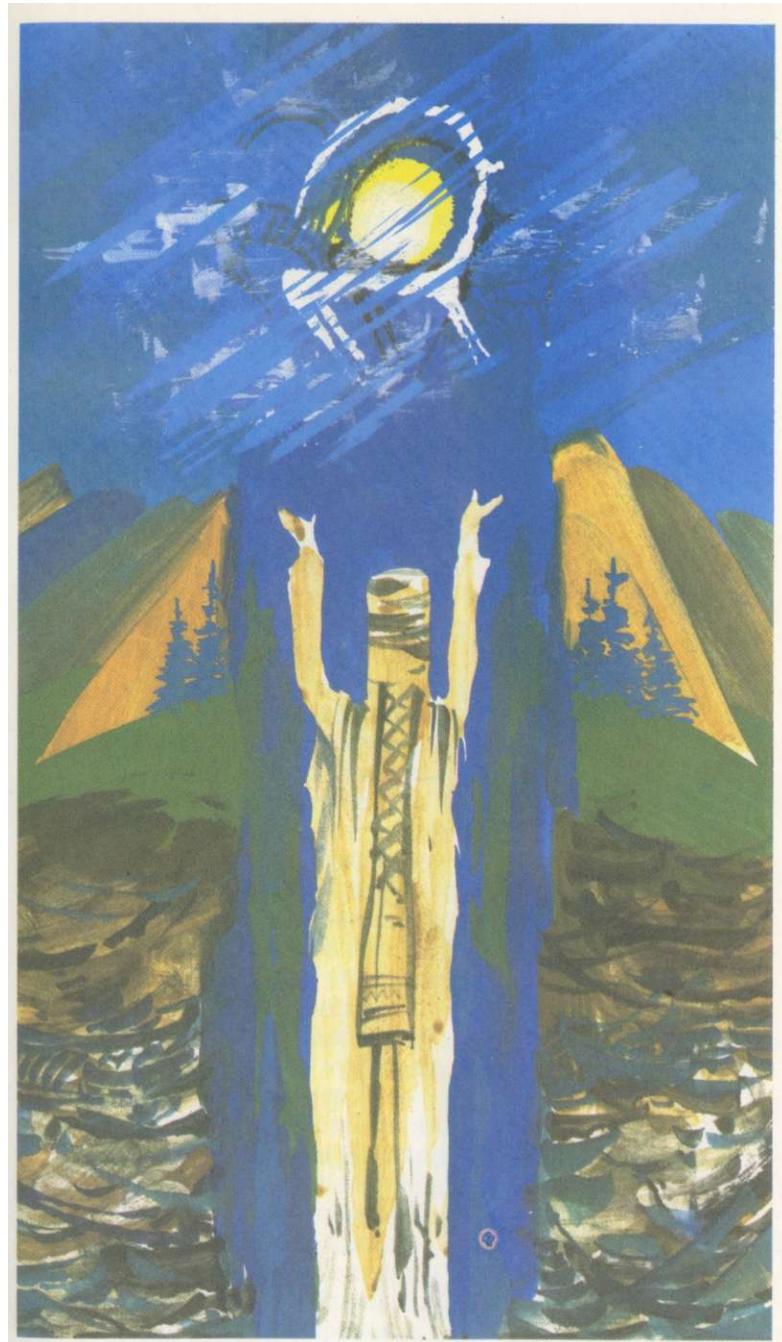
Башынан Эчки түшүнөт,

Арачалар киши жок,

Атайлап келген баланын,

Алдына түшүп берди дейт.

Бөлүп алып баарынан,

Карыша кууп Эчкини,
Канча тоону кыдыртып,
Кармап алам сени — деп,
Ошол Эчки экенин,
Артындағы Молдожаш
Анығына шенди дейт.
Артына карар чама жок,
Сур эчки, алдына түшө берди дейт.
Кабыландай умтулуп,
Кайраттанып жутунуп.

Кайгыны салган бул Эчки,
Канткенде кетет кутулуп.
Ач жолборстой умтулуп,
Кегим бар сенде Эчки — деп,
Кете албассың кутулуп.
Карматып койсоң өлдүң — деп,
Кан атамдын сөөгүн,
Кайда деп издеп келдим — деп.
Оюңда таанып билерсиң,
Ойго качсаң койбаймун,
Ошонун уулу менмин — деп.
Кутуласың милдеттен,
Кууп жүрүп ташта өлгөн,
Менин атам мергендин,
Сөөгүн таап бергин — деп.
Артынан көчүп кытайлар,
Аскадагы мергенди,
Алабыз деп келген — деп.
Менин атам Кожожаш,
Кайсы аскада өлгөн — деп.
Кулач уруп Молдожаш,
Кууп жүрөт Эчкини.
Курсагы ачка, оокат жок,
Сууп жүргөн мезгили.
Тери чыгып талпынып,
Күндөн күнгө күч алыш,
Баскан изи артылып.
Жалын жүрөк жетилип,
Жашы кайткан Эчкинин,
Жайын жаман кетирип.
Эбин тапса Сур эчки,
Элестетип баладан,
Калгысы бар бекинип.
Балапан ала барчындай,

Баскан изин арбытып.
Бактысы тайган Эчкинин,
Баса көктөп каңгыртып.
Кара шагыл, кырка таш,
Калды жакын Эчкиге
Кармарына Молдожаш.
Кыргый күштай зыпылдап,
Кыйын жүрөт Молдожаш.
Кызыл курум, аска таш,
Умтулсам колум жетти — деп,
Ушул Эчки кесирдин
Убактысы кетти — деп.
Камынсам колум жетти — деп,
Качалбай Эчки алсырап:
«Каруум жаман кетти — деп,
Карматып койсом балага,
Кайберендик керемет,
Касиет кайда кетти — деп.
Эси чыгып Эчкинин,
Эпкиндеген балага,
Тоодон түшө качсамбы,
Жер тегизи талаага.
Кожожаш кыйын деп жүрсөм,
Түбү жүрүп жолуктум,
Түтүндөй болуп жүгүргөн,
Түлкүдөй буту бүгүлгөн,
Түк кутулбас балаага.
Атасынан кыйын — деп,
Абдан кетти куюм — деп,
Артымдан келет жүгүрүп,
Адамзатпы куюн — деп».
Ак бараңдын темирин,
Апасы мунун Зулайка,
Алып барып устага,

Аралаштырып соктурган.
Алмабаш деген мылтык бар,
Ичинде чоюн ок турган.
Арнап берген балага,
Айласы кетип тоолордон,
Эчки түшө качты дейт,
Эми тегиз талаага.
Карматарга көз жетип,
Каргадай жетим балага.
Кезеңди қыркып жүгүрүп,
Келе жатат Сур эчки,
Керилген бийик тоодон да.
Аскасы бийик ач кайы,
Ак мөңгүлүү кобурда.
Бадалдуу тескей тоо менен,
Пенде барбас зоо менен.
Күздүн толук айында,
Кире качсам уят — деп,
Эл жаткан короо айылга.
Кууп келе жаткан кез,
Мин-Бугунун сайында.
Канча айтса бала жаш жүрөк,
Кармай турган шайында.
Чат-Карагай, Айры-Бел,
Аралады далай жер.
Эчкини кууп ташта өлгөн,
Эр Кожожаш кайран эр.
Күрпүлдөп дайра киргендей,
Күнү-түнү жүргөндөй.
Такыр бала чарчабайт,
Талбаган жылкы мингендей.
Алмабаш деген мылтыгы,
Ак далынын өзүндө.
Табылгыты, Беш-Көлдөн,

Талбай кууп Молдожаш,
Далай тоого кез келген.
Сары-Күңгөй, Ат-Ойнок,
Сайлары куру калган жок.
Атамдын сөөгүн табам — деп,
Артында жүргөн балада,
Атанын кылар арман жок.
Чат-Карагай, Конурга,
Кынуу тапкан жерим — деп,
Дагы барды Сур эчки,
Чаткалдын багыт тоосуна.
Качып келет Сур эчки,
Кара-Кыр менен Теректен.
Атасы мунун Кожожаш,
Колу менен жөнөткөн.
Кутулсун Эчки эр болсо,
Кууп жүргөн Молдожаш
Эсилден калган белектен.
Беш-Көл менен Чынардан,
Арасын куру койгон жок,
Агарган боз тоо баарынан.
Артындагы Молдожаш,
Күндөн күнгө күч алып,
Жетилип күчү чыңалган.
Бири куру калган жок,
Көрүнгөн тоонун барлары.
Эси чыгып баладан,
Эчкинин кетти дарманы.
Чат-Карагай, Муз — Төрдөн,
Күндөн күнгө Молдожаш
Кубатка толуп күчтөнгөн.
Алда качан жок болгон,
Эчки качып чыкты эми,
Ийри-Көлдүн жонуна.

Эрегишкен Молдожаш,
Эчкинин түшкөн соңуна.
Сур эчки баштап жөнөдүгү:
«Атасы өлгөн жерлер — деп,
Аблетимде өлгөн — деп.
Арзып жүргөн Эчкинин,
Тилегин кудай берген — деп.
Картаңынан кутулсам,
Туш келдим кайта жашына,
Баласын да алып барайын,
Атасы турган жер эле,
Аблетимдин ташына.
Ээрдей белес, түз ашуу,
Эңкее түшүп Сур эчки,
Ылдыйлап боюн урду эми.
Эки колун шыманып,
Эпкиндеп күчү чыңалып,
Карып калган Эчкинин,
Каруу кеткен кезеги,
Калжандап басып буралып.
Ағып жаткан чоң суунун,
Жээги менен ылдыйлап,
Жетерине жакындал,
Кубатын бала чын жыйнап,
Эчкинин качып келген жер
Кетмен-Төбө багыты.
Кең-Карагай төрлөрү,
Атасы өлгөн аскага,
Баласын да ээрчитип,
Эчкинин бар оюнда,
Ээрчитип бир күн келмеги.
Мудаасына жеткирбей,
Аюу-Төрдүн кырында,
Айтымдуу сез ырында,

Эңкее түшүп Молдожаш,
Эчкиге колун сермеди.
Колу жетип калды эми,
Эрегишен Эчкини,
Эр Молдожаш азамат,
Кууп кармап алды эми!
Белинде текмат*, кайыш кур,
Сур эчкинин мойнуна,
Бекем ороп салды эми.
«Акыры Эчки кармattyң,
Далай жерге сандалттың.
Такыр койбoit болчумун,
Атамдын куну бар — деди.
Билесиңби Молдожаш,
Көп мергендин бири эмес.
Кулак салгын Сур эчки,
Мен сага, ээрчиp жүргөн жин эмес.
Адамзаттын биримин,
Атамдын кегин алууга,
Артыңдан калбай жүрүмүн.
Кайгыртып таштап апамды,
Капкачан өлүп калса да,
Кадырын ойлоп атамды.
Элимден бери чыкканда,
Эчки сени ойлогом,
Тап Кожожаш атамды».
Анда туруп Сур эчки,
Мойнун жипке байлатып,
Эки көзүн жайнатып:
«Алып барайын өзүңдү,
Атаңдын өлгөн жерине.
Бала болсо сендей бол,
Жеттиң кууп кегиңе».
Жетелетип балага,

Аблетимге келди дейт.
Атаңыз өлгөн аска — деп,
Айтып баарын берди дейт.
Атасынын сөөгүн,
Аска таштын боорунда,
Улактай ойноп терди дейт:
«Ак карлуу аска, бийик зоо,
Атабыз өлгөн жерби — деп,
Ат минип жүрчү жер экен,
Адис мерген дечү эле,
Мындан кантип өлдү — деп.
Кереге бою аскадан,
Кайрылып түшүп келе албай,
Атам мерген Кожожаш,
Ушундан өлгөн жөнбү — деп.
Керезин айтып элине,
Кейиғен атам сенби — деп.
Тим эле өлгөн экен го,
Көргөндөр айтып жүрүүгө,
Артымда калсын белги — деп.
Алып келип акемди,
Ушул аскага камап өлтүргөн,
Айлалуу Эчки сенби» — деп.
Атасынын туруп калган жерине,
Түйгүндай учуп айланат.
«Туулган балаа экен — деп,
Эчки туруп таң калат.
Ташка чыгып жүгүрсө,
Сүрөтүн адам дебесен,
Тим эле бир, сүйлөчү чымчык, жарганат.
Тири жанды кыят» — деп,
«Мени атам Кожожаш,
Тим эле өлүп калыптыр,
Ушул иши уят кеп.

Эси жарым немени,
Эптең ташка өлтүргөн,
Эчки экенсің чунак — деп.
Ээрчип жүргөн кишиси,
Ээси жок талаада,
Элирип жүргөн улак» — деп.
Жаратта калган сөөгүн,
Калтыrbай жыйнап келди дейт.
Ылайга кошуп талкалап,
Адамдың жасап келбетин,
Ак кепиндең көмдү дейт.
«Атаның сөөгүн көмгөндө,
Картайған кездे карматып,
Болдуңбу Эчки шерменде?
Алып барып айылга,
Башыңды кесип сойдуруп,
Этиңди берем элдерге.
Бата оку деп элге айтам,
Кожожаш сындуу мөргенге.
Айылдан кылган антым бар,
Таап алсам Сур эчки,
Атамдың сөөгүн көммөкмүн.
Карыпбай менин чоң атам,
Баласың жуткан Эчки сен,
Колуна алып барып бермекмин.
Карыпбайга алып бармакмын,
Карматып башын кестирип,
Он эки мүчө сөөгүңдү,
Казанына салмакмын».
Сур эчки анда кеп айтат:
«Чын кайберен энеңмин,
Эмнени айтсаң көнөмүн,
Менин келте башымбы,
Балам, сака көрөгин?»

Мени менен бирге жүр,
Ашайран деген кызыым бар,
Ак никелеп беремин.

Карыган кезде соем — деп,
Салбагын, балам, кайгыга.
Ээрчип бирге жүрүңүз,
Кийик да болсом айлымга.

Акыры жетип баласы,
Кийиктин кызын алган — деп,
Кийинкилер угууга,
Белек болсун дайының.

Көрүп кет, балам, макул — деп,
Энендин да айылын.

Эмне десең мен тарттым,
Кылган кылмыш айыбым.

Кызылдай бетин тырматып,
Кыйынга салдым бир кезде,
Акең мерген Кожожаш,
Кыз алган курдаш зайыбын.

Эртерәэк жетип элиң көр,
Сенин да тартып кайынды,
Жүргөн чыгар айылын.

Кармадың, балам, качпаймын,
Өмүрдүн тиле узунун,
Өзүм жолду баштаймын».

Деп алдына түшүп Сур эчки,
Аблетимден жөнөдү,
Молдоҗашты ээрчитип,
Алып келди бир жерге.

Боруму кыргыз боз үйдөй,
Боз ордого киргенде,
Эчки айтты: «ушул үйүм — деп,
Өңкөй кийик териси, ушул болот кийим» — деп.

Жеңе, балдыз* дегендер,

Жергесинен чогулду,
Жездеке* деп, чымчылап,
Көрсөттү далай сонунду.
«Ашайран деген кызым — деп,
— Алып келип баланын,
Отургузуп жанына, —
Ушу сенин тәңиң» — деп.
Молдожаш тиктеп отурса,
Адамзаттай кыялышы,
Өзүнчө жүргөн калк экен.
Алып келип оокат бергени,
Тамак куйган табагы,
Кийиктин катуу туягы.
Көргөндө курсак тойбойт — деп,
Оокатка көөнү тойбостон,
Отурду күйөө баланын,
Ошондой ойлоп кыялышы.
Түгөнбәйт экен бул оокат,
Иче берип, ич ооруп,
Курсагына сыйбады.
Түн ортосуна чейин,
Түбүрлөп жатпай кыз, келин,
Тегеректеп сыйлады.
Баланын көөнүн шат кылышып,
Айткан кызын алып келип,
Ак өргөөгө жаткырып,
Кошту кызын балага.

МОЛДОЖАШ ЭЛИНЕ КОШУЛДУ

Көз илинип, тарс катып,
Уктап калса Молдожаш,
Эртең менен караса,
Айыл турсун таш да жок,
Тиккен өргөө башта жок.

Келин, кыздын бири жок,
Келгенде көргөн түрү жок.
Кереге тарткан үйү жок,
Колуктусу койнунда,
Жамбашында төшөнгөн,
Жарты кийик териси,
Жатат бала талаада.
Билди бала калганды,
Бул эмине шумдук — деп,
Бир оюнда таң калды.
«Өңүмбү, менин түшүмбү,
Көрдүм эле келгенде,
Көрбөгөн сонун жандарды.
Камынып бала кийинип,
Колуктусун тургун» — деп,
Таң калып бала билбеди.
Энди ойлонду Молдожаш,
Айлына көздөп жүрмөгү.
«Эчки мени ээрчитип,
Кандай жерге келди — деп,
Көрдүм кандай элди — деп.
Кайберенден кыз алсам,
Кайратымдын бардығы,
Бу да, бир кала турган белги — деп.
Кийик болду кайыным,
Кашымдан кетпей калыптыр,
Каалап алган зайдыым.
Көп кечиктим көрөйүн,
Кайгымды тартып жатқандыр,
Калган кытай айылым.
Акыры таптым, мен көрдүм,
Атамдын өлгөн жердигин.
Түгөл кыркып жүгүрдүм,
Дүйнөнүн көндигин.

Кийиктен ким кыз алган?
Бу да менин эрдигим.
Жүрө-жүрө сынайын,
Кийиктин жек-жаат элдигин».
Колуктусун жетелеп,
Кожожаштын баласы,
Элин көздөп жүрдү эми,
Жол туурасын төтөлөп.
Курдашын алып жанына,
Кууп кармап эчкени,
Кайберенден кыз алдым,
Бу да Молдожаштын багы да.
Арага жүрүп нечен күн,
Аман-эсен келди дейт,
Атасынын шаарына.
Кожожаш мурун өлгөн — деп,
Эчкиден кордук көргөн — деп
Артында жалгыз баласы,
Атанын сөөгүн издеген.
Атасы менен баласы,
Өчтү деп кагаз тизмеден.
Экөөнө төң аш берип,
Турган экен элдери.
Тууганы кытай уруктур,
Сарткошчуга тийгени,
Зулайка эки эркекти тууптур.
Аш беришип мал союп,
Айылты ушинтип туруптур.
Кой кайтарган бир бала,
Козу жайган бир бала,
Балдардын айткан сөздөрү,
Молдожашка угулат.
Кожожаш дейт бирөө,
Молдожаш дейт бирөө,

Көргөн соң эки баланы,
Көтөрүлүп эзилди,
Молдожаштын жүрөгү.
Чакырып алып бул экөөн,
Молдожаш туруп кеп айтат:
«Эки бирдей жаш бала,
Ээрчишип неге ыйлайсың?
Жаш жаныңды қыйнайсың,
Айылдан чыктың чыйырып,
Көзүңдүн жашын тыйбайсың.
Көңүлүң мынча зыркырайт,
Айтчы балдар жөнүңдү,
Эмне үчүн ыйлайсың?»
Анда балдар кеп айтат:
«Бала да болсок башта бар,
Байкап тур, аке, капабыз.
Каракожонун кызы экен,
Зулайка деген апабыз.
Каалап тийген кыз кезде,
Кожожаш деген киши экен,
Мурунку өткөн атабыз.
Энебизди алган Сарткошчу,
Биз Эркежаш менен Серкежаш,
Ошондон тууган балабыз.
Кожожаш мерген дегеиден,
Туулган экен Молдожаш,
Энелеш жакын агабыз.
Эчкиден кордук көргөн — деп,
Мурунку атам Кожожаш,
Айтымы ушундай апамдын.
Антташып кууп Эчкини,
Аскага барып өлгөн — деп.
Уккан сөзүм ушундай,
Уругу кытай элден — деп.

Карыша кууп Эчкини,
Кожожаш мерген өткөн дейт.
Андан тууган Молдожаш,
Атамдын сөөгүн табам — деп,
Артынан издең кеткен дейт.
Арманыбыз абдан чон,
Айткан менен эп келбейт.
Энебиз ыйлайт эчкирип,
Экөө да бир өлүп,
Күнүбүз баткан кеч кирип.
Артынан издең Молдожаш,
Кетиптири а да эскирип.
Арбагына мал союп,
Аш берип жатат айлыбыз,
Уксаныз ушул дайныбыз.
Бирөө ата, бири ага,
Экөөнөн ажырап,
Өрттөнгөн жүрөк басылбай,
Биздин өксөгөн ошол кайгыбыз».
Молдожаш анда кеп айтат,
Ээрчишкен эки баланын
Беттеринен бир сүйүп,
Өрттөнүп жүрөк ич күйүп:
«Аш берсөңер той болсун,
Байгеден чыксын аттарың,
Ачылсын кайра бактарың,
Арты тойго айлансын,
Аш берип элим жатканың».
Аттар кетти жолуна,
Аялын колдон жетелеп,
Молдожаш жетим келди дейт,
Өзүнүн кытай тобуна.
Четинен ыйлап көрүшүп,
Эл бүлүнүп жүгүрүп.

Зулайкадай сулууга,
Барып кабар беришип.
Келди деп кабар угулуп,
Калкы бүтүн жыйылып,
Кабар айтты, той дешип,
Аш деген сөзү тыйылып.
Кучактап алып Зулайка,
Кулунум деп чыңырып.
Өлүп калган Кожожаш,
Жаралды кайра туулуп.
Чоң атасы Карыпбай,
Көргөнчө көөнү ишенбей,
Көп жерлерге жыгылып.
Баласын сүйүп бетинен,
Кайгырган эли кубанып.
Кайтып келип Молдожаш,
Кайгысын элдин чыгарып.
Карыпбай байкуш жашарып,
Калды эле көзү тунарып.
Калың элдин баарысы,
Кезек тийбей келишип,
Кемпир менен чалдары,
Кеткендөн калган түяк — деп,
Бетинен сүйүп өбүшүп.
Тарыган элдин бактысы,
Таркалып кайра кеңешип,
Ашы тарап, той болуп,
Атанын кеткөн артынан,
Молдожаш аман келишип.
Кабары калкка билинип,
Кары менен жаштары,
Катын менен эркеги,
Каткырышып сүйүнүп.
Кыркаар тартып эл чубап,

Ашын той деп, шар кылып,
Кабарын калкка таң кылып.
Кайберен берген колукту,
Отко майды салдырып,
Ырасими эски элдин,
Жүгүнтүп үйгө бардырып.
Жаз жаркырап келгендей,
Жаңыртып тилек берген — деп,
Кожожашты айтышат,
Көзгө атар кыйын мерген — деп.
Анын уулу Молдожаш,
Атасы өлгөн аскадан,
Сөөгүн койбой терген — деп.
Калың кытай көп элдин,
Бактысына берген — деп.
Көргөн иштин баарысын,
Айтып бер деп баланы,
Айтылбай сөзү калган жок,
Башынан өткөн кабары.
Кайгырып калган эл эле,
Кайтып келип Молдожаш,
Ачылды жарық кабагы.
Аман көрүп кубанды,
Адашып кеткен немедей,
Алыска кеткен баланы.
Алганы кийик кызы эле,
Ыракмат деп айтылган,
Молдожаштай баланы.
Кожожаш мерген өткөн — деп,
Айтымда ушул сабагы.
Адис мерген бири экен,
Убактысында ал дагы.
Атасы жетпей аска өлгөн,
Аблетим ташта өлгөн.

Эчкини кармап кыз алган,
Эрдигин мунун карачы,
Эр Молдожаш баланы.
Эски өткөн кез убакта,
Кайгыдан эли арылып,
Кеткендери табылып,
Өчкөн оту тамылып,
Өлгөнү кайра табылып,
Берип жаткан аштары,
Той атанган жаңырып.
Эчкини кууп кармаган,
Аскадан өлгөн мергендин,
Талаада сөөгү калбаган.
Ар түрлүү чыккан мыктылар,
Уругу адам бендерден.
Атанын сөөгүн издеген,
Азамат деп кой баланы,
Бир убак өткөн эл экен,
Уругуна келип Молдожаш,
Уруксат болсо бул сөздүн,
Ушуну менен тамамдаш.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

АПТА — бир жума; жети күндүк мезгил.
АТАН — бычылган жүк ташуучу эркек төө.
БААНАЛА — бир нерсеге коргонуу, баш калкалоо, калканч кылуу.
БАИ — күйөө, эр.
БАЛДЫЗ — аялнынын синдиши (жездеге карата).
БАРАҢ — эпосто колдонулуучу мылтыктын түрү.
БАРДЕНКЕ — мылтыктын түрү.
БЕЛДИК — бычак, оттук таш сыяктуу шаймандар тагылган мергенчилердин куру.
ДИЛДЕ — алтын; беш сом наркындагы алтын тыйын.

КАМБЫ — түрдү формада жана ар түрдүү салмактагы акча ордуна жүрүүчү уютулгана күмүш.

ЖЕЗДЕ — аялынын ини-синдилеринин күйөөнү аташы.

ЖЕКЕ — кооздолуп тигилген өтүктүн түрү.

ЖЕСИР — эри өлгөн аял.

КАЗАНАЛУУ ТОЙ — чоң, аябагандай кең-кесири өткөрүлгөн той.

КАЗАТ — согуш.

КАЛЫҢ — күйөө тараптан кыздын атасына берилүүчү тартуу.

КАРА — күйөөсү өлгөн аялдын аза күтүүсү.

КАРГЫ — мергенчилердин бел куру, белдик.

КЕЛТ-ЕК — таяк, калтек.

КЕРЕТ — акыл, ак-сезим, көрөгөчтүк.

КЕРКИ — сабы ашталып бекитилген кичинекей балтача мисалдуу жыгач көртүүчү курч курал.

КИСЕ — ар кыл нерселерди байланып жүрүүгө жасалган кур.

КОБУР — үңкүр, кысык.

КОМ — төөгө жүк артууга ылайыкталып жасалган ээрче, чом.

КӨБӨӨ — баш кийимдин кырына айланта баалуу териiden салынган тилкече.

КӨМӨЛДҮРҮК — ээрдин артка кетип калбас үчүн ээрge бекитилген аттын омуроосуна тартылуучу ат жабдыгы.

КӨНӨК — ышталган териiden жасалган айран, сүт куюуга ылайыкталган идиш.

КУПА — согуш куралдарын, ат жабдыктарын көркөмдөө үчүн түстүү металлдан иштетилген жасалга.

КУТУ — ок, дары сыйктуу нерселер салынуучу баштыкча, ндиш.

КУЮШКАН — ээрдин аттын мойнуна кетип калбас үчүн аттын куйругуна тагылуучу ат жабдыгы.

КЫЙЫК — жамбы аттуу оюнунда бутаны байлап коюучу жиби.

МАША — мылтыкты от алдыруучу тетиги, тепкиси.

МИЛТЕ — мылтыкка от берүүчү өрүлгөн кебез.

НАР — бычылбаган төөнүн эркеги, (жалгыз өркөчтүү).

НАСИЛ — урук-тууган тукуму.

НАСКА — кесир, каргыш, кыйынчылык.

ОЛОҢ — ээрдин капиталына бекитилип, курсак жагынан тартылуучу ат жабдыгы.

ӨРГӨӨ — кыз-күйөөгө арналып жасалгаланып тигилген ак боз үй.

СЕП — күйөөгө чыккан кызга берилүүчү буюм-тайым.
СҮМБӨ — мылтыкка салынган дарыны, окту шыкоого ошондой эле тазалоого ылайыкталып жасалган таякча. ТАБЕРИК — ыйык, жаңылык.
ТАЙТАКА — тайдын туягынан жасалган өтүктүн сыртынан кийнүүчү буюм.
ТАРП — жаныбардын өлүгүнөн калган калдык.
ТЕВИНДИК — чөптүн түрү. ТЕКМАТ — кур.
ТУЛ — өлгөн адамдын колдон жасалган сөлөкөтү.
ЧАРЫК — чийки кайыштан жасалган бут кийим.
ЧЕЛЕК — чака; жыгачтан жасалган суу куюучу, суу ташуучу идиш.
ЧИДЕР — атты үч буттап тушоочу тушамыш.
ЧОТ — сабы тешигине бекитилген балтача мисалдуу курч курад.
ШАЛГАМ — даамы ачуу тамакка кошуучу өсүмдүк, чамгыр.
ШЫЙРАК — мылтыкты кыймылдабас үчүн атайын жасалган бут+ часы.
ШЫРАЛГА — мергенчинин кийигинен элге берген үлүшү.

КОЖОКАШ

Үч-Кеминдин башы, Көк-Ойрок, быягы эки Аксуу, Алматы, эки Көк-Ойрок деп аталат. Мына ошолордун баары Көк-Ойрокту түзөт. Бир жылдарда ошол жерлерде жут болот. Эчки, теке үркүп качат. Жайлоодо кийин теке калбай калганда жалғыз гана бир сур эчки калат. Ал эчки бооз болуп, бир эркек, бир ургаачы эгиз улак тууйт. Тукуму жүзгө жетет. Ошондо Кожожаш деген бала мергенчи болуп чыгып, бул эчкинин тукумун кырмак болот. Эчки улактарын жаз алды менен туйт. Тууп турган кезинде, эчкиге бир карышкыр кезигет. Карышкыр келгенин эчки көрүп, балдарымды жеп кетип, баласыз калармын, ботомду жеп кетип ботосуз калармын — деп эчки ойлойт да, балдарын сактап калыш үчүн карышкырдын алдына түшүп качып берет. Карышкыр кууп жүрүп ташка камап улактардын энесин жеп коет. Ошондо эки улак энесиз жетим калат. Эгиз улакка айры-шыбак дегендей эки эгиз улак чоңоет. Ал улактар чоңоюп, бири эркек теке, экинчиси — ургаачы чебич болот. Биригишип кет-кудалык болду. (Эрди-катын). Эркеги мүйүзү көктө, сакалы жерде көк теке болду. Мына ошентип, тукуму өсүп турган кезде, Тогуз-Дәбә деген жерден Кожожаш жүз эчкини кууп жүрүп онун атып кайтты. Дагы бир жолу Сегиз-Төр деген жерден издел барып, сегизин атып кайтты, Жети-Төрдө жатканда жетөөнү атып кайтты. Марча ылдый жатканда, багылдырды* атканда алтоон атып кайтып, алтымышы калды тириүсү. Бирок чоң текени таппады. Секелек таштын алдында, жер көчкүнүн үстүндө, эки чебич улагын, чаранада чунагын, жаңы эмизип жатканда, үстүртөн атты Кожожаш. Эмчегин көзөй бергенде, сынар эмчек болгондо, Сур эчкинин кудайга үнү жетти. Чоң текени Кожожаш таба албады. Мына ошол түнү түндө Сур эчки жатып түш көрдү. Эртең менен Сур эчки көргөн түшүн текесине айтты:

«Түндө жатып түш көрдүм,
Ок эле жаман иш көрдүм.
Түндөгү түш түпкөн түш,
Жүрөгүм башын түрткөн түш.
Түндөгү түшүм нетейин,
Баштагы түшүм айтайын,
Сен эле улак экен — деп,
Мен шордуу чебич экен — деп,
Экөөбүз жетим биз калдык,
Кудайдан амир болгондо,

Тукумуң жүзгө толгондо,
Тогуз бир дәбө оттодук,
Тоо башына токтодук.

Кара чөп башын оттодук,
Кайрылып барып биз шордуу,
Кара-Төр бардык токтодук.

Көп эле чөптү оттодук,
Киндик бир кесип, кан төккөн,
Көк-Ойрок кирдик токтодук.

Тогуз бир Дәбө жатканда,
Кожожаш деген бир бала,
Кайыпка казат жан экен,
Бизден тогузду атты Кожожаш.

Томсоруп калды токсону,
Бу гана түштө болбодуң,
Кокуй күн, текем, оңбодуң.

Сегиз-Төрдө жатканда,
Сексейип сексени калды тириүсү.
Бу гана түштө болбодуң,
Кокуйгүн, текем, оңбодуң.

Жети-Төрдө жатканда,
Жетөөнү атты Кожожаш,
Жетимиш калды томсоруп.

Марчалы төрдө жатканда,
Багылдырды атканда,
Алтоону атты Кожожаш,
Алтымышы калды томсоруп.

Бул гана түштө болбодуң,
Кокуй күн, текем, оңбодуң.
Секелек таштын алдында,
Жер көчкүнүн үстүндө,
Эки бир чебич улагым,
Чаранада чунагым,
Жаңы эмизип жатканда,

Үстүртөн атты Кожожаш.
Үстүртөн көзөй бергенде,
Сыңар бир эмчек болгомун.
Менин кудайга үнүм угулган,
Бул гана түштө болбодуң,
Кокуй күн, текем, оңбодуң.
Баштагы түшүм нетейин,
Түндөгү түшүм айтайын.
Кожожаш деген бала экен,
Кайыпка казат* жан экен.
Көк ала атын байлаптыр,
Көшөрүп келип Кожожаш,
Көзөлүм сени жайлаптыр.
Карала атын байлаптыр,
Калкынан шайтан айдаптыр,
Кайрылып келип Кожожаш,
Казанат сени жайлаптыр.
Тор ала атын байлаптыр,
Тобунан шайтан айдаптыр,
Тоорулуп келип Кожожаш,
Токсондо сени жайлаптыр.
Ак чыбык мылтык асынып,
Аяктай ташка жашынып,
Кожожаш келип жатыптыр.
Көк чыбык мылтык асынып,
Көнөктөй ташка жашынып,
Сени, Кожожаш мерген атыптыр.
Сенден, бычактан мурун кан кетти,
Түтүндөн мурун жан кетти,
Көк-Ойроктон куладың,
Көк конуш бардым сунадың,
Үстүндөгү сур тери,
Кандагай* тигип алыштыр.
Төбөндөгү кош айнек,

Чеберлер үзөңгү кылыш алыштыр.

Эрендер беките минип алыштыр.

Ээгиндеги сакалың,

Кыздар кызыл боеп алыштыр,

Чылбыр кылыш тагыштыр,

Шукшурмалап алыштыр.

Жүрү, атакем, кетели,

Жети-Төрдө кырк чебич,

Ошолорго жетели.

Орогой чыга оттойлук,

Сорогойчуга суулайлық,

Качкан бир жандар кутулар,

Турган жандар тутулар».

Деп, ушинтип Сур эчки,

Зарлап ыйлайт Текеге,

Айткан түшүн укпады,

Акмак Теке уктады.

Алчайып аска таштан чыкпады.

Көргөн түшүн укпады,

Көөсөр Теке укпады,

Көк-Ойроктон чыкпады.

Кара тоодон от жебей,

Капа болду Сур эчки.

Жаңырыктан суу ичпей,

Жаман болду Сур эчки.

Жалпак кыя сом ташты,

Жанып басып ыйлады,

Жаман жанын кыйнады.

Кескен кыя сом ташты,

Кесе басып ыйлады,

Кербен жанын кыйнады.

Кара тоодон от жебей,

Капа болду Сур эчки.

Жаңы арыктан суу ичпей,

Жаман болду Сур эчки.

Ошентип, Теке Эчкинин сөзүн укпады. Сур эчки ыйлап келе берди. Сөз эми Кожожаштан башталат:

Ак чыбык мылтык баптаптыр,

Алты күнү Кожожаш,

Ак мөңгүнү сактаптыр,

Чоң Текени таппаптыр.

Көк чыбык мылтык нактаптыр,

Энеси өлгөн немедей,

Куруп калган Кожожаш,

Чоң Текени таппаптыр.

Көк ала атын байлаптыр,

Көбүнөн шайтан мергенди,

Көк-Ойрок көздөй айдаптыр.

Тор ала атын байлаптыр,

Тобунан шайтан мергенди,

Көк-Ойрок көздөй айдаптыр.

Ал аңгыча болбоду,

Кожожаштай мерген кул,

Басып келет кыяда.

Өзүн көргөн чоң Теке,

Жаткан экен суналып,

Мандайкы аска кыяда.

Кожожаштай мергениң,

Басып келип турганы,

Кыядагы Текени,

Тооруп келип турганы.

Баткалышта мергенди,

Көрүп калган Сур эчки,

Көрө калып чунайып,

Текесинин башына,

Басып келди кашына.

«Айткан түшүм укпадың,

Аска таштан чыкпадың.

Менин, ақмак Текем, уктадың,
Көргөн түшүм укпадың,
Менин, көөсөр Текем, уктадың,
Көк-Ойректон чыкпадың.
Ак чыбық мылтық асынып,
Аяктай ташка жашынып,
Азыр келди Кожожаш.
Көк чыбық мылтық асынып,
Көнөктөй ташка жашынып,
Көрүнөө келди Кожожаш.
Эрмин бир, эрмин дечү элен,
Эр жигит келди туруп бер,
Эрлигин ашса адамдан
Кожожашка туруп бер».
Деп ушинтип Сур эчки,
Зарлап ыйлап турганы,
Алтын башын бурганы.
Кандай мүшкүл иш болду,
Жакылдаган Сур эчки,
Кашында сайрап турганы.
Тоодой болгон Текенин
Билеги кетип сабынан,
Жүрөгү кетип кабынан,
Чочуп тура калды эле.
Мүйүздөрү арбайып,
Сакал башы сарбайып,
Тоодой болгон чоң теке,
Тура калды каржайып.
Табактай дары куюптур,
Куруп калган Кожожаш,
Кочуштап окту салыптыр.
Чокудагы чоң, Теке,
Бетине алып калыптыр.
Такыр колтук ушу — деп,

Как жүрөктүн тушу — деп,
Тоодой болгон текени,
Берер жериң ушу — деп.
Мергендикке тазасы,
Белен турган мاشаасы,
Ирмеп ийди Кожожаш,
Иштетип чыкты Алмабаш.
Тартып ийди Кожожаш,
Таарып чыкты Алмабаш.
Көк-Ойректон кулады,
Куруп калган чоң Теке,
Көк конуш көздөй сулады.
Жүгүргөнү билинбей,
Кожожаштай мерген кул,
Жүгүрүп барат илинбей.
Учуп бараткан Текени,
Арам өлүп калат — деп,
Күлүктүгүн мындан бил,
Карман алып шыйрактан,
Сайып койду жүлүнгө.
Өңгөсү кайда кетти — деп,
Эки жагын артты эле,
Чоң Теке жатып калды эле.
Чоң конушта булайып,
Тоодо турган Сур эчки,
Эмне кылып жатат — деп,
Карап турат чунайып.
Ашық мерген Кожожаш,
Алмабаштай Ак жөкөр,
Табактай дары күюптур,
Кочуштап окту салыптыр,
Чокуда турган Сур эчки,
Бетине алып калыптыр.
Такыр колтук үстү — деп,

Как жүрөктүн тушу — деп,
Калбыр өпкө тушу — деп,
Текесин берди кудурет,
Какылдаган Сур эчки,
Берүүчү жери ушу — деп,
Ирмеп ийди Кожожаш.
Алмабаштай Ак жөкөр,
Сур эчкигэ тийбеди,
Кудайым Кожежашты сүйбөдү.
Ошондо Кожожашка

Сур эчкинин айтканы:
«Атпа бир десем неге аттың,
Карсылдатып көп аттың,
Каруундан канга не баттың?
Алтымыш улак, кырк чебич,
Айдап жүрүп кыргандай,
Менде, атаңдын акы бар беле?
Жетимиш улак, кырк чебич,
Жергеси менен кыргыдай,
Менде, заниңдин* акы бар беле?
Мен каргайын десем, жалғызың,
Каргабайын десем, тил албас,
Жан койбогон байкушсун.
Чоң текем жатат жарапуу,
Оңбосун, катының калсын каралуу».
Каргай салып Сур эчки,
Жалпак кыя сом ташты,
Жаный басып ыйлады,
Жаман жанын кыйнады.
Анда Кожожаштай мерген кул,
Алмабаштай Ак жөкөр,
Атып турган жерин көр.
Ачуусу келип ошондо,

Какылдаган Сур бейбак,
Мунун, айтып турган кебин көр.
Акылынан шашпастан,
Алды каткан Сур эчки,
Кожожаштан качпастан,
Аткан огу мергендин,
Менин как өпкөмдөн тийсин — деп.
Туура тартып Сур эчки,
Ай караңғы түн барбы,
Атанын арман шум дүйнө,
Чоң текемен айрылып,
Мен кара бет шордууга,
Көрө турган күн барбы.
Туура тартып Сур эчки,
Төшүн сала берди эле.
Алмабаштай Ак жөкөр,
Ирмел ииди Кожожаш.
Адырдан эчки дыр — деди,
Алмабаштай Ак жөкөр,
Алдыңкы колун сүйрөдү,
Алла таала кудурет,
Кожожашка сыр берди.
Анда мөргөн кеп айтат,
Мылтыгына деп айтат:
«Сунгандарың кайтпаган,
Супаттуудан Алмабаш,
Качырганың кайтпаган,
Караан калган Алмабаш.
Алмабаш мылтык сунду бейм,
Кожожаш жаны тынды бейм».
Деп, оозунан карманды,
Алмашып колго алды.
Чокудагы Сур эчки,
Кайрылып Кожожашты каргады:

«Аркадан алган шороңду,
Алты казан кайнаттың.
Алтымыш улак, кырк чебич,
Мунун көзүн жайнаттың.
Мергенден алган шороңду,
Жети казан кайнаттың,
Жетимиш улак, кырк чебич,
Мунун баарын жайнаттың.
Үстү бир жагы аска таш,
Үйүндү көрбө Кожожаш.
Асты бир жагы аска таш,
Айлыңды көрбө Кожожаш.
Каргап салып Сур эчки,
Жаңы арыктан суу ичпей,
Жаман болду Сур эчки.
Кара тоодон от жебей,
Кала болду Сур эчки.
Жалпак кыя сом ташты,
Жаный басып ыйлады,
Жаман жанын кыйнады.
Токсондогу Текесин,
Зарлап ыйлап Сур эчки,
Көзүнүн жашын тыйбады.
Тогуз-Төбө оттоду,
Тоо башына токтоду.
Томсоруп ыйлап Сур эчки,
Чоң текесин жоктоду:
«Алты карыш чоң Текем, менин,
Адырда сөөгүң куурады, сенин.
Жети карыш чоң Текем, менин,
Жерде бир сөөгүң куурады, сенин.
Он эки карыш чоң Текем, менин,
Ойдо бир сөөгүң куурады, сенин.
Чоң эле жакшы чоң Текем, менин,

Жондо бир сөөгүң куурады, сенин».

Деп ошентип ыйлады,

Көзүнүн жашын тыйбады,

Аска таштын бооруна

Кожожаштай мерген кул,

Токтоп калган жери ошол.

Кожожаштын атасы мал-мүлкүү бай экен. Анын уулу Кожожаш Көккөздөн чыккан артык мерген. Кожожаш чоң Текени атып, Сур эчкини жараландырып, ошондо Сур эчки каргагандан кийин, Кожожаш таштын боорунда калган түнү атасы түш көрөт экен. Түшүнөн чоочуп эртең менен калып, ак боз бәэни өрүштөн кармап келип союп, элин-журтун чакырып алышп, түшүн айтат экен:

«Түндө жатып түш көрдүм,

Түшүмдө мүшкүл иш көрдүм.

Түндөгү түшүм түпкөн түш,

Түбүмө менин жеткөн түш.

Түндөгү түшүм айтайын,

Алтын боолуу ак шумкар,

Ал гана менин шумкарым,

Алтын бир боосун тытыптыр,

Айды көздөй сыйыптыр,

Мен баламдан коркомун.

Күмүш боолуу ак шумкар,

Күндөгү менин шумкарым.

Күмүш боосун тытыптыр,

Күндү көздөй сыйыптыр,

Мен баламдан коркомун.

Ак жибектен тор алышп,

Ак көгүчкөн тирүү алышп,

Ак белес чыга мен күтсөм,

Чалынбады торума,

Көрүнбөдү көзүмө,

Билинбеди өзүмө,

Мен баламдан коркомун.

Көк жибектен тор алышп,

Көк көгүчкөн тириүү алып,
Көк белес чыга мен барсам,
Көрүнбөдү көзүмө,
Билинбеди өзүмө,
Мен баламдан коркомун.
Көк ала атым түздөйүн,
Көл кылышп көздөн жашымды,
Баламды Көк-Ойректон издейин.
Карала атым түздөйүн,
Кайгырып ыйлап мен шордуу,
Баламды Кара төр кирип издейин.
Баары бир атым түздөйүн,
Барып ыйлап мен шордуу,
Баламды Марчалыдан издейин» —

деп, элгө түшүн айтып, ак боз бээсин союп берип, ак куржунга азыгын салып алыш баласын издел чыкты. Анын соңунан Ак байбиче да болбой чыкты. Баласынын түшүн айтып, ак боз бээсин бизге союп берип отурса, биз тамагын ичиш алыш туш-тушка тарап кетсек болборт, баласынын өлүүсүн же тириүүсүн билели, мууну менен чогуу жүрөлү — деп, эл-журту да кошо жүрүп калышты.

Баягы төрлөрдүн баарын издел, Кожожашты таба алышпады. Ошондо атасы боз ала күнгөй борчук ташты карап олтурду. Ошондо боз ала күнгөй борчук ташта боордоп турат баласы, көрө коюп баласын, боздоп ыйлайт атасы:
«Тулпардан калган туягым,
Туура кара чырагым.
Найзага тарткан желегим,
Алда берген тилегим.
Мандайга бүткөн билегим,
Суу түбүндө жалбызым,
Кожожаш бала жалгызым.
Тулку бою тунугум,
Түп казанат куулунум.
Кай жак менен келгенсиң,
Карыганда эненди,
Кандай күнгө салгансың?»

Зарлап ыйлайт атасы,
Боз ала күңгөй борчукта,
Боздоп турган баласын,
Көрө коюп энеси,
Көздөн жашын төккөнү:
«Таш эмчегим эмизген,
Тар курсагым кеңиткен.
Эки эмчегим сыйзаткан,
Тулку боюм кызыткан.
Оң тиземе ойноткон,
Сол тиземе соороткон,
Айланайын, кулунум,
Кай жак менен келгесин,
Карыганда эненди,
Кандай күнгө салгансың?»
Зарлап бир ыйлайт энеси,
Боз ала күңгөй борчукта,
Боздоп ыйлайт баласы.
Ошондо Кожожаштын айтканы:
«Кокуй, эне, ыйлаба,
Балаңын жанын кыйнаба.
Энеке сени көргөндө,
Таманым кетти жылбышып,
Таттуу жаным не болду,
Бу гана тоодо тырмышып.
Атаке, сени көргөндө,
Муунум кетти жылмышып,
Мундуу башым не болду,
Бу гана тоодо тырмышып.
Азыр келди жан терим,
Алат күн, ата, ыйлаба,
Айлам кетти кантемин.
Эми келди жан терим,
Эсил, эне, ыйлаба,

Эсим кетти кантемин.
Анжыяңдын ак кебез,
Алмабаш мылтық милтеси.
Агала зоодо не кылам,
Сур эчки кайып минтпесе.
Анжыяңдын көк кебез,
Көк чыбық мылтық милтеси.
Көк ала зоодо не кылам,
Көк эчки кайып минтпесе.
Эне, эл-журтуңду жыя көр,
Ак боз бәзни сое көр,
Арча менен карагай,
Шатыны мыктап кыя көр.
Шаты алты кулач келгенде,
Алламды көздөй ыйлайын,
Аманат жаным кыйнайын.
Шаты эки кулач келгенде,
Эгемди көздөй ыйлайын,
Энеке, сени көздөй кулайын.
Алдыма шаты жетпесе,
Үстүмөн аркан салыңар.
Аркан жетсе өзүмө,
Көрүнөрмүн көзүңө.
Маа жетпесе арканың,
Алды каткан Кожожаш,
Азабымды тартканың.
Кокуй күн, эне, ыйлаба,
Эсил бир жанды кыйнаба,
Алат күн, ата, ыйлаба,
Асыл жанды кыйнаба».
Деп ушинтип, бул зоодо
Зарлап турат баласы.

Ошондо эл-журтунун баары чогулуп, шатыны мыктап жасап, шатыны коюшат.
Шаты жакын калганда, зоо өсүп өйдө чыгып кетет. Андан кийин үстүнөн аркан

салат. Же арканды жеткизбей, же шатыны жеткизбей, зоо чайкалып турат.

Кожожаш зоодон түшпөсүнө көзү жетип айтканы:

«Кокуй күн, эне, ыйлаба,
Эсил жаның кыйнаба.
Алат күн, ата, ыйлаба,
Асыл жаның кыйнаба.

Же мен ала куржун көтөрүп,
Убара болуп өлбөдүм.

Калктын баарын кыдышып,
Иллалап ак уруп,
Дубана болуп өлбөдүм.

Калайыкта көп жүрүп,
Календер болуп өлбөдүм.

Асманда жылдыз закым бейм,
Атакем менен энекем,
Аңдап турсаң шордууга,
Силерден, ак ала зоо жакын бейм.

Көктөгү жылдыз закым бейм,
Көрүп турсам шордууга,
Көк ала зоо жакын бейм.

Көнөчөктөй * көөдөнүм,
Көк жору жеми болот бейм.

Көрүп турсам көк зоолор,
Менин, көр кыстоом ушул болот бейм.

Алачыктай көөдөнүм,
Ак жору жеми болот бейм.

Аңдап турсам ак зоолор,
Мени алчу кадимки
Азирайил болот бейм.

Эл-журтуңду жыя көр,
Аксарбашыл * сое көр,
Атакем байкуш шордууга,
Бир аял алыш берес көр.

Атакемдин аялы,

Эркек бала бир тапса,
Кожожаштын иниси
Кой сойбос даңгыт кое көр.
Айтып-айтпай пайда жок,
Айткан менен Кожожаш,
Силерге, бир чымынча айла жок».
Деп ушинтип көз жашын,
Төгүп турат баласы.
Ошондо энесинин боздоп айтканы:
«Сени жам олужа* биригип,
Жамасынан бүткөзгөн.
Сени топ олужа биригип,
Төбөсүнөн бүткөзгөн.
Кожожаш, сенин айыңан,
Не болбодум жайыңан.
Алты ай бойго бүткөндө,
Алдамды көздөй ыйладым,
Аманат жанды кыйнадым.
Эки ай бойго бүткөндө,
Эгемди көздөй ыйладым,
Эсил жанды кыйнадым.
Сен, бир ай бойго бүткөндө,
Пирлериме* ыйладым,
Билгизбей жанды кыйнадым.
Жарым ай бойго бүткөндө,
Жасаганга ыйладым,
Мен, жаман жанымды кыйнадым.
Кожожаш, сенин айыңан,
Таксыларга* тай бердим,
Кожолорго кой бердим,
Сени, шаршемби күнү толготтум,
Сени, жарандарга корготтум.
Сени, бейшемби күнү толготтум,
Кулунум, сени берендөргө корготтум.

Жаңы бир толгоо киргенде,
Эшикten ак уруп келди дубана*,
Жерге бир түштүң жумада.
Ак боз бәэни сойдурдум,
Анжыяңдан кожо алып,
Атыңды Кожожаш жаңғыз койдурдум.
Айылдуу киши кой сойсо,
Ашыктуу жилик колумда,
Короолуу киши кой сойсо,
Колколуу жилик колумда.
Эми короолуу киши кой сойсо,
Колколуу жилик эт кайда,
Кокуй күн, баласыз деген кеп кайда?
Айылдуу киши кой сойсо,
Кожожаш көзүң барында
Ашыктуу жилик колумда.
Кожожаш көзүң өткөндө,
Ашыктуу жилик эт кайда,
Арсыз, баласыз деген кеп кайда?»
Деп ушинтип зыркырап,
Үйлап турду энеси.

«Койгула эми, бир бала үчүн бардыгыбыз ачкадан өлөбүзбү, кайталык» — деп, чогулган эл айтат. Анда Кожожаштын теңтүштари «Ой журт! Кожожашты кантип жалдыратып аска-таштын бооруна таштайбыз, эптеп учуралык» — дешет. Буга карыялар биригип туруп бир акыл тапкыла, — дешет. Анда карыялар кантип учурабыз — деп ыргылжың болушат. Муну мындай кылыш керек — дешет Кожожаштын теңтүштари: «Асылбек кызы Керме каш деген мунун колуктусу бар, ал атасынын төрүндө, алып келип кул-кутанга бастырып, бети-башын тырматып, ары-бери сүйрөп тепкилеп урумуш болуп, кыйнасак, анан Кожожаш ичи күйгөн бойдон зоодон <өзүн ыргытып жиберер, сөөгү жерге эсен түшсө, алып сарып өз колубуз менен көмсөк, ошондо көңүлүбүз сууп калбайбы» — дешет.

Анда абышкалар:
«Оо, жинди балдар! Асылбек кызы Кермекаш болсо, атасы береби. Бирок Кожожаш кандай бала эле. Кожожашка күйгөн менен балким Асылбек берсе берер,

эмесе эпчил балдар болсоңор алып келгиле, биз күтүп туралык». Ошондо ат баштаган бир тобу, төө баштаган бир тобу эчен күлүк аттар алып, Асылбекке балдар тартуу кылып, ал-абалды айтып барышат. Кыз болуп күйөөсүн көрбөгөн Кермекашты алып келгиле, — деп карыялар убада беришти. Балдар малды Асылбекке алып барды. Асылбек берейин — деди, кызга күйдү, бербейин деди — Кожожашка күйдү. «Ак бата, кызыл кан кылып, кызыымды берейин деген убадам бар эле, бирөө ойдо, бирөө жерде болсо да, биринин караанын бири көрүп калсын, дүйнөдөн арманда кетпесин» — деп, Асылбек он қарап күлүп, сол қарап ыйлап туруп кызын берди. Кермекашты экн-үч күндүн ортосунда Кожожаш турган зоонун түбүнө алып келишти. Алып келип, Кермекаштын бети-башын тырматып, кул-кутанга тебелетип жатышты. Кулдар басып жатканда, көзүнүн жашы он талаа болуп, Кожожаш ыйлады. Өйдө карай караса, ойрону Кожожаш зоодон көрүндү. Ошондо Кермекаштын муңканып ыйлаганы:

«Курдашым, кай жак менен келгенсің,

Карыганда, атакең,

Каидай күнгө салғансың?

Ак чыбык мылтык асындың,

Кайыпка кайдан асылдың.

Ата-эненди зарлатып,

Ак ала зоого жашындың.

Көк чыбык мылтык асынып,

Көп кайыпка асылдың.

Ата-эненди зарлантып,

Көк ала зоого жашындың.

Жаш чагымда келбедиң,

Жаш кызматым көрбөдүң,

Кыз чагымда келбедиң,

Кыз кызматым көрбөдүң.

Толгон малды сойдуруп,

Ага-иниңди жыйдырып,

Ак никенди кыйдырып,

Алача төшөк баспадың,

Актыгымды албадың,

Анан кийин өлбөдүң.

Бу дүнүйө жалганда,
Мен бир көрбөдүм арманда.
Ажалым жетип күн бүтсө,
Кантип тааныйм сени мен,
Чын дүнүйө жалганда» —
деп, буркурап эки бетин алып ыргытып жиберди. Беттен аккан кара кан кочушуна толду. Ошондо Кожожаштын мууну бошоп кетип, зоодон учмакчы болду. Энеси менен атасына, Кермекашка кайрылып мындай деди:
«Кокуй, энем, ыйлаба,
Эсил жаның кыйнаба.
Алаткүн, атам, ыйлаба,
Асыл бир жаның кыйнаба.
Жасаган жездей май кылдың,
Айланайын, атаке,
Эми жалгызыңдан айрылдың!
Айланайын, энекем,
Чыйраткан жездей май кылдың,
Эми чырагыңдан айрылдың!
Алтыдан манат кездеп ал,
Алаткүн, ата, ыйлабай,
Мен шордуу учам көздөп ал!
Жетиден манат кездеп ал,
Кокуй күн, эне, ыйлабай,
Күлгүн* учам көздөп ал!
Алтыдан өргөн чачыңды,
Арканды көздөй түйүп ал.
Алаткүн, курдаш, ыйлабай,
Айтышкан, мен шордуу учам күтүп ал!
Жетиден өргөн чачыңды,
Желкөнди көздөй түйүп ал.
Кокуй күн, курдаш, ыйлабай,
Сүйлөшкөн, мен шордуу учам күтүп ал! —
деп, Кожожаш зоодон дыркырап учат. Асылбек кызы Кермекаш аташкан кайдан келет — деп, аска таштын бооруна карап буркурап ыйлап турат.

Бетинде шуру беш каттан,
Ар уруудан бешманттан,
Кийип алып Кермекаш.
Аскадагы Кожожаш,
Күйүп алып Кермекаш.
Кара болот канжарды,
Мыткып алды Кермекаш.
«Аташкан достон калбайын,
Ичиме бычак салайын,
Как жүрөктүн толтого,
Кара болот канжарды,
Ылгап эми алайын».
Деп ошентип Кермекаш,
Как жүрөктүн толтого,
Булгап алды бычакты.
Эл-журтуун баарысы,
Көп жашаган карысы,
Үйлаба деп шүк — деди.
Алды каткан Кожожаш,
Ошо күнү, ак ала зоодо бүктөлдү!
Аска тоонун бооруна
Кожожаштай мерген кул
Токтоп калган жери ошол.
Алды каткан энеси,
Кожожаштай мергенди,
Жоктоп калган жери ошол:
«Кара ылаачын чөл сактыйт,
Карыганда энекен,
Какалай куурал күн сактыйт!
Күү ылаачын чөл сактыйт,
Куруп калган энекен,
Куурал-какшап күн сактыйт!
Тору чубар көп бээден,
Тоорулга* минер ат туубайт,

Токсондогу энекең,
Кожожаш сендей эр туубайт!
Кара чыбыр көп бээден,
Калкка минчү ат туубайт,
Карыганда энекең,
Кожожаш сендей эр туубайт!»
Деп ошондо зар ыйлап,
Асыл жанын байкуштар,
Атасы менен энеси,
Кыйнап калган жери ошол!

АЙРЫМ СӨЗДӘРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

АКСАРБАШЫЛ — кандайдыр бир коркунучта, кубанычта кудай жолуна арнап айтылган садага.

БАГЫЛДЫР — жетиле элек жаш теке, текече.

ДУБАНА — динге үгүттөө максатында диндик ырларды айтып кайыр сураган адам, диний фанатик тилемчи.

ЗАНИҢ — текст боюнча алганда ата-бабаң, тегин. деген мааниде.

КАЗАТ — текстке караганда өч, өчмөндүү деген түшүнүк берет.

КАНДАГАЙ — баатырлар, балбандар кийүү үчүн тоо текенин терисинен тигилген шым. КӨНӨЧӨК — төөнүн терисинен ышталып жасалган, көнөктөн кичирээк идиш.

КҮЛГҮН — жаш, гүлдөп турган жаштык кез.

ОЛУЯ — алданын жакыны, ыйык, касиеттүү көзү ачык.

ПИР — диний каада-салтты жакшы билген динчил адам; көсөм, касиеттүү, колдоочу.

ТАКСЫ — дубана, кожо сыяктуу динчил адам.

ТООРУЛ — кароолго чыгуу, багуу.